

СУХАНШИНОСӢ № 3.

Мачаллаи илмӣ

2016

**АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН, АДАБИЁТ, ШАРҚШИНОСӢ ВА
МЕРОСИ ХАТТИИ ба номи РӯДАҚӢ**

*Мачалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор шумора
нашр мешавад*

Муассис: Институти забон, адабиёт,
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба
номи Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир
д. и. ф. **Раҳматуллоҳода Саҳидод**

Муовини сардабир
н. и. ф. **Аскар Ҳаким**

Дабири масъул
н.и.ф. **Шамсиддин Муҳаммадиев**
Нишинни мӯ: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, 35,
Институти забон, адабиёт,
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба
номи Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон, хӯҷра 27,
дафтари мачаллаи «Суҳаншиносӣ»,
тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар
фөхристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мӯ: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Мачалла дар Вазорати фарҳангӣ
Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябрӣ
соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба
қайд гирифта шудааст.

Ҳаяти таҳрири:

Абдуҷаббор Раҳмонзода
(узви пайвастаи АИ ҔТ, д. и. ф.),

Махмадосуф И момзода
(узви пайвастаи АИ ҔТ, д. и. ф.),

Носирҷон Салимӣ
(узви пайвастаи АИ ҔТ, д. и. ф.),

Мирзо Муллоаҳмадов
(узви вобастаи АИ ҔТ, д. и. ф.),

Ҷӯрабек Назриев
(узви вобастаи АИ ҔТ, д. и. ф.),

Додиҳудо Саймиддинов
(узви вобастаи АИ ҔТ, д. и. ф.),

Абдуниабӣ Сатторзода (д. и. ф., проф.),
Фаффор Ҷӯраев (д. и. ф., проф.),

Ҳабибулло Раҷабов (д. и. ф., проф.),

Олимҷон Ҳочамуродов (д. и. ф., проф.),

Парвонакон Ҷамишевов (д. и. ф., проф.),

Ҳоким Қаландариён (д. и. ф.),

Олимҷон Қосимов (д. и. ф.),

Тоҷиддин Мардонӣ (д. и. ф.),

Шоҳзамон Раҳмонов (д.и.ф.)

Душанбе © Институти забон, адабиёт,
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии
АИ ҔТ, 2016

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

№ 3.

2016

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

**ИНСТИТУТ ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ, ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
И ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ имени РУДАКИ**

**Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год**

Учредитель: Институт языка,
литературы, востоковедения и
письменного наследия имени Рудаки
Академии наук Республики Таджикистан
Главный редактор
д.ф. н. Рахматуллоэода Саҳидод

**Заместитель главного
редактора**
к.ф. н. Аскар Ҳаким

**Ответственный
секретарь**
к.ф.н. Шамсиддин Мухаммадиев

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шарифжана Хусейнзаде, 35, Институт языка,
литературы, востоковедения и
письменного наследия им. Рудаки
Академии наук Республики Таджикистан,
комн. 27, редакция журнала «Словесность»,
тел.: (+992 37) 221-22-40.

**Подписной индекс в каталоге
«Почтаинчик» -77755**

**Наш веб-сайт:www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru**

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Редакционная коллегия:

А. Рахмонзода
(академик АН РТ, д.ф.н.),

М.И момзода
(академик АН РТ, д.ф.н.),

Н. Салими
(академик АН РТ, д.ф.н.),

М.Муллоахмад
(чен- корр. АН РТ, д.ф.н.),

Дж.Назриев
(чен- корр. АН РТ, д.ф.н.),

Д.Саймиддинов

(чен- корр. АН РТ, д.ф.н.),
А.Сатторзода (д.ф.н., профессор),

Г.Джураев (д.ф.н., профессор),

О.Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),

П. Джамшедов (д.ф.н., профессор),

Х.Раджабов (д.ф.н., профессор),

О. Косимов (д.ф.н.),

Т. Мардони (д.ф.н.),

Х. Каландариён (д.ф.н.),

Ш.Рахмонов (д.ф.н.)

**Душанбе © Институт языка, литературы,
востоковедения и письменного наследия
имени Рудаки АН РТ, 2016**

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

МУНДАРИЧА ЗАБОНШИНОСЙ

Мирзо Ҳасан Султон. Вазъи илм дар рӯзгори Ҳаким Тирмизӣ....	5
Шодиев Рустам. Забонҳои буомии Ҳатлон	17
Мамадасламов Мамадсаид. Ифодаи муносибатҳои сарфӣ ба воситаи пешояндҳо дар дар забонҳои сохторашон гуногун	27
Давлатова Манижа. Густураи маънои мафҳуми “бечорагӣ” дар воҳидҳои фразеологияи забони тоҷикӣ	37

АДАБИЁТШИНОСЙ

Охонниёзов Варқа, Бӯстонӣ Ризо. Тасвири таҷрибаи адолатҳоҳӣ ва зулмситетӣ дар ашъори форсии тоҷикӣ	48
Қодиров Фиёсиддин. Ҳақиқат ва ривоёт дар бораи афғонҳо	62
Маликзод Анзурат. Абулҳасани Шаҳид – шоири маъниҳои рангин	73
Саидзода Ҷамолиддин. Таълими осори Мавлоно дар замони истиқлол	86
Рустоӣ, Мирзомуҳаммад. Ҳолатҳои сегонаи ташбех дар ашъори Абдуллоҳ Орифи Ҷоҳобӣ	106
Ниёзбеков Давлат. Таълимоти ахлоқии Абӯхотами Розӣ.....	117
Ниёзбоқиев Обидҷон. Таҳияи барномаи коркарди насири мусаҷҷаъ (дар мисоли «Гулистон» - и Саъдии Шерозӣ).....	126

ФОЛКЛОРШИНОСЙ

Ализода Наврӯзалий. Расми хостгорӣ ва арӯсии сокинони вилояти Қундуз	132
Исмоилзода Фаридун. Корбурди зарбулмасалу мақолҳои мардумӣ дар ашъори Рӯдакӣ	140

СУХАНИШИНОСЙ, №3 2016

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Мирзо Хасан Султон. <i>Состояние науки в эпоху Хакима Тирмизи</i>	5
Шодиев Рустам. <i>Коренные языки Хатлона</i>	17
Мамадасламов Мамадсаид. <i>Грамматические отношения, выражаемые при помощи предлогов разносистемных языков</i> ...	27
Давлатова Манижа. <i>Семантическое пространство понятия «бедность» во фразеологической системе таджикского языка</i> ...	37

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Охонниёзов В., Бустони Р. <i>Практика описания справедливости и жестокости в персидско-таджикской поэзии</i>	48
Кодиров Г. <i>Правда и вымысел об афганцах</i>	62
Маликзод А. Абулхасан Шахид - поэт насыщенного Стиха	73
Сайдзода Дж. <i>Изучение сочинений Мевляяна в период независимости</i>	86
Рустои Мирзомухаммад. <i>Аллегория и её разновидности в поэзии Абдулло Ориф Чохоби</i>	106
Ниёзбеков Д. <i>Этическое учение Абухатима ар-Рази</i>	117
Ниёзбекиев О. <i>Разработка программного продукта определения насири мусаджа в "Гулистан" - е Саади Ширази</i>	126

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Ализода Н. <i>Свадебные традиции и обряды бракосочетания населения кундузской провинции</i>	132
Исмоилзода Ф. <i>Применение народных пословиц и поговорок в стихах Рудаки</i>	140

ЗАБОНШИНОСЙ

УДК: 001(09)

СОСТОЯНИЕ НАУКИ В ЭПОХУ ХАКИМА ТИРМИЗИ

Мирзо Хасан Султон

Институт языка и литературы имени Рудаки АН РТ

Абуабдуллах Мухаммад ибн Али Тирмизи (ок. 755-869), более известный в персидско-таджикской истории науки как Хаким Тирмизи, является выдающимся представителем суфийского тариката, сочинившим в этой и других, связанных с тарикатом областях, свыше восемьдесят малых и больших произведений.

Он также является основателем тариката под названием “хакимия” в суфийской школе Хорасана, где впоследствии часть суфиев стала последователями этой школы.

Шайх Фаридиддин Аттор в книге “Тазкират ал-авлийа” (Жизнеописание святых) называет Хакима Тирмизи “одним из величественных шейхов” [7, 462], а Мавлоно Абдуррахман Джами в книге “Нафахат ал-унс мин хазарат ал-кудс” (Дуновения дружбы из обители святых) “великим шейхом” [2, 168]. Они оба подчеркивали плодотворность деятельности Хакима Тирмизи как ученого. Относительно его трудов, в частности, в “Нафахат ал-унс” сказано следующее: “у него большое количество произведений, многие из которых пронизаны настоящим чудотворством, в том числе “Хатм ал-вилайат”, “Китаб ан-нахдж” и “Навадир ал-усул”. Кроме этих книг у него еще много сочинений, в т.ч. по богословским наукам и он приступил к сочинению комментариев к Корану, которые не были закончены из-за его смерти” [2, 168].

Абдуррахман Джами напоминает слова, приведенные в книге “Кашф ал-махджуб” (Раскрытие скрытого), где о грандиозности и величии этого мыслителя сказано: “Он настолько велик, что мое сердце постоянно ищет дорогу к нему и мой шейх всегда говорил, что Мухаммад словно редчайшая жемчужина, которой нет равных в мире” [2,168]. Худжвири также ставит его в один ряд с десятью выдающимися суфиями, которые “снискали уважение и являются признанными учеными из сунны и джамоата” [6, 979].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Фаридиддин Аттор в книге “Тазкират ал-авлийа” приводит слова самого Хакима Тирмизи о его сочинениях, которые полностью совпадают с высказываниями других последующих известных представителей тариката суфизма, в частности со словами Шамси Табрези (1186-1247), который высказал следующее суждение: “я не написал ни одного сочинения, чтобы говорили - это принадлежит ему (т.е. мне – М.-Х.С), однако из-за скучности времени я утешил себя тем, что имею (сочинил)” [7, 464].

Вышеприведенное высказывание показывает, что Хаким Тирмизи никогда не сочинял книги ради собственной славы и всеобщего признания. Его духовные и суфийские труды были созданы для утешения самого себя и удовлетворения потребностей своей эпохи. В конце своей жизни он приступил к составлению комментариев к Корану, что было также вызвано потребностями его современников.

По утверждению некоторых ученых, Хаким Тирмизи среди суфииев является первым ученым, который был знаком с метафизикой и греческим миропониманием [6, 980].

Знание Хакима Тирмизи метафизики и греческого познания мира в определенной мере связано с развитием этих и других областей науки в его эпоху.

Поскольку период жизни и творчества этого прославленного ученого совпадает со временем беспрецедентного развития гуманитарных и точных наук в исламском мире, значительный вклад в их разработку и дальнейшее развитие внесли представители иранской культуры, преимущественно восточной части исторического Ирана.

Следует отметить, что в выявлении и совершенствовании таланта ученых этого времени ключевую роль сыграли вначале Академия Джундишапура, а затем школы «Байт ал-хикма» или «Хизонат ал-хикма» (Дом мудрости) в Багдаде; в последующие столетия эта традиция получила продолжение при дворе Саманидов и Ма’муновой Академии в Хорезме. Период от начала функционирования Академии Джундишапура и Ма’муновой Академии в Хорезме можно считать самой плодотворной эпохой процветания и развития фундаментальных наук в Иране.

Джундишапурская Академия была основана по инициативе второго шаха из династии Сасанидов Шапуром I (241-272)

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

изначально в качестве медицинской школы, которая затем приняла в свои стены ученых других областей науки, особенно астрономии, математики, и до арабского завоевания и исламизации Ирана являлась крупнейшим научным центром своей эпохи. Относительно научной деятельности ученых этого научного центра в начале исламизации и правления Омейядов (661-750) достаточных сведений нет, однако после прихода к власти Аббасидов (750-1258), особенно Хорун ар-Рашида (789-809) и его сына Ма'муна (813-833), мать которого была родом из Хорасана, при дворе Аббасидов отчетливо проявилось влияние воспитанников научной школы Джундишапура.

По мнению академика И.Ю. Крачковского «соблазнительным может казаться предположение, что Аббасиды, ориентируясь в своей политической линии на Иран, и в культурной традиции оказываются связанным с востоком халифата» [5, 65]. К высказываниям этого известного ученого следует добавить, что Аббасиды были связаны с востоком халифата, т.е. с Хорасаном и Мавераннахром не только в культурной, но и в исследовательской традиции. Знаменитое семейство хорасанского происхождения Бармакидов, которое занимало министерские посты при Аббасидах, привлекая ко двору ученых как из Джундишапура, так и из других частей халифата, особенно из Хорасана, Мавераннахра, сыграло важную и судьбоносную роль в популяризации и развитии науки того времени.

Именно эти мудрые бармакидские везиры, следя опыту и традициям ведения государственных дел сасанидских правителей, способствовали привлечению ко двору Аббасидов астрономов и астрологов, создав благоприятные условия для дальнейшего развития астрономии того периода.

Знаменитые астрологи Наубахт Ахвази (ум. ок. 777) и Моша'аллах (ок. 740-815) - воспитанники иранской астрономической школы Джундишапура, еще при правлении халифа ал-Мансура (754-775) пользуясь астрономическими таблицами, внесли значительный вклад в выборе в 762 году место для закладки Багдада.

Необходимо подчеркнуть, что эти ученые, особенно Моша'аллах, известный в средневековой Европе как Messahallath или Messeallah, при наблюдении звезд пользовался главным образом шахскими астрономическими таблицами и календарами,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

основу которых составляет астрономический трактат сасанидской эпохи. Персидский (пахлевийский) оригинал этого знаменитого астрономического трактата называется “Зидж аш-Шах” или “Зидж аш-Шахрияр” (Царские таблицы), который впоследствии был переведен с персидского языка на арабский, и получивший большую популярность чем первоисточник.

Благодаря латинскому переводу произведений Мошааалаха не только этот календарь и астрономические таблицы стали популярными в Европе, но они также способствовали проникновению ряда терминов персидского происхождения в языки средневековой Европы.

Одним из таких терминов персидского происхождения является термин “зидж”, имеющий пахлевийские корни. Он происходил от слова “зик” со значением “основы материала, вдоль которого идут переплетающиеся нити ткани”. Абулфазл Мусаффо со ссылкой на “Ta’rihi nujjumi islomi” (История исламской астрономии) поясняет, что “иранцы это слово использовали в таблицах в связи с сходством прямых линий таблицы цифр с нитями текстильной ткани. Эти книги включают все математические таблицы, по которым производится расчет каждого астрономического явления” [3, 355].

По мнению Хорезми “зидж” происходит от персидского “зех” в значении ватар (хорда), он также его считает арабским эквивалентом индийского слова “зик” в этом значении [3, 355].

Слово “зик” в пахлевийском языке означает календарь, и термин “зоича” также является производной формой этого слова.

Абулкасым Фирдоуси в “Шахнаме” использует это слово в его первоначальном значении в форме “зик”:

*Бихонд он замон шоҳ Ҷомосбро,
Ҳама фолгиronи Лухросбро.
Бирафтанд бо зикҳо бар канор,
Бипурсид шоҳ аз гав Исфандиёр* [3, 357].

(Тогда царь созвал к себе Джамаспа,
Всех астрологов Лухраспа.
Они предстали перед царем с «зиками» (зиджами)
Спросил царь о судьбе богатыря Исфандияра)
(подстрочный перевод)

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Этот термин персидского происхождения закрепился в арабском языке и получил формы множественного числа “азйодж”, “зиджот” и “зийаджа”.

Другим известным ученым этого периода, получившим популярность в области астрономии средневековой Европы под именем Албумасар, является Абу Ма’шар Балхи (ум. 886). Этот ученый вначале занимался хадисами и богословской наукой, и после совершения хаджа в возрасте 47 лет увлекся астрономией и стал ведущим ученым в этой области науки.

Среди многочисленных астрономических произведений Абу Ма’шара особое место занимает «Зидж ал-хазорот», расчет которого производился с меридиана замка Гангдиз. Его астрономические представления относительно «мирового года», также известные как «год персов», в последующие столетия снискали большую популярность.

Абурайхан Беруни (973-1048) в «Китаб ат-тафхим» (Книга вразумления) при упоминании «мирового года» ссылается на этого автора и говорит: «мировой год у Абу Ма’шара – триста шестьдесят тысяч лет и потоп был в середине этого периода» [4, 514].

Беруни в этой книге также упоминает об этих «хазоротах» и применяет этот научный метод: «мы поместили в этой таблице ... что рассказал в (Зидже) ал-хазорот, то есть в (Зидже) тысяч со слов персов Абу Ма’шар» [4, 514].

Следует отметить, что персидские слова «зидж» и «хазорот» (мн. число арабского языка женского рода) через арабский язык впоследствии вошли в латинский и другие европейские языки.

По мнению исследователей истории науки в истории мировой науки именно изложение Абу Ма’шаром Балхи о «мировом году», которое было определено еще Птолемеем в 36 000 лет, сыграло большую роль. Перевод его на латинский язык трактата «ал-Мудхал ило ’илм ахкам ан-нуджум» (Введение в науку о законах звезд) или «ал-Мудхал ал-кабир», выполненный Германом Далматским в 1140 году, способствовал распространению этих идей на Западе [5, 74].

Заслуживает внимания и то, что иранские астрономические труды той эпохи вобрали в себя и индийскую науку и потому индийские астрономические теории проникли к арабам и в европейские языки в основном через иранскую передачу.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Как было сказано выше, в развитии астрономии, математики и математической географии эпохи Хакима Тирмизи ключевую роль сыграла школа «Хизонат ал-хикма» или «Байт ал-хикма» в Багдаде, которая вначале была основана как переводческая школа для перевода греческих, сирийских и персидских научных трудов на арабский язык.

Аббасидским халифом Хорун ар-Рашидом по рекомендации Бармакидов и с привлечением ученых Джундишапура была основана вначале школа «Байту-л-хикма» в качестве переводческой школы. Впоследствии его сын Ма’мун, в жилах которого текла иранская кровь, сюда привлек крупных ученых, и всячески поощряя их деятельность, превратил её в крупнейший научный центр своего времени. Для сбора научных трудов он также направлял ученых в Византию, Египет и другие страны и таким образом было собрано в Багдаде большое количество научной литературы. На арабский язык с греческого, сирийского языков были переведены научные труды Аристотеля, Архимеда, Платона, Апполония, Гиппократа, Галена, Менелая. Птолемея и других ученых античного мира.

Среди переведённых работ особо выделяются два фундаментальных труда Птолемея (ок. 90 – ок. 170) - астрономический труд «ἡ μεγάλη σύνταξις μαθηματική» (Большой свод) в тринадцати книгах и «ἡ γεογραφικὴ ὑφήγεσίς» (Руководство по географии), которые совершив в научной среде того периода «революцию умов», создали благоприятную почву для дальнейшего развития астрономии и математической географии.

Первое вышеупомянутое произведение Птолемея на арабском языке получило название «ал-Маджисти» или «ал-Миджисти» и впоследствии в средневековой Европе стало известно как «Альмагест» (Almagest).

Следует отметить, что перевод «Альмагест»-а на арабский язык впервые был выполнен с сирийского языка по поручению знаменитого везира Бармакида Йахиа ибн Халида (ум. 805). Следующий перевод этого труда осуществил наиболее крупный переводчик этой эпохи Хунайн ибн Исхак (ок. 820-873), работа которого была отредактирована Сабитом ибн Курра (834-901).

Знаменитый ученый и философ этого периода Абунаср Фороби (872-950) также занимался астрономическим исследованиям в «Байт

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

ал-хикма» в Багдаде. В его знаменитой книге «Та’лим ас-сони» (Второе учение), которая прославила его как «му’аллим ас-сони» (второй учитель - первым считается Аристотель), есть раздел, называемый «Шарх ал-Маджисти», который представляет собой комментарий к знаменитой астрономической книге «Альмагест».

Другим крупным ученым и астрологом «Байт ал-хикма» (Дом мудрости) того периода был Йахия ибн Абумансур Марвази, который руководил обсерваторией Шамсийя. Абурайхан Беруни сообщает о наблюдении осеннего равноденствия астрономами этой обсерватории под руководством Йахия ибн Абумансура в 828 году [1,151]. По свидетельству некоторых источников Мухаммад Хорезми принял участие в целом ряде астрономических наблюдений, проведенных в обсерватории Шамсийя.

Перу этого ученого принадлежит известная книга «аз-зидж ал-Ма’муни ал-мутахан» (Проверенные Мамуновские таблицы).

Другим выдающимся звездочетом рассматриваемого периода считался Холид ибн Абдулмалик Марваруди (выходец из северной части нынешнего Афганистана), который считался известным астрономом обсерватории Дайр Мурран в Дамаске. Он также являлся одним из соавторов коллективного труда «Зидж ал-Ма’мун» (Ма’мунов зидж). Имеются сведения о проведении в 832 году под его руководством измерения высоты Солнца по уточнению наибольшего наклонения эклиптики к экватору. По его стопам в дальнейшем пошли и его сыновья Мухаммад и Омар.

Другим известным математиком и астрономом этой эпохи был Ахмад ибн Абдуллах Марвази (ум. ок. 865-867), известный также по имени Хабаш ал-Хосиб. Он внес весомый вклад в составление трех астрономических таблиц “Зидж ад-Димишки”, “Зидж ал-Ма’мун” и “Зидж аш-шах” [1, 152].

К числу крупных ученых в области астрономии и математики этого периода можно отнести Абулаббаса Ахмада ибн Касира ибн Мухаммада Фаргани (ок. 795/98-84/65), получившего известность в Европе под латинскими именами Альфрагана и Альфраганиус.

Его астрономический труд “Китаб фи усул илм ан-нужум” (Книга об элементах науки о звездах), также известный как “ал-

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Фусул ас-салосин” (Тридцать разделов) признан в средневековой Европе самым популярным произведением по астрономии. Данный трактат уже в 12 веке был дважды переведен на латинский язык, а затем - на другие европейские языки [1, 153]. Это произведение было настолько популярно, что о нем упоминали великий поэт эпохи Возрождения Данте (1265-1321) в “Божественной комедии” и Шиллер (1759-1805) в пьесе “Валленштейн”.

Голландский математик Яков Глиус в 1669 году издал оригинал и новый перевод данного трактата на латинском языке. Можно утверждать, что этот трактат на протяжении почти пяти веков являлся энциклопедией астрономических знаний в средневековой Европе и в течение многих веков служил основным учебником в университетах Западной Европы.

Ахмад Фаргани подтверждает представление о разделе Земли на семь кишваров, которое основано на миропонимании древних иранцев. Об этом также упоминает Абурайхан Беруни в “Китаб ат тафхим” говоря, что “персы подразделяли Землю на семь кишваров” [4, 196].

Научная деятельность крупнейшего математика, астронома и географа этой эпохи Абуджа’фара ибн Мусо Хорезми (ок. 780 - ок. 850), также известного, как ал-Хорезми и ал-Маджуси, протекала в “Байт ал-хикма” в Багдаде.

Известный ученый Сартон в своем введении в историю науки всю первую половину IX века связывает с его именем как с “величайшим математиком своего времени и, если принять во внимание все обстоятельства, одним из величайших [математиков] всех времен” [5,91].

Математический трактат Мухаммада Хорезми “Китаб ал-джам’ ва-т- тафрик би-хисоб ал-Хинд” (Книга сложения и вычитания у индийцев) впервые познакомил арабов, а в латинском переводе «Algorithmi de numero Indorum» (XII век) Европу с индийской десятичной системой нумерации. Данный трактат также прославил имя ал-Хорезми в Европе. Термин “алгоритм”, который является искаженной латинизированной европейской формой “ал-Харизми”, стал известен благодаря латинскому названию этой книги и вначале в Европе, исходя из индийской десятичной системы нумерации, обозначал арифметику (алгоритмус), а впоследствии стал использоваться как

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

общее название всякой системы вычислений, выполняемых по строго определённым правилам (алгоритм).

Его следующий научный трактат “Китаб ал-мухтасар фи хисоб ал-джабр ва-л-мукобала” (Краткая книга об исчислении восполнения и противопоставления), состоящий из введения и 27 глав, основал новую эру в области математики и открыл путь к рождению новой самостоятельной науки - алгебра (искаженная форма ал-джабр). Трактат о математической географии Мухаммада Хорезми “Китаб сурат ал-’арз” (Книга картины Земли) или “Расм ал-руб’ ал-ма’мур” (Рисунок обитаемой четверти), который был написан между 836-842 гг., является первым сочинением по математической географии на арабском языке. Он считается переработкой “Географии” Птоломея, который подготовил почву для сочинения в будущем многих трудов по географии. По предположению академика В.В. Бартольда название данного трактата “сурат ал-арз” (Картина Земли) является арабским переводом термина географии [8, 9].

В целом можно утверждать, что эпоха жизни и творчества Хакима Тирмизи совпадает с временем беспрецедентного развития всех традиционных наук того периода, особенно развития таких фундаментальных наук, как астрономия, математика и математическая география, и в открытии и развитии некоторых новых областей и сфер этих наук внесли весомый вклад учёные Хорасана и Мавераннахра: Мухаммад Хорезми, Абунаср Фороби, Абу Ма’шар Балхи, Ахмад Фаргани, Абулаббос Сарахси, Ахмад Марвази, Холид Марваруди и др.

Несмотря на то, что языком науки и научных произведений данного периода в основном был арабский, благодаря ценным произведениям этих и других учёных иранского происхождения многочисленные персидские термины, такие как **зидж**, **зойиджа**, **бахизак**, **батёра**, **кишвар**, **намудор**, **кадхудо**, **солхудо**, **джавзахр**, **джонбахтор**, **нимбаҳр**, **нухбаҳр**, **хазорот**... стали популярны в арабском языке, а многие термины персидского и арабского происхождения, такие как **ал-джабр** (алгебра), **ал-хоразми** (алгоритм), **намудор** (анимодар), **назир** (надир), **изода** (алидада), **ас-сумут** (азимут), **самтуррас** (zenith), **кадхудо** (al-cochoden), **Тарозу** (Таразед = Tarazed=γ Aquilae), **Шохин** (Альшайн = Alshain= β Aquilae), **Дабарон** (Альдебаран = Aldebaran),

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Банотуннаш (Бенетнаш = Benetnasch), **Каффи хазиб** (Каф = Caph), **Насри Тоир** (Альтаир = Altair), **Насри Вокеъ** (Вега = Vega), **Саъди Булаъ** (Альбали = Al Bali), **Саъди Зобех** (Дабих = Dabih), **Саъд ал-ахбия** (Садахбия = Sadahbia), **Саъд ас-сууд** (Садалсууд = Sadalsuud), **Гумайсо** (Гомейза = Gomeiza), **Фаркадайн** (Феркад = Pherkad) и др. вошли в европейские языки, что свидетельствует о ведущей роли этих ученых в истории мировой науки.

Литература:

1. Абдулла-заде Х.Ф. Ал-Хорезми и Багдадская астрономическая школа // Хорезм и Мухаммад аль-Хорезми в мировой истории и культуре./ Х.Ф. Абдулла-заде. – Душанбе: Дониш, 1983.
2. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Нафаҳот ул-унс мин ҳазарот-ил-кудс./ Ҷомӣ, Абдурраҳмон. – Душанбе, 2013.
3. Абулфазли Мусаффо. Фарҳанги истилоҳоти нучумӣ ҳамроҳ бо вожаҳои кайҳонӣ дар шеъри форсӣ / Мусаффо Абулфазл. – Табрез, 1357.
4. Абӯрайҳони Берунӣ. Китобу-т-тафҳим ли авойили сино'ати-т-танҷим. Тасҳҳ ва муқаддимаву ҳавошӣ ба хомаи устод Ҷалолиддини Ҳумоӣ / Берунӣ, Абӯрайҳон. – Техрон. 1362.
5. Крачковский И.Ю. Избранные сочинения (Арабская географическая литература). Т. IV. / Крачковский И.Ю. – М., - Л., 1957.
6. Муҳаммадизо Ноҷӣ. Фарҳанг ва тамаддуни исломӣ дар қаламрави Сомониён / Ноҷӣ, Муҳаммадизо. – Душанбе: Эр-граф, 2011.
7. Фаридиддини Аттори Нишобурӣ. Тазкирату-л-авлийо (бар асоси нусхай Никеосон). Бо муқаддимаи Мирзомуҳаммад ибни Абдулваҳҳоби Қазвинӣ. Тасҳҳ ва вироиши Муҷтабо Ризвонӣ / Аттори Нишобурӣ, Фаридиддин. – Техрон, 1389.
8. Худуд-ал-алем. Рукопись Туманского (с введением и указателем В.Бартольда). – Л., 1930.

ВАЗЪИ ИЛМ ДАР РЎЗГОРИ ҲАКИМ ТИРМИЗӢ

Дар мақола таъқид шудааст, ки рўзгори зиндагию эҷоди ин ҳакими донишманд ба даврони рушди камназири улуми ақлию накӣ дар олами ислом рост меояд, ки дар зуҳуру инкишофи

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

аксари ин улум намояндагони мардуми эронинажод, ба хусус мардумони шарқи Эронзамин, яъне донишмандони Хурасону Мовароуннаҳр нақши бештар доранд. Дар заминаи далелҳои мӯтамади илмӣ дар мақола ба исбот расидааст, ки дар амри такмилу такомул пайдо кардани маҳорату истеъоди донишмандони ин аҳд нахуст Академияи Гундишопур ва баъдан «Байту-л-ҳикма» ё «Ҳизонату-л-ҳикма»-и Бағдод нақши қалидӣ доранд, ки баъдан ин анъана ҳамчунон дар дарбори Сомониён ва Академияи Маъмуни Ҳоразмшоҳ идома пайдо кард.

Вожаҳои қалидӣ: забон, илм, забони илм, забони форсии тоҷикӣ, истилоҳ, илми нуҷум, риёзиёт, ҷуғрофияи риёзӣ, зич, ҳазорот.

SCIENTIFIC SITUATION IN THE EPOCH OF HAKIM TIRMIZI

It is confirmed in the article that the life and creativity of Hakim Tirmizi's epoch coincides with time of unprecedented development of all traditional sciences of that period, especially development of such fundamental sciences as astronomy, mathematics and mathematical geography and Khurasan and Mavarounnahr scientists have made a significant contribution in the opening and development of some new areas and spheres of these sciences.

The fact proves that thanks to valuable scientific works of this period numerous Persian and Tajik terms were included into the European sciences testifying the leading role of the Iranian origin scientists of the given epoch in the history of a world science.

Key words: language, science, language of science, Persian-Tajik language, term, astronomy, mathematics, mathematical geography, zij, hazarat.

НАУЧНАЯ СИТУАЦИЯ В ЭПОХИ ХАКИМА ТИРМИЗИ

В статье подтверждается, что жизнь и творчество эпохи Хакима Тирмизи совпадают со временем беспрецедентного развития всех традиционных наук того времени, особенно развитие таких фундаментальных наук, как астрономия, математика и математическая география, а учёные Хурасана и

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

Мовароуннахра сделали значительный вклад в открытие и развитие некоторых новых областей и сфер этих наук.

Это доказывает, что благодаря ценным научным трудам этого периода в европейские науки были включены многочисленные персидские и таджикские термины, свидетельствующие о ведущей роли ученых иранской науки данной эпохи в истории мировой науки.

Ключевые слова: язық, наука, язык науки, персидско-таджикский язык, термин, астрономия, математика, математическая география.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзо Ҳасан Султон (Султонов Мирзоҳасан Баротович), доктори илми филология, ходими пешбари илмии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тел.: +992 93526 98 05; E-mail: sulton_66@mail.ru;

Сведения об авторе: Мирзо Ҳасан Султон (Султонов Мирзоҳасан Баротович), доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан. Тел.: +992 93526 98 05; E-mail: sulton_66@mail.ru;

About author: Mirzo Hassan Sulton (Sultonov Mirzohassan Barotovich). Doctor of Philology, Leading Scientific Worker of Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage named after Rudaki, Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Tel.: +992 93526 98 05; E-mail: sulton_66@mail.ru

УДК:491.550.02

ЗАБОНҲОИ БУМИИ ХАТЛОН

Шодиев Рустам

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бинобар навиштаи Сюан Сзян дар бораи Тоҳаристон, ки бештари муҳаққиқон ба он истинод овардаанд, забони сокинони он аз забони дигар кишварҳо каме тафовут доштааст. Ӯ оварда, ки хуруфи асосӣ дар алифбои онҳо 25-то буда, ба паҳнои сахифа менависанд ва аз чап ба рост меҳонанд. Ҳамчунин ин сайёҳи чинӣ дар мавриди забон ва расмулхатдар Бомиён, Тоҳаристон, Шӯғонон ва Читрол маълумоти хеле муҳимро дар ёддоштҳои хеш сабт кардааст, ки бинобар муҳиммияти он, ҳамон тавре ки дар манобеи русӣ аз чинӣ тарҷума шудааст, иқтибос мекунем: «... в Бамиане «письмо, обычай и монеты те же, что в царстве Ту-хо-ло (Тоҳаристан), язык несколько отличен»; в Каписе «письмо во многом соответствует письменность Ту-хо-ло, обычай, язык и религиозные установления довольно различны»; в Шугнане «письмо то же, что в стране Ту-хо-ло, в языке имеются отличия»; в Читрале «письмо то же, что и в Ту-хо-ло, язык другой» [3, 49; дар поварақ истинод ба манобеи дигар].

Аз ин навишта чунин бармеояд, ки миёни забони Тоҳаристон ва забонҳои Бомиён, Каписо, Шӯғонон ва Читрол тафовут вуҷуд дошта, аммо расмулхати онҳо яке будааст. Ҳамчунон ки В.А.Лившитс тазаккур медиҳад, «эфталитҳо дар Тоҳаристон ва атрофи он мисли Кушон ба ҳайси забони расмии мактубӣ (navishtorӣ) аз забони боҳтарӣ истифода мекарданд» [3, 49]. Ҳати боҳтарӣ (дар асоси алифбои юнонӣ) дар Ҳутталон низ якҷо бо забони боҳтарӣ истифода мешудааст.

Бо таваҷҷӯҳ ба ин навиштаи таърихии Сюан Сзян муҳаққиқони осор ва забони боҳтарӣ ба натиҷае расидаанд, ки дар Тоҳаристон на факат дар садаи VII, балки дар садаҳои баъдӣ низ алифбои юнонии боҳтарӣ вуҷуд доштааст. Истифодаи ин расмулхатро дар Ҳуттал номаи шоҳи Ҳуттал бо номи Юдак ба Деваштич – ҳокими Панҷакант дар расмулхатти юнонӣ таъйид мекунад [9, 88].

Дар ёддоштҳои ин сайёҳ Ҳутталон (Хатлон) низ яке аз вилоёти хеле бузург тавсиф гардида, вале дар бораи забон ё забонҳои ин сарзамин ва шаҳрҳои он маълумот оварда нашудааст.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Зоири буддой Хой Чао, ки солҳои 726-727 ба Осиёи Миёна омада буд, дар баробари Тохаристон дар мавриди Хутталон низ иттилооти муҳтасар овардааст, ки тибқи он дар ин кишвар нисфи мардум – ху, яъне бумӣ, нисфи дигар турк будаанд. Кишвар таҳти ҳукумати арабҳо қарор дорад. Қисме аз аҳолӣ ба забони тоҳарӣ, бархе ба туркӣ, бархе дигар ба забони маҳаллӣ муошират мекунанд [9, 89; 2, 228-229]. Б.Я. Ставиский дар иртибот ба истилоҳи «ху» афзуда, ки муаллифони чинӣ ин истилоҳро дар он замон ҳам барои мардуми Хутталон ва ҳам дар нисбати мардумони дигари эронизабони Осиёи Миёна ва Туркистони шарқӣ истифода мекардаанд [Ставиский 9, 89].

Дар робита ба мавриди истифода қарор гирифтани забони туркӣ дар Осиёи Миёна академик Б. Фафуров чунин нигоштааст: «Особенно увеличивается количество тюркоязычного населения Средней Азии начиная со второй половины VI в.н.э., когда отряды тюркского каганата захватили после разгрома эфталитов власть на территории Среднеазиатского междуречья. С этой времени тюркоязычные племена играют все более заметную роль в процессах этно- и глоттогенеза Средней Азии (особенно в северных и северовосточных областях)» [2, 544]. Дар идома Б. Фафуров бори дигар аз ҳамин иттилои Хой Чао дар ҳусуси мавҷудияти аҳолии туркзабон дар Хуттал ёдовар мешавад. Ин ҳама далели вазъи ҷандзабонӣ дар Ҳатлони таъриҳӣ дар оғози садаи VII милодӣ ба баъд мебошад. Забони туркӣ он таъсиреро, ки дар вилоятҳои шимол ва шимоли шарқи Осиёи Миёна ба забонҳои бумии эронӣ ва баъдан забони тоҷикӣ гузошт, дар Хуттал ба чунин нуфуз расида натавонист. Ҳоло дар Қаротегин ва Дарваз ва низ дар навоҳие, ки ҳайталҳо ва қабоили турк собиқан ишғол доштанд, яъне дар Хуттал, Вахш, Шумон, Чагониён ва Яфтал ва дар саросари Бадаҳшон фақат ба тоҷикӣ такаллум мешавад [15, 88].

Аммо дар раванди таъриҳ дар минтақаи Ҳатлон мисли сарзамиҳои дигари Осиёи Миёна, аз ҷумла навоҳии Тоҷикистон бар ивази бархе аз номҳои ҷуғрофӣ номгузории туркӣ истифода шуд, ки ин амал иллати аз ёдҳо рафтани тесьдоде аз номҳо дар ин манотик гардидааст.

Ҳамчунон ки В.В.Бартолд овардааст, номи Тухоло дар навиштаи Сюан Сзян номи вилояте дар шарқи Ҳутан будааст, ки

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

аз харобаҳои он ҷой ёдгориҳои адабиёти буддой ба даст омадааст. Аммо Сюан Сзян дар бораи ин ёдгориҳои Тухоло чизе нагуфтааст. Тоҳариҳо аз шарқ, аз маҳалле дар шарқи Ҳутан ба соҳилҳои болооби Амударё омада буданд ва онҳо қаблан таҳти таъсири оини буддой қарор доштанд [1, 469].

Аз ин нигоштаи Хой Ҷао чунин бар меояд, ки дар садаи VII дар Ҳутталон се забон ба кор мерафтааст. Забони маҳалӣ ҳамон забони мардуми бумии ин сарзамин, яъне Ҳуттал ё Ҳутталон аст. Ягонагӣ ё иттиҳоди мардумони сокини сарзаминҳои соҳили чапи Амударё (шимоли Афғонистон) ва соҳили рости он далели умумияти этникии аҳолӣ дар он замон то ба имрӯз будааст. Ҳамчунон ки Б.Я.Ставиский бо истинод бо Д.А.Мачинский зикр мекунад, «античные авторы, как правило, проводили границу крупных областей и этнических групп по рекам... Эти границы, как показали тщательные исследования, были весьма условными и принимат их без оговорок и проверки нельзя» [10, 37]. Чунин вазъ дар миёни мардумони сокини ду соҳили Амударё ҳамеша вучуд доштааст ва ҳамин равобит миёни ноҳияҳои ду соҳили рӯди Панҷ дар самти Бадахшон низ ба мушоҳида мерасад.

Бояд тазаккур дод, ки масоили истифодаи забон ва хати боҳтарӣ дар сарзамини Ҳатлон бар асоси манобеи таъриҳӣ ва осори пайдошуда дар расмулҳати боҳтарӣ аз ин манотик таъйид мегардад. Бар асоси пажӯҳишҳои анҷомёфта дар иртибот ба осори боҳтарӣ муҳакқиқон то садаи нахусти даврони исломӣ дар Ҳатлон роиҷ будани забон ва хати боҳтариро бо гӯишҳои маҳаллии он тасдиқ кардаанд. Ҳамин тарик, аз садаҳои VII-VIII ба баъд ба андешаи муҳаққиқон дар Ҳатлон давраи дузабонии гӯишҳои маҳалӣ ё бумии боҳтарӣ ва марҳилаи нахусти забони форсии дарӣ оғоз гардида буд. [Дар ин бора муроҷиат шавад ба манобеъ дар мавриди забони боҳтарӣ: 3, 47-81; 11, 314-346; 16, 111-116; 18, 344 – 349; 17, 358-366; 13, 12-13]. Соли 1952 аз Даҳтиҷуми вилояти Кӯлоб як зангӯлаи биринҷӣ барои овехтан ба гардани шутур бо алифбои боҳтарӣ (шабехи юнонӣ) кашф гардид, ки он ба садаҳои I-II милод нисбат дода мешавад. Ин матн то ба ҳол шинохта ва ё хонда нашудааст. [Дар бораи ин бозёфт ниг.: 6, 143-144, акси 57.2,3; 7, 209-акси зангӯла бо навиштаи он; 3, поварақи 64; 11, 325].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Ҳамчунон ки В.Бартолд овардааст, бинобар қавли Сам'онӣ (асри XII) дар бораи Вашчирид ё Вашгирд (Файзободи кунунӣ) яке аз шаҳрҳои муҳимми Хуттал чунин аст: «Сам‘ани упоминает о буквах, бывших там в начале ислама, известных, записанных в книгах» [1, 469]. Ин нақли Сам'онӣ суханони Сюан Сзынро, ки дар солҳои 30-юми садаи VII ба Тоҳаристон омада ва дар бораи расмулҳати ин сарзамин навишта буд, таъйид мекунад. Бинобар қавли Сам'онӣ то давраи аввали исломӣ тақрибан то қарни VIII дар Ҳатлон расмулҳати боҳтарӣ идома дошт ва ба ин алифбо китобҳо навишта мешудааст.

Идомаи тӯлонии расмулҳати боҳтариро бархе аз ёдгориҳои дигар низ таъйид мекунад. Дар мавриди густариши забони боҳтарӣ дар худути Тоҳаристону Хутталон аз ин хulosai И.М. Стеблин-Каменский метавон ёд қард. Мавсүф чунин менависад: «Повидимому еще в VII в. бактрийский язык и восточноиранские диалекты, близкие к бактрийскому («бактрийской группы») были распространены на территории Тоҳаристана и Хутталяна» [11, 317].

Бар асоси иттилои яке аз зоирини чинӣ Ҳой Ҷао дар мавриди сафари ӯ (солҳои 726-727) метавон ба ин натиҷа расид, ки дар ин давра як бахши аҳолии Хуттал (тақрибан Кӯлоби имрӯза дар ҷануби Тоҷикистон) ҳанӯз ба тоҳарӣ тақаллум мекардаанд [8, 23].

Воқеан, сарнавишти ҳама забонҳои шарқии эронӣ дар қарнҳои аввали ислом бо оғози густариши забони форсии дарӣ дар вазъи дузабонӣ хеле шабеҳи ҳам будааст. Бинобар нигоштаи Р.Фрай дар Боҳтар наздики солҳои 50 пеш аз милод забони расмӣ забонҳои юнонӣ ва боҳтарӣ будаанд. Забони боҳтарӣ дар Суғд ба ҳайси забони гуфторӣ истифода мешудааст. Солҳои 650 милодӣ шакли гуфтории забони боҳтарӣ дар мақоми расмӣ дар Боҳтар ба кор рафта, аммо дар Суғд ва Кошгар ин забон маҳдуд ё аз истифода хориҷ гардидааст. Дар ин давра дар муқоиса ба Суғд дар Боҳтар забони форсӣ якҷо бо боҳтарӣ роиҷ будааст. Дар умури тиҷории Боҳтар аз ин давра ба баъд ду забон – форсӣ ва суғдӣ ба кор мерафтааст [12, 262-263].

Пас аз қашфи сангнабиштаи боҳтарии Работак, ки дар соли аввали ҷулиси Канишқа – императори Кушон (дар соли 127 милодӣ) навишта шуда ва муҳимтарин асноди таъриҳӣ ба шумор меравад, забони боҳтарӣ дар катиба «забони ориёй» (ariao) ҳонда шудааст. Дар робита аз тарҷумаи матни боҳтарӣ бо

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

қалами Г.Чейлонй Доварй ёдовар мешавем, ки чунин аст: «Ва вай (яъне Канишк) фармони навиштани онро (корравоиҳояшро) ба забони юнонй содир кард. Сипас он ба забони «ориёй» нигориш шуд. Пас дар соли якуми салтанат ин фармон то Ҳинд эълон шуд» [14, 27]. Ҳамчунон ки оқои Доварй тазаккур медиҳад ташобеҳи сангнабиштаи Работакро дар сангнабиштаҳои ҳахоманишӣ мебинем. Дориуши I дар сангнабиштаи Бесутун (сатри 70) мегӯяд: «Дорюш шоҳ гӯяд: Ба хости Аҳурамаздо ин нусхай сангӣ аст, ки ман дастури навиштани онро ба забони ориёй (ariyā) додам...». Дар робита оқои Доварй чунин хулоса мекунад: «чунин ташбеҳот миёни ду матни порсии бостони Дориуш ва матни бохтарии Канишк наметавонад тасодуфӣ бошад, балки ба гунае нишонаи он аст, ки Кушониён ҳам ҳамтаборӣ будани ориёни хешро иддао мекарданд...» [14, 28].

Дар понавишти шумораи 1 бахши дувум мавсуф нигошта, ки «забони бохтарӣ» забони гуфтории мардуми Бохтарзамин, Варорӯд ва ҳавзаи Гандаҳора буда, ки дар замони Канишк – императори Кушон ба ҷойи забони юнонй (забони расмии «давлати Юнону бохтарӣ») минҳайси забони расмии давлат баргузода шуд ва ҳадди ақал то қарни нуҳуми милодӣ забони расмӣ ва забони гуфторӣ дар минтақа буд. Сангнабиштаи бохтарӣ дар Тучӣ бо таърихи 869 милодӣ нишон медиҳад, ки ин забон ҳатто дар даврони хилофати Аббосӣ забони расмӣ ва идорӣ буд» [14, 94]. Аз ин баррасиҳои таъриҳӣ метавон ба ин натиҷа расид, ки забони бохтарӣ низ мисли порсии бостон тайи ҳазорсолаҳо бо номи ориёй ёд шуда ва баъдан дар манобеи арабӣ бо истилоҳи «ал-балхия» ё «тал-таҳария» зикр мешудааст.

Бинобар нақли Табарӣ пас аз мағлубияти Асад ибни Абдуллоҳ наздик ба соли 725 ва бозгашти ўз Хатлон ба Балҳ мардуми Балҳ ба форсӣ суруди «Аз Ҳутталон омадиҳ»-ро замзама мекарданд. Тақрибан аз ин таъриҳ якҷо бо забони бохтарӣ дар Балҳ забони форсӣ низ ба кор мерафтааст. Маълум аст, ки ин шеър маҳсуси сабки омиёна буда ва кӯҳантарин намунаи таронаҳои маҳаллии мардуми Балҳ маҳсуб мешавад. Мақдисӣ дар «Аҳсан ут-тақосим» [ҷ.2, с. 489 – 490] оварда, ки «забони мардуми Балҳ ширинтарин забонҳо аст, ҷуз ин ки вожаҳои зишт низ ба кор мебаранд»; «забони Ҷузҷонон миёни марвӣ ва балхӣ аст ва забони Бомиёну Тахористон наздик ба балхӣ аст, вале

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

каме гирифтагӣ дорад»; («ва забони термизӣ наздики балхӣ аст»). Мақдисӣ ин забонҳоро «забонҳои аслии Ҳурӯсон (дар бахши боҳтарӣ)» номида ва афзуда, ки «дигарон пайрави эшонанд ва аз онҳо решаш гирифтаанд ва бад-онҳо боз мегарданд» [с. 490]. Ҳадафи Мақдисӣ аз «забони мардуми Балх» ё «забони балхӣ» ҳамон забони порсӣ (форсӣ), порсии дарӣ (форсии дарӣ), ки дар Ҳурӯсон шакл гирифта буд, мебошад.

Ҳамчунон ки пажӯхишгарони осори боҳтарӣ натиҷагирий кардаанд, забони мардуми буими Ҷоҳтар ҳамон забонест, ки гӯишҳои он ҳанӯз дар охири садаи X ва оғози садаи XI маҳфуз будаанд. Дар таъииди ин назар муҳаққиқон ба нигоштаи Берунӣ дар бораи лаҳҷаҳои «ал-балхия» ва «ал-тӯҳāрия» истинод мекунанд. Тағсилоти бештарро дар мавриди расмулҳат ва забони боҳтарӣ дар замони Кӯшинӣ метавон аз мақолаи В.А.Лившитс пайдо кард [4, 313-321]. Дар Ҳатлон низ вазъи забони боҳтарӣ дар мақоми забони расмӣ ва гуфторӣ мисли Ҷоҳтар ва шаҳрҳову ноҳияҳои он қарор доштааст.

Дар ҳоле ки бар ивази забони юнонӣ истифодаи забони боҳтарӣ оғоз ёфт, бо вуҷуди ин ҳанӯз ҳам аз хати юнонӣ ё алифбои юнонӣ барои забони боҳтарӣ ба кор бурда мешуд. Гузаштан аз юнонӣ ба боҳтариро дар сиккаҳои чанд даҳаи баъд метавон дид. Канишка дар навиштаҳои аввалиаш танҳо юнонӣ ва пас аз он боҳтариро ба кор бурдааст [17, 358]. Пас аз кашфи катибаҳои боҳтари 25 сатрии Сурх-Қутал дар Бағлони Афғонистон соли 1957, омӯзиши забони боҳтарӣ оғоз гардид [Дар бораи катибаи Сурх-Қутал ва таърихи таҳқиқи он аз ҷониби А.Марик (A.Maricq), В.Б.Ҳеннинг (W.B.Henning), И.Гершевич (I.Gersheitch), Ҳ.Хумбах (H.Humbach), Я. Ҳарматта (J.Harmatta), Н.Симс-Вилямс (N.Sims – Williams), В.А. Лившитс, Б.Я.Ставиский, И.М. Стеблин – Каменский].

Барои дарёфти иттилоот дар бораи Ҳатлон ва сарзаминҳову шаҳрҳои ҳамҷавори он муҳаққиқон қабл аз ҳама ба манобеи чинӣ, ки аз садаи II пеш аз милод оғоз меёбанд ва дар таърихи кишварҳое мисли Ҳатлон, Тоҳаристон ва дар маҷмӯъ Шарқи Эрон ва Осиёи Миёна маълумоти басо арзишманд ироа доштаанд, муроҷиат менамоянд. Сайёҳи садаи VII чинӣ Сюан Сзян дар мавриди ободиҳо ва мулкҳои марбут ба Тухоло (=Тоҳаристон) ва Кэ-до-ло (=Ҳуттал, Ҳуттал) ва забонҳои

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

маҳаллии ин манотиқ маълумоти мухтасар, аммо барои таърихи ин сарзаминҳо бисёр арзишманд ироа доштааст. Ин сайёҳи чинӣ номи мулкҳои Тохаристон ва Ҳатлонро дар савтиёти чинӣ овардааст, ки ин барои шинохти ин номҳо дар овонавишти чинӣ муҳим аст. Номҳое мисли Да-ми=Термиз, Чи-о-ян-на=Чагониён, Шу-ман=Шумон, Сзюй-хэ-ян-на=Қубодиён, Хо-ша=Вахш, дар шарқтари Вахш мулки Ҳатлон, По-ли-ҳо=Пархор (Фархор), мулки Сзюй-ми-то=Қумед (дар самти Қаротегин, Дарвоз, Ванҷ), мулки Бадаҳшон ва г. [Дар мавриди маълумоти сайёҳони чинӣ ниг.: 2, 225-229; 3, 49-50]; дар бораи манобеи чинӣ дар иртибот ба Осиёи Миёна, Афғонистон ва Эрон ниг. [7, 152-153].

Яке аз масоили муҳим дар шинохти номҳои ҷуғрофӣ ин таҳқиқи решашиносӣ ё этимологии онҳо мебошад. Барои анҷоми ин марҳилаи таҳқиқи номҳои таъриҳӣ лозим аст, то ин номҳо дар осори хаттӣ дарёфт ва мавриди таҳлили лингвистӣ қарор дода шаванд. Танҳо бо роҳи ташхиси илмӣ бо истифода аз манобеи забонӣ, ба вижа забонҳои маҳаллии ҳамон манотиқ метавон дар мавриди решашиносии онҳо қазоват кард. Бештари ин номҳои таъриҳӣ, ки дар боло ёд шуд аз нигоҳи решашиносӣ ё маъно ва мансубияти забонӣ маълум ё мағҳум нестанд. Он ҷанд таҳқиқоте, ки дар иртибот ба топонимию манотиқи Тоҷикистон ё дар маҷмӯъ Осиёи Миёна солҳои охир анҷом гирифтаанд, муаллифони онҳо дар бахши таҳқиқи таъриҳӣ ва этимологии номҳо камтар муваффақ шудаанд.

Номҳои таъриҳӣ метавонанд дар осори забонҳои дигар мутобиқи савтиёти он забонҳо навишта шаванд ва ё дар манобеи бегона дар ҷанд шакли навишт сабт шаванд. Дар ҳар маврид боз ҳам мансубияти номи маҳал ба қадоме аз забонҳои он манотиқ танҳо аз роҳи муқоисаи таъриҳӣ ва лингвистии ин ном метавонад муқаррар карда шавад. Барои намуна Термиз, ки бинобар навиштаи Сюан Сзян ба ҳайати Тухоло (Тохаристон) дохил мешудааст, дар осори таъриҳӣ дар ҷандин вариант муаррифӣ гардидааст.

Термизи қуҳан яке аз шаҳрҳои канори Рӯди Ому (Амударё) буда, мутобиқи хафриёти бостоншиносӣ ҳудуди он тақрибан 350 гектарро ташкил мекардааст. Ин шаҳр бо номи Термез (Тармита) маъруф аст [10, 47-49]. Дар манобеи чинӣ Да-ми, аммо дар катибаи оромии Ашока дар водии Лагмони Афғонистон ин ном дар навишти trmd=Tarmid сабт гардидааст [5, 47]. Яъне

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

куҳантарин манбаъ дар мавриди Термиз ё Тирмиз (Термиз) ҳамин катибаи оромӣ маҳсуб мешавад. Бозёфти сиккаҳои кушонӣ ва ҳам сиккаҳои юнону бохтарӣ далели таърихи ин шаҳр ба замони давлати Юнону бохтариҳо мебошад. Дар ин маврид ниг.: [10, 47-50]. Осори дигари аз Термиз қашфшуда аҳамияти ин шаҳрро дар ҳифзи забони бохтарӣ ва робитаи он бо шаҳрҳои Хатлон дар даврони таърих нишон медиҳад. Ҳамчунон ки В.А.Лившиц таҳмин мекунад, эфталитҳо дар Тоҳаристон ва атрофи он мисли кушониён ба ҳайси забони расмии навишторӣ аз бохтарӣ истифода мекардаанд [3, 49].

Дар мавриди забонҳои ёдшуда дар Тоҳаристон ва Ҳутталон ҷуз осори хаттӣ маводи дигар ин номҳои ҷуғрофии маҳфуз дар осори таъриҳӣ мебошад. Бо ин далел номҳои ҷуғрофии таъриҳӣ, ки дар ин манотикӣ, ба виже ноҳияҳо ва вилоёти таърихии Хатлон ҳифз шудаанд, барои таҳқиқи лаҳҷашиносии таърихии ин сарзамин хеле муҳим арзёбӣ мешаванд. Ин номҳо шоҳид аз забонҳои роиҷ дар ин минтақа буда, ки тэйдоде аз онҳо дар осор зикр наёфтаанд. Имрӯз бештари чунин номҳо дар Ҳатлони таъриҳӣ мисли манотики дигар, аз ҷумла Тоҳаристон (Балх), Суғд ва дигар вилоёти Осиёи Миёна аз нигоҳи решашиносӣ ва ё этимологӣ номафҳум боқӣ мемонанд.

Китобнома

1. Бартольд В.В. Сочинения. Т. II. Часть 2. - М.: Наука, 1964.- 657 с.
2. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история.– М.: Наука, 1972.- 424 с.
3. Лившиц В.А. К открытию бактрийских надписей на Карапете в старом Термезе. Основные итоги работ 1963-1964 гг.- М.: Наука, 1969.- С. 47-81.
4. Лившиц В.А, Кушаны: письменность и язык//Центральная Азия в кушанскую эпоху. Наука.–М., 1974. – С. 313-321.
5. Лившиц В.А. К интерпретации бактрийских надписей из Кара – Тепе // Новые находки на Кара – Тепе в Старом Термезе. Основные итоги работ 1972 – 1973 гг. – М.: Наука, 1975. – С.47-60.
6. Литвинский Б.А. Археологическое изучение Таджикистана советской наукой (Краткий очерк)//ТИИАЭ АН Тадж ССР, 1954, т.26.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

---

7. Оранский И.М. Введение в иранскую филологию. Изд. Восточной литературы. –М., 1960.-490 с. (Нашри дувум. – М., 1988).
8. Оранский И.М. Иранские языки в историческом освещении.- М.: Наука, 1979.- 238 с.
9. Ставиский Б.Я. Хутталь в сообщениях китайских путешественников Сюань – Цзяна и Хой Чао//Известия Отделения общественных наук АН Таджикской ССР. Вып.14. – Душанбе, 1957. – С.87-90.
10. Ставиский Б.Я. Кушанская Бактрия: проблемы истории и культуры. – М.: Наука, 1977. – 296 с.
11. Стеблин – Каменский И.М. Бактийский язык//ОИЯ.СЯ. -М.: Наука, 1981. - С.314-346.
12. Фрай Р. Мероси Осиёи Марказӣ. Аз замонҳои бостон то истилои туркҳо. Тарҷума аз англисӣ Б. Ализода. Муҳаррир Д. Саймиддинов. Нашриёти «Сурушан». – Душанбе, 2000.-273 с.
13. Хромов А.Л. Языковая ситуация Хутталя в древности и раннем средневековье//История и культура Куляба.-Кулоб, 1988.-С.10-12.
14. Davary G.Dj. Linguistic Historical Analysis of the word Tāžīk on the Basis of newly discovered materials. “Association de la culture afghane – Editions Bamiyan”. France, 2015.– 135 с.
15. Markwart J. Vihrud va Arang. Tarjome ba ezāfāt az Davud Munšizāde.- Tehron. 1368.-209 с.
16. Sims-Williams N. A note on Bactrian phonology // BSOAS 48, 1985. – с. 111 – 116.
17. Sims-Williams N. Balxī // Compendium Linguarum Iranicarum. Edited by Rüdiger Schmitt. – Wiesbaden, 1989 (Tarjomaye farsī: Rāhnamā-ye zabānhā-ye Irānī. – Tehran. Jeld-e avval, 1386. – с. 358 - 366).
18. Sims-Williams N. Bactrian Language // Encyclopedia Iran. III, 4.– London, 1988.c. 344 – 349.

ЗАБОНҲОИ БУМИИ ХАТЛОН

Дар мақола сухан аз вазъи забонии Хутталон дар асрҳои қадим ва миёна меравад. Муаллиф санадҳоро аз маъҳазҳои хаттӣ дар мавриди истифодаи забони бохтарӣ дар Хутталони он замон

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

меорад. Таваҷҷуҳи асосӣ ба навиштаҳои сайёҳону зоирони хитоии асрҳои қадим гумошта шудааст.

Вожаҳои қалидӣ: забони боҳтарӣ, гӯшиҳои маҳаллӣ, решашиносӣ, алифбои боҳтарӣ, забони таҳорӣ, алифбои юнонӣ, мардумони эронизабон, забонҳо ва гӯшиҳои шарқии эронӣ.

КОРЕННЫЕ ЯЗЫКИ ХАТЛОНА

В статье рассматриваются вопросы языковой ситуации в Хутталоне раннего и средневекового периода. Приводятся исторические данные на основе письменных памятников бактрийского языка на территории Хутталяна. Особое внимание удалено сообщениям китайских паломников и путешественников древнего периода.

Ключевые слова: *бактрийский язык, местные языки и диалекты, этимология, бактрийская письменность, тохарский язык, греческий алфавит, ираноязычные народы, восточноиранские языки и диалекты.*

INDIGENOUS LANGUAGES OF KHATLON

The focus of this article is discussion of linguistic situation of early Medieval Khutalon. Author brings together information from Bactrian written monuments as well as information gleaned from the records of the Chinese travelers and pilgrims.

Keywords: *Bactrian language, indigenous languages and dialects, etymology, Bactrian writing, Tokharian language, Greek alphabet, Iranian-speaking people, eastern Iranian languages and dialects.*

Маълумотдарбораимуаллиф: Шодиев Рустам, декани факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, дотсент; тел: +992 919 270 791; Email: shodirys@mail.ru.

About the author: Dr. Shodiev Rustam is a head of Languages of Asia and Europe department of the Tajikistan National University. Phone: +992 919 270 791; Email: shodirys@mail.ru.

Сведения об авторе: Шодиев Рустам, к.ф.н., доцент, декан факультета языки Азии и Европы ТНУ. тел: +992 919 270 791; Email: shodirys@mail.ru.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

УДК:891.550.092+491.550

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ, ВЫРАЖАЕМЫЕ ПРИ ПОМОЩИ ПРЕДЛОГОВ РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКОВ

Мамадасламов Мамадсаид Саидасламович

Хорогского государственного университета

имени М. Назаршоева

В данной статье анализируется выражение пространственно-временных и другие предлогов в разносистемных языках по морфологическому составу. По морфологическому составу в шугнанском, немецком и таджикском языках различаются предлоги простые (однокомпонентные) Шугн. **az, ar, dar, pi, pis tar, be, to, baroyə, či.** Нем. **ab, an, auf, aus, in, bis, durch, in, nach, neben, vor, um, zu, für,** тадж. **ба, дар, аз, бо, то, барои.** К этой же группе относятся существительные или другие части речи (чаще всего наречия), употребляемые в функции предлога, например: **пеш-пеши...; назд-назди..., баъд- баъди..., мувофик- мувофики** и др. Например: Wuz-ta **tar** tu xēz yadum // Ich komme **zu** dir // Ман пеши шумо меоям – “Я приду к вам”. Yu-ta **bād az** mu yōdd // Er kommt mir danach // Вай баъди ман меояд - “Он придёт после меня”. Raīs farmūn-qatīr/[dar asōsi raīs farmūn] // Zufolge den Befehl der Vorsitzender // Мувофики фармони раис – “Согласно (по) распоряжению председателя”» и составные (двухкомпонентные и трехкомпонентные), например: Шугн. **az- dastə, az-rōstə, bidunə / җayr az, az- ruyə, az- jāhtə, ba-dowə, ba-rostə, dar- warŷə, dar- haqъ, tir-az, bir-az, peχ-az.** Нем. **Abseits, ander(er)seits, außerhalb, von...an, von (Rechts) wegen, von (Dieser Stunde) an, (dem Verbot der Eltern) zum Trotz, im Laufe des Monats, innerhalb von zwei Jahren, auf Grund (der Aussagen zweier Zeugen), im Verlauf von (einem Jahr).**

В системе пространственно-временных предлогов в разносистемных языков можно выделить следующие основные виды таких отношений: 1.Пространственные отношения: например. Шугн. **Ar** darjō // In den Fluß // Дар дарё – “В реке” (предлог **ar** в пространственном отношении указывает на то, что действие происходит внутри предмета). Marwōri ar bār bun // Die Perlen sind in den Boden des Meeres // Марвори дар қаҳри баҳр аст – “Жемчуг находится на дне моря”: Tar māk // An den Hals– “На

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

---

yadum – “Я приеду к вам, чтобы посмотрел ваши условия жизни”: хумнēм ar Xaraγ ar majlis rawūn –“Завтра собираюс поехат в Хороге на собрание”: Нем. Seinen Eltern zu lieben –“Любовь к своим родителям”: Zu welchem zweck ? –“С какой целью”: Das hat keinen zweck [Bedeutung] “Это не имеет смысла”: Sich zu seinem Vorteil verändern — “Измениться к лучшему”: Für seine Sicherheit – “За его устойчивость”:

5.Отношения обусловленности или предположительности: Шугн. wuz nur bādi madōr pi yēl sām, dijāt-idə xumnē barwaxt-av xu aywūn hay kinum xu vām ar čid – “Сегодня после обеда пойду на летовка, чтобы завтра с утра по ранше прогону свою скоту на дом”. Aga хумне tar afāγ-yarta mu kōrēn hāl ca nakīnə wuzta tu qatīr xaħ xafa sām – “Если завтра или после завтра не выполню мои поручение, тогда сильно на тебя обижусь ”. Нем. Im Falle eines Blitzschlags // Dar waxtə radu- barq δədōw-and – “В случае удара молнии”: Auf Verlangen – “По требованию”: bei Beschwerden – “При затруднение”: Предлог bei- указывает на местонахождение поблизости от чего-л. , от кого-л. у, при, под, возле; bei schönem Wetter machen wir einen Ausflug – “При прекрасной пагоде мы пойдём в поход”; bei Regen fällt die Veranstaltung nicht aus – “В дождь мероприятие не состоится”; unter dem Aspekt- “с точки зрения”, unter falscher/fremder Flagge fahren – “Ходить под чужим флагом”; drei Grad unter Nu – “Три градуса ниже нуля”, bei schönem Wetter – “При хорошим погоде”; er hat sie unter Gefahr für das eigene Leben gerettet - “Он спас её, рискуя своей жизнью”.

6.Уступительные отношения: Шугн. Ar cünden wi dōdat- nān wird ca lūd-idə tar dēv bačgalā alalaš māsa yūyi wēv gāp na niyuxtə – xu ḥixirūnə xu ba band dōd – “Вопреки того, что его родители не отпускали его встречаться с теми ребятами он не слушал их и в конце попал в тюрьму”. Ar cündə wam nān wam za nalakčūd , ja as čidand tōyd – “Вопреки того что её мама не отпускала его но всё таки, она ушла из дома”. Нем. entgegen (D)– “против, вопрек”, для выражения чего- противоположного, что часто наступает неожиданно (перед и после существительного): Entgegen den allgemeinen Erwartungen siegte die Oppositionspartei – “Вопреки всем ожиданиям победила оппозиционная партия”; Den Vorstellungen seiner Eltern entgegen hat er nicht studiert – “вопреки

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

желанию родителей он не учился в вузе”; Тадж. Давлати навбунёд **ба** тамоми мушкилоти зиндаги нигоҳ накарда дар тамоми манотикҷои Чумхури мактабҳоро аз нав соҳт-“Государство не посмотрель на всякие трудности условия жизни, построил новые школы во всех региона республика”.

7. Инструментальные и комитативные предлоги. Эти предлоги выражают струментальные, или орудийные отношения: Например. Шугн.be хи ёғр yā lap qīn sat – “Без мужа она была совсем беспомощни”. Be asbōb kōr čidōw nabōft – “Без инструмента нельзя работать”; be xəydōw ilm nist, be qalam xāt – “Без учение нет знание , а без карандаша нет письмо”. Hem.anhand – предлог (G)- с помощью, посредством;anhand des Buches lernen- “изучать по (с помощью) книге”; anhand von Unterlagen - “на основании документов”; durch prp.(A)1. через, сквозь. Das Haus wurde durch den Sturm zerstört – “Дом был разрушен бурей”. Durch diesen Beschluss – “благодаря этому решению.” 2. (стоит после сущ.) в течение. Mit (zitternder) Hand nahm er das Geld – “(Дрожащей) рукой он взял деньги”. Mit Hilfe eines Hebels – “С помощью домкрата”; Die Tür musste mittels eines Schweißgrättes geöffnet werden – “Дверь пришлось открывать с помощью сварочного аппарата”; Ohne Auto können Sie diesen Ort nicht erreichen- “Вы не сможете без машины добраться до этого населённого пункта”. Ў Ҷ Ә ү й ғ қ ү ő Ҷ ҳ ә қ չ і ў Ҷ Ҷ

8. Количественные отношения: Шугн. Tobistún garmə to pi 40 gradus mis sifint- “Лето теплота погода поднимается до 40 градуса ”: Ar sōl aywün-and-dat stür-and dev sar pi 100 sar sfentōw darkōr-“каждый год надо увеличивать мелкого и крупный рогатый скот до 100 головка ” Die Temperatur ist auf 10 Grad gesunken- «температура снизилась до 10 градусов»; Die Preise sind auf 150 % gestiegen – «Цены увеличились до 150 %»; Kinder bis zu acht Jahren- «дети до восми лет» ; eine Rechnung 50 Euro-«счёт на сумму 50 евро»; ein Strafbescheid über 25 Euro- «извещение об уплате штрафа в 25 евро»; Briefe unter 20 g kosten 2 Euro- «Письма до 20г стоят 2 евра»; acht Jahren- «восем лет»; Zwei Briefmarken sind 90 Pfenning – «Два почтовых марки стоят 90 пфенниг».

9. Отношения совместимости: (mit) samt (D)-вместе. Шугн /Нем.Ya yilāv dugūnayēn-qatīr tar Vīn toyd // Sie fuhr **mit** ein paar Freundinnen **nach** Wien // ў бо ҳамрои якчанд дугонаҳо ба шаҳри

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Вин рафт – “Она с пару подругами уехала в Вин”. Bakz pūl-qatīr bēd // Der Beutel samt dem Geld war weg // Пулдон бо пулаш гум шуд - «Пропал кошелек вместе с деньгами». Yuyi wi mālā wi fukaθ xasxōr- qatīr zoxt // Er kaufte das Haus **samt** allem Inventar // Ү хонаро бо тамоми чизу чораш харидә гирифт – “Он купил дом вместе со всем инвентарём”. Qulf wiħżen-qatīr stōl tirtə vud // Das Schloss **samt** Schlüssel lag auf dem Tisch // қулф дар якъояги бо калидҳо болои миз буданд – “Замок вместе с ключом лежал на столе”. Yu fukaθ xu bāčkāč-qatīr yaθč // Er kam mit **samt** der ganzen Familie // Вай бо тамоми аҳли оилааш омадаст – «Он пришёл вместе с целой семьей». Шугн. yu yilāv bačgalayēn-**qatīr** tar wiýga qišlōq tūyd // Er ging zusammen mit einige Kinder in eine andere Dörfer – “Он вместо с некоторыми ребятами пошёл в другую деревню”. Mu kitōbēn-at, dafdarēn-ēn, rūčkayēn-**qatīr** stōl-tīrtə vad // Meine Bücher und Hefte zusammen mit dem Fuller sind auf dem Tisch gelegt // Китобҳо ва дафтарҳо дар якъояги бо ручка дар болои миз монда буданд – “Мои книги, тетради вместе с ручками лежали на столе”. Jā xu amrōyēn – **qatə** tōyd **tar** qišlōq // Sie fuhr zusammen mit ihre Freundinnen aufs Land // Ү дар якъояги бо дугонаҳояш ба қишлоқ раҳспор шуд – “Она вместе с подружками отправилась в деревню”.

10. Отношения соответствие , согласование: Шугн. Māš ҳal purā nafāmam nur-**ta** bōrūn dēd yō nadēd – “Мы пока точно не знаем , вероятно сегодня будет дождь или нет” Mu fikrə-**qatīr** yam tlifünə mōbilə dünd bašānd kōčōr nist- “По мою мнению, мобильный телефон совершенно ненужная вещь”. Нем. Nach Marx ist die Sprache die unmittelbare Wirklichkeit des Gedankens.- «По Марксу, язык-это непосредственная реальность мысли». Meiner Meinung nach ist das zu teuer.-«По моему мнению, это очень дорого». Die Feier fand nach altem Brauch statt - «Праздник состоялся по старому обычаю» .

11. Следует обратить внимание на то, что одни и те же предлоги в зависимости от лексического значения управляемого слова могут выражать разные отношения из перспективы наблюдателя, нахождение предмет перед чем- либо, время, психические и физические причины и в сочетании с глаголами в значении “защищать, уберегать” и т.д., например: Шугн. Az tōq

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

---

pirō / tōq-ard **as** pirō // Vor dem Fenster / Dem Fenster vorn – “Перед окном”: pirō **as** xīdōw // Vor dem essen – “Перед едой”; **pi** mu nəz-and // Gerade vor meinem Naze - “Перед моим носом”: **az** ḫōj // Von Angst – “От страха”; **as** biaqligarə // Von Dumheit - “с глупости”; **ar** tagōv[aj]-“в низ (у)”; **ar** bīr-“в нутри, на дно”; **tar** pālə-“в сторону”; **tar** pirō-“в перёд”; **pi** tīr- “на верху”; **pi** tāx- “над каменным”; **pi** Sarēz-“на Сарезе”; **to pi** mu čidēc- “до моего дома”. Нем. vor: vor dem Fenster (место) – “перед окном”, vor dem Essen (время) – “перед едой”, vor Angst (причина) – “от страха”; Er hält mir die Rechnung **vor** die Nase- “он держит счёт перед моим носом” (перспективы наблюдателя); Das Auto steht **vor** dem blauen BMW- “Машина стоит перед голубым “BMW” (нахождение предмет перед чем- либо); **Vor** Angst- “от страха”; vor Anstrengung- “от напряжения”; **vor** Dumheit-“с глупости” (психические и физические причины); Er beschützte sie **vor** Gefahren- “он уберёг её от опасностей”; er rettete sie **vor** dem Tode- “он спас её от смерти”(сочетании с глаголами в значении “защищать, уберегать”). Тадж. Дар замонҳои пеш **аз** Хоруг **ба** тарафи Рушон ва **аз** Рушон **ба** кули Сарез рафтан бисёр душвор буд. Одамон борро бештар **ба** аспҳо ва харҳо бор карда **бо** чандин мушклиҳо **ба** Сарез бурда расонданд- “Ранше из Хорога до Рушан и из Рушана до озера Сареза добираться было очень трудно. Люди всё время какой – либо груза с большим трудом подбросили до Сареза на лошадки и осли ”.

12. Контекстуальные значения предлогов шугнанского языка в сочетании с местоименных наречий и выражение одновременности и последовательности ограничена одним фактором ; Например. Шугн. Azūd sítōw osún-ata azam yattōw qīn- “Отсюда ходит легко но оттуда проходит трудно”. Nurxāb-um ačau naḥōvd, arūd – aram-um xu pālə gardēnt-at bayēlām tar rux dōd- “Сегодня ночью мне не выспался поворачивал сюда и туда и с мученим выжела до рассвета”. Tarūd-at- taram lap māžōz- “ Так много не бегай туда и сюда”. Azūd azam lap mā-zibānēt-at xu kōr kinēt! - “Так много не приграйте туда и сюда а делайте свои дело”. Нем. Nach und nach versammelten sich die Gäste – “Гости приходили один за другим”. Nach wie vor macht er beim Sprechen viele Fehler – “Он по прежнему делает много ошибок, когда

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

говорит”. Er interessiert sich (**dafur**), ob sie kommt – “Он интересуется (тем), придет ли она”. **Woran** denkst du? Ich denke daran –“**О чем** ты думаешь? – Я думаю **об этом**”. Но: An wen denkst du?-“**О ком** ты думаешь?”. Denkst du an Amelie?- “Ты думаешь об Амели?” Ja, ich denke an ihn. –“Да, я думаю о ней.”

С точки зрения морфологического состава основное ядро предлогов в пространственном-временном отношении, шугнанского немецкого и таджикского языков составляют простые и составные, часто односложные, неразложимые слова. Сюда относятся такие предлоги, например: в шугн., az/as, ar, pi, pis, tar в нем. как ab, an, auf, aus in, bei, bis, durch, oft, gegenüber, hinter, nach, neben, vor, um, zu, entlang и т.п., в Тадж. аз, ба, бо, дар , то, барои, аз барои. Эти предлоги очень давно существуют в языке и участвуют в образовании различных позднее возникших предлогов. Пополнение разряда предлогов словами простого морфологического состава наблюдается редко.

В составе предлогов имеются слова, образованные с помощью префиксов, например: нем. abseits, ander(er)seits, außerhalb, diesseits, inmitten, innerhalb, jenseits; шугн. as-pirō, as-zibō, as-tīr, as-bīr, ar-bīr, ar-tagōv, pi-tīr, pi-bīr, tar-tīr, tar-bīr или в шугнанском языке предлог управляемся вместе с послелогом ај , например : ar-ēdāj, pa-dēd-aј, tar-am-āj // nördlich, seitlich, unterhalb, beiderseits, längseits //ба тарафи боло, ба тарафи поён, ба тарафи рост, ба тарафи чап u.s.w. путем словосложения с наречием но эти способы образования предлогов послелогов в шугнанском а также в немецком языке тоже продуктивными например; Yilāv namōyanda-**yēn-en** pi Rōšqalā-**yāj** sat, yilavga-**yēn** tar Marjōvēn tōyd-**ata** wađ yilāvga-**yēn** ar Riχūn-**aј** tōyd // Einige delegation fuhren nach Roschqala, einige fuhren nach Murgab und die andre fuhren nach Ruschan // Баъзе намояндагон ба Рошқалъя рафтанд, баъзеҳо ба Мурғоб рафтанд ва қисми дигарон ба Рушон рафтанд – “Некоторые делегации уехали в сторону Рошқале, некоторые уехали в сторону Мургаба и те другие поехали в Рушане”.

Предлоги типа außerhalb, beiderseits, inmitten, anläslich - производные по своей морфологической структуре, но выделимый в этих словах суффиксы – halb-,seits-,mitten-,lich не является и никогда не были словообразующим для данной части речи. Этот суффикс закономерно обнаруживается в составе

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

---

5. Камалова А.Р. Первичные предлоги таджикского языка и их функциональные эквиваленты в английском языке. Камалова А.Р. Автореф. диссер. канд. филол. Наук. М., 1971.
6. Карамшоев Д. Баджувский диалект шугнанского языка. АН. Тадж. ССР. – Душанбе 1983.
7. Курбанов Х. Рошорвский язык, Душанбе: Дониш 1976. 290 с.
8. Мирзоабдинова С. шеваи хуф. Помиршиноси (масъалаҳои филология), Душанбе, 1975. С.12-19.
9. Неменова Р.А. Предлоги в таджикском языке. Сталинабад, 1954.
11. Съедин В.Н. Предлоги немецкого языка. Москва, 1963.
12. Туманович О.Б. Краткая грамматика шугнанского наречия. Ташкент, 1908.
13. Файзов М. Язык рушанцев Советского Памира, Душанбе, 1966.
14. Эдельман Д.И.Шугнано - рушанская языковая группа // Основы иранского языкознания. М., 1987.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ, ВЫРАЖАЕМЫЕ ПРИ ПОМОЩИ ПРЕДЛОГОВ РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКОВ

В статье анализируется выражение пространственно-временных и других направление предлогов в разносистемных языков по морфологическому составу. По морфологическому составу в шугнанском, немецком и таджикском языках различаются предлоги простые (однокомпонентные) и составные (двухкомпонентные).

С точки зрения морфологического состава основное ядро предлогов в пространственном-временном отношении, шугнанского, немецкого и таджикского языков составляют простые и составные, часто односложные, неразложимые слова.

Ключевые слова: пространство, время, язык, разносистем, предлог, отношение, шугнанский язык, немецкий язык, таджикский язык, простые, составные.

GRAMMATICAL RELATIONS EXPRESSED BY THE PRESENTATION OF PRESENTATIONS OF MULTI-SYSTEM LANGUAGES

The article analyzes the expression of space-time and other directions of prepositions in different-system languages according to

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

---

the morphological composition. According to the morphological composition in Shugnan, German and Tajik, prepositions are simple (one-component) and compound (two-component).

From the point of view of the morphological composition, the basic core of prepositions in the spatial-temporal relation of Shugnan, German and Tajik languages are simple and compound, often monosyllabic, indecomposable words.

Keywords: *space, time, language, different systems, preposition, attitude, Shugnan languages, German languages, Tajik languages simple, composite.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадасламов Мамадсаид Сайдасламович—дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев, номзади илми филология. Тел.: (+992) 93 555 65 48; Е майл: mamadaslamov @ mail. ru.

Сведние об авторе: Мамадасламов Мамадсаид Сайдасламович – доцент кафедры иностранных языков Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева, кандидат филологических наук. Тел.: (+992) 93 555 65 48 mamadaslamov @ mail. ru

About the author: Mamadaslam Mamadsaid Saidaslamovich is an associate professor at the Department of Foreign Languages of the Khorog State University named after M. Nazarsoev, candidate of philological sciences. Phone: (+992) 93 555 65 48 mamadaslamov @ mail.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

УДК: 891.550.092+491.550

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО ПОНЯТИЯ «БЕДНОСТЬ» ВО ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

*Давлатова Манижа Курбоновна
Таджикского государственного института
языков имени С. Улугзаде*

Культура, как язык и понятийное мышление, сугубо человеческая категория. Любые сферы и явления общественной жизни человека – это результаты различных видов деятельности человека, людей, а значит сущности, относящиеся к такой категории как культура. «Культура – это своеобразная историческая память народа. И язык благодаря его кумулятивно функции хранит ее, обеспечивая диалог поколений не только из прошлого в настоящее, но из настоящего в будущее»[10,с.206]. Каждый отдельно взятый индивид является носителям определенной культуры, хранителем исторического опыта нации. Одним из средств вербализации концепта «жизнь» является фразеологические единицы, в которых закодирован культурный опыт познания и культурно – исторические традиции народа. Языковая картина мира находит своеобразное отражение в такой специфической единице языка, как ФЕ, создавая как бы фразеологическую картину мира. Основу фразеологической картины мира составляют концепты культуры, истории, образа и формы жизни, система ценностей, оценок, отношение к миру, представленные тем или иным народом. В этом отношении исследование ФЕ имеет большой потенциал, так как благодаря ФЕ можно проанализировать пути становления того или иного представления человека и его культурные ценности. В ФЕ содержатся житейский опыт, народная мудрость. В них скрываются воззрения людей, мироощущение и миропонимание различных эпох и времен. Следовательно, посредством ФЕ познается не только язык, но и культура народа. Как подчеркивает известный таджикский фразеолог X. Маджидов, каждая ФЕ в краткой и неразложимой форме содержит не только элементы мысли или же сознания, но также те или иные стороны многовековой жизненной практики, духовности, нравов, обычаяев, темперамента и самое важное культуры народа [4,с.3]. В ФЕ

СУХАНИНОСӢ, №3 2016

образность является главной составляющей семантической структуры. Фразеологическая образность имеет, как правило, в своей основе метафору, то есть соотнесение и связанность двух разных явлений мира на основе внешнего сходства или смежности. Поэтому фразеологическая образность – метафора репрезентируется всегда совмещением двух картин, одна из которых формируется внутренней формой ФЕ, в буквальном смысле, прямом значении словосочетания, а другая – также той же внутренней формой, но в переносном образном значении.

Вербализуя концепт «жизнь», фразеогизмы таджикского языка участвуют в реализации различных его свойств и признаков. При исследовании категориальных свойств «качества жизни» как одной из категориальных групп концепта жизни, которая реализуется в дифференциальных признаках «материальное обеспеченность человека и его жизнедеятельность и условия жизни, в которой она протекает», в таджикском языке выделяется целая группа ФЕ. Как показывает анализ, отмеченная группа фразеогизмов обладает объёмной разноуровневой семантической структурой, по значимости своей равной различным семантическим подгруппам. Учитывая составляющие семантические признаки обозначения фразеологическими единицами качества жизни по оппозиции двухуровневой оценки – отрицательной или положительной («живь бедно, нуждаться» и «живь в достатке»), в работе выделяются два микроконцепта данного концепта.

В данном случае нами рассматриваются фразеогизмы, относящиеся к подгруппе «живь бедно» в таджикском языке.

Прежде чем приступить к раскрытию семантических особенностей данного микрополя, необходимо остановиться на определение значение слова «бедность». Для определения семантической структуры данного микроконцепта обратимся к толковым словарям таджикского языка.

Толковые словари таджикского языка дают следующие толкование слова «бедность»: Лексема «бечора» – «бедняга» – человек, у которого нет выхода для улучшения своего дела, беспомощный, попавший в безвыходное положение, нищий, бедняк, беззащитный.

Обобщая семантическое толкование данного слова по материалам словарей таджикского языка, можно прийти к выводу о том, что все синонимические слова, подобранные для

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

характеристики слова «бечорагӣ»— «бедность», объединяются вокруг ядерного семантического признака «бедность», реализуясь в дифференциальных семантических признаков «бедняк», «бедный», «бедняга», «неимущий». Целом семантическое пространство микроконцепта «бедность» в таджикском языке реализуется в таких словах, как: *бечорагӣ, тандастӣ, ноҷорӣ, фақирӣ, камбагалӣ, мискинӣ* и др., каждое из которых раскрывает один из основных способов осмыслиения ядерного признака микроконцепта «бедность» и поэтому выделяются как особые семантические признаки, репрезентирующие указанный микроконцепт в языковой картине мира таджикского народа. Далее в статье рассматриваются дифференциальные признаки семантического поля микроконцепта «бедность» в лексической системе таджикского языка:

1. Семантическое поле лексемы «бечорагӣ»— «бедность» в толковом словаре таджикского языка схематизируется такими семантическими признаками: беспомощность; безвыходное положение; 1. безвыходность; неизбежность. 2. низкооплачиваемая и нищенская работа; простая работа и жизнь; жить низкооплачиваемой работой;

2. Семантическое поле лексема «мискинӣ»— «бедность, нищета» в толковом словаре таджикского языка толкуется таким образом: 1. жить без пропитания, обнищания; 2. бессилие, слабость; бедность; не способность к чему либо.

3. Лексема «ноҷорӣ» — «вынужденность», то есть неизбежность, принудительность, необходимость от вынужденности, безысходности, неизбежности; 2. бедность, нуждающийся, нищета

4. Семантическое поле лексем «камбагалӣ, тандастӣ, фақирӣ» схематизируются при помощи эквивалентных единиц в русском языке слов «бедность, нуждающийся, неимущий», которые в целом объединяются вокруг ядерного семантического признака «бедность».

5. В толковом словаре таджикского языка лексема «безар»— «бедный, неимущий» имеет семантические признаки: не имеющий денег, безденежный.

Однако, необходимо подчеркнуть, что эти источники не вполне отражают многогранную сущность концепта «бедность» в экзистенциональных представлениях таджиков. Концепт «бедность» многоаспектный и словари таджикского языка не вполне отражают все ее смысловые оттенки.

СУХАНИШИНОСЙ, №3 2016

---

1. Физическая, то есть человека, имеющего физические недостатки, называют «бедным», даже если он богат.

2. (умственная, культурная). Человека необразованного и глупого жалеют, ссылаясь на его ограниченные умственные способности.

3. Духовная бедность. Это категория людей, в которых живет постоянное чувство нужды. Они охвачены паникой, что не смогли собрать достаточно богатства для жизни. Имея достаточное количество богатства, им не пользуются, а стараются увеличить его.

Анализ данных словарных статей позволяет нам сделать вывод о том, что для таджиков бедность не только проявляется в недостатке, материальных благ, но также в характеристике определенных физических болезней.

Одним из наиболее ярко выраженных семантических признаков указанного микроконцепта является «бедная жизнь», который в языковой картине мира таджикского народа может вербализоваться различным способом, как отдельными словами, так и сочетаниями слов, в том числе и устойчивыми сочетаниями слов.

Учитывая словарных дефиниций лексемы «бедность» в таджикском языке, целесообразным будет, если мы рассмотрим, как «бедность» проявляет себя во фразеологизмах таджикского языка.

В языковой картине мира таджиков выражение нужды связывается с соматическими фразеологизмами, структурными и семантическими компонентами, которых являются названия таких частей тела, как *зубы, язык, рука*, эталонирующие выражение различных аспектов ядерного семантического признака. Каждый из перечисленных компонентов реализует специфические черты содержания семантического признака, которые в целом очерчивают общую содержательную картину его восприятия в таджикском языке.

Зубы связаны непосредственно с приемом полноценной пищи, поэтому вынудить их выполнять не свойственной им функции «*чирики дандон макидан*» – «*сосать, жевать зубную грязь*» свидетельствует о том, что из-за крайнего бедствования и нужды человек для удовлетворения голода вынужден прибегать к крайним мерам «*сосать зубную грязь*». Так крайнее бедственное положение человека представляется в языковой картине в

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

таджикском языке в фразеологической единице «*чирки дандон макидан*» букв. «*сосать зубную грязь*», в значении «не иметь чего-либо для питания, голодать». Например, «Чирки дандон макида тобистонро ба охир расонди-мӣ? Ман чандон оилаҳоеро медонам, ки ба ёрӣ хеле муҳтоҷанд»— «Вы провели лето в проголоде?». «Я знаю много семей, которые нуждаются в помощи» [3, 45]. В реализации ядерного семантического признака «нужда» в языковой картине мира используется метафорическое сравнение «отсутствие пищи, голод» – «сосать грязь на своих зубах».

Соматизм «дандон»— «зубы» как компонент, репрезентирующий низкий уровень жизни в таджикском языке, в составе других ФЕ используется в сочетании с названиями продуктов питания.

Во ФЕ «*дандони гуштхӯриро қандан*» – «вынуть зуб, которым ешь мясо» семантический признак «бедность» определяется через соотношения слов «зубы» и «мясо». Реализация понятия отсутствия необходимости в зубах, специально предназначенных для пережевывания мяса, во фразеологизме «*дандони гуштхӯриро қандан*», буквально обозначающем «вырвать зуб, которым ешь мясо», подчеркивает бедственное состояние, быть в стеснительных обстоятельствах, испытывать нужду.

Сравнение данного фразеологической конструкции с соответствующей русской фразеологической единицей «*кластъ зубы на полку*», которая также реализует микроконцепт «нужда, бедственность, голодать» в языковой картине мира русского народа, наталкивает нас на мысль о том, что в таджикской языковой картине мира «бедность» тоже определяется с такой структурой и семантикой.

В данном фразеологизме при реализации конкретного семантического признака «нужда»; «живеть в достатке»; «бедствовать»; – явно проглядывается оппозиция понятийного содержания названия продукта питания «гӯшт» – «мясо» другим названиям тех же продуктов, прежде всего «нон» – «хлебу». «Нон» – «хлеб» и «гӯшт» – «мясо» в данном конкретном случае в языковой картине мира таджикского народа выступают как константы, определяющие семантические признаки возможность – невозможность, достаток – недостаток. В сознании таджикского народа «мясо» выступает как символ достатка, так как не все слои общества имеют возможность использовать его. Только люди с достатком позволяют себе есть мясо.

СУХАНИШИНОСӢ, №3 2016

Поэтому возможность употреблять «мясо» в пище – это признак зажиточной жизни, а довольствоваться только хлебом, простой пищей (не иметь возможность есть мясо) указывает на нужду. Исходя из этого, необходимость вырывания зуба, специально предназначенного для употребления мяса, подчеркивает отсутствие нужды в нем, реализует значение перехода на простую пищу из-за нужды, вербализуя тем самым в таджикской языковой картине мира семантический признак «нахождение в стеснительном положении, в нужде».

Соотношения слов «гушт» – «мясо» как названия необходимого продукта питания, наличие или отсутствие, которого подчеркивает достаток/недостаток, и соматизма «дандони гуштхури» – «зуб, которым едят мясо», состояние здоровья, которого подчеркивает возможности субъекта, для реализации семантического признака «бедная жизнь» ассоциируются в сознании таджикского народа также во фразеологизмах «дандони гуштхуриам шикастагӣ» – «мой зуб, которым я ем мясо, разбился»; «дандони гуштхуриам ҳоло набаромадааст» – «зуб, которым я ем мясо, не прорезался». В отличие от вышеприведенной ФЕ в названных фразеологизмах, сохраняя общее содержание семантического признака «бедная жизнь», он находит другие оттенки реализации.

В ФЕ «дандони гуштхуриам шикастагӣ» – «мой зуб, которым я ем мясо, разбился» семантический признак «находиться в нужде, стеснительном положении» характеризуется как временной характер. Субъект – носитель данного состояния не всегда находился в таком стеснительном состоянии, что не позволяло себе есть мясо. По каким –либо причинам он в настояще время не может позволять себе это. Коннотация сожаления в семантической структуре данного фразеологизма является одним из основных.

Во фразеологизме «дандони гуштхуриам ҳоло набаромадааст» букв. «Зуб, которым я ем мясо, еще не прорезался» временной план характеризуется как достижение. Достаточно интересно, в данном случае сравнение наступления периода достатка с прорезыванием зубов, если исходить из того, что зубы могут прорезываться у малолетних детей или с таджикским «дандони акл баромадан» – «прорезывание зуб мудрости», которые прорезываются обычно в

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

зрелом возрасте. Данный ФЕ «*дандони акл баромадан*» – «прорезывание зуб мудрости» в языковой картине мира таджикского народа используется в двух значениях: Первая значения «стать зрелым» и второе значение «стать мудрым, умным, разумным». В обоих случаях под прорезыванием подразумевается достижение определенного возраста, развития. Поэтому в языковой картине мира таджикского народа человек, у которого зуб, которым едят мясо, не прорезался, то ему еще не в состоянии употреблять мясо, т.е. он не достиг поры мудрости, чтобы быть на волне удачи, достатка, успеха.

Выше мы отметили, что *нон – хлеб и гушт – мясо* в языковой картине мира таджикского народа выступают как константы, определяющие семантические признаки *возможность – невозможность, достаток / недостаток*. Следует отметить, что когнитивная понятийная структура «*нон* – «хлеб» в таджикском языке намного шире, и функциональные аспекты ее реализации намного богаче и категоризируются как специальный концепт. Эти понятийные свойства концепта «*нон* – «хлеб» в таджикском языке имеют реальные возможности вербализовать семантический признак «бедность».

Во фразеологизме «*ба хурдан нон ва ба пӯшидан танбон надоштан*» букв. «не иметь хлеба для питания и штанов для облачения» для реализации семантического признака «бедность» «*нон* – «хлеб» используется в сочетании со словом «*танбон*» – «штаны». Однако в данном случае два слова вступают не в оппозицию, а взаимно дополняют друг друга в семантическом отношении, в качестве сравнения усиливают общее целостное содержание фразеологизма, в целом подчеркивающее степень бедности.

В менталитете таджикского народа «*нон* – «хлеб» является основным пищевым продуктом и иметь хлеб дома столь же важно, как облачиться элементарно, чтобы не показывать свою наготу. В приведенном выше примере из «Смерть ростовщика» С.Айни фразеологизм реализует значение крайней бедности. И если не иметь даже хлеба для еды, то это значит, что быть бедным до такой степени, что не иметь даже штанов, чтобы прикрыть свою наготу.

Переносно–образное употребление слова рука восходит к жесту, выражавшему просьбу, прошение милостыни. В языковой

СУХАНИШИНОСЙ, №3 2016

картине мира таджикского народа соматические ФЕ с лексемой «даст» «рука» могут эталонировать «бедность». Например, **«тандастӣ қашидан»** –«испытывать нужду». В буквальном смысле оно переводиться как «иметь недостигающие руки» в знач. находиться в тяжелом материальном положении, то есть не иметь возможность достичь всего. Переносно–образное сочетание слов говорить о том, что из–за материального недостатка не позволить себе достичь всего. Слово **«тандаст»** «недостигающие руки» маркируется как человек, который живет в нужде и испытывает бедности. Например, **«Падари ў хеле инсони тандаст аст...»** – «Его отец очень бедный человек».

В сознание таджикского народа со словом танг–узкий ассоциируется достаточно много ФЕ. Далее проанализируем, какие ассоциации связаны с этой лексемой в толковых словарях таджикского языка. Сема **«танг»** –«узкий» дифференцируется как **«не широкое место»**, но кроме этой значении у этой лексемы наличествуют еще другие переносные значения – **«впасть в трудные времена»** и др. На основе переносного значения появились ФЕ **«зиндагӣ танг будан»** –«живь в нищете», **«ба танг омадан»** –«живь бедно». Эти ФЕ используются в значении попасть в трудное, стесненное положение, впасть в нужду.

Таким образом, проведенный анализ на уровне лексико–фразеологической системе таджикского языка предоставляет возможность прийти к заключению о том, что семантический признак «бедность» в лексической системе таджикского языка реализуется рядом слов, в семантической структуре которых признак «бедность» является основным ядерным значением. Микроконцепт «бедность» проявляется себя в лексемах: *мискинӣ, фақирӣ, ночорӣ, тандастӣ, бечорагӣ* и др. Соматическая лексема **«тандаст»**, которая в переводе на русский язык переводиться как «недостигающие руки» выступает для реализации микроконцепта «бедность». Лексемы – репрезентанты микроконцепта «бедность» в языковой картине мира в малом случаи проявляется в отсутствии материальных благ. Материальный недостаток проявляется себя только в лексеме **«безар»**, которая в буквальном смысле дается как «не иметь золото». Семантический признак «бедность» реализуется также фразеологизмами, ядерными компонентами, которых выступают многочисленные лексические единицы. Части тела человека выступают регулярной основой для пространственного их

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

осмысления и их использования. Семантический признак «бедность» в структуре ФЕ воспроизводиться через метафорическое и метонимическое переосмысление соматизмов. Соматизм «дандон»—«зубы» и слова «тангаст», «тангастӣ» являются основными вербализаторами микроконцепта бедность и в лексической и во фразеологической системе. Во фразеологической системе таджикского языка «бедность» также может вербализоваться слова названия пищевых продуктов «нон» – «хлеб» и «гушт» – «мясо», которые указывают на достаток/недостаток. Ядерными компонентами ФЕ составляют лексемы, но лексемы репрезентирующие «бедность» в составе ФЕ имеют вполне дефференциальные структуры по сравнению лексемы – репрезентанты «бедность». Стоит упомянуть, что семантика некоторых лексем в составе ФЕ, репрезентирующие бедность, идентичны с лексемами вербализующие «бедность».

Литература

1. Гумбольдт, В. Ф. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества // Гумбольдт В.Ф.. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – 398 с.
2. Давлатмирова, М. Б. Сопоставительный анализ концепта «терпение» в трех лингвокультурах: таджикской, памирской и арабской// М. Б. Давлатмирова//Вестник таджикского национального университета. – Душанбе: Сино, 2016.–№4/2 (с.134–139)
3. Икроми, Дж. «Начальнику»/ Дж. Икроми.– изд. Сталинобод, 1947.-31с.
4. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка/ Х. Маджидов.– изд. «Деваштич». – Душанбе, 2006.– 406с
5. Мирзоева, З. Дж. Гиперо-гипономический блок концепта «хлеб/нон»// З.Дж. Мирзоева//Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе.: Сино, 2016.– №4/1(с.128–131)
6. Садриддин, Айни Сочинений т. 4.– изд. гос. тадж/С.А.– Столенинград,1961.– 349с. (на тадж. яз.)
7. Словарь таджикского языка/под. ред. М. Ш. Шукурова, В. А. Капранова, Р. Хашима, М. А. Масуми, в 2 т. издательство «Советская энциклопедия».– М.:1969. – 917 с (на тадж. яз.)

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

---

8. Словарь таджикского языка/под. ред. Сайфидина Назарзаде, Ахмаджана Сангинова, Саида Каримова, Мирзо хасана Субхона, в 2 т. – Душанбе:Сов. Энцик. 2010. – 996 с (на тадж. яз.)
9. Сотим, У. «Ахмади дониш»/ У. Сотим.– изд.
10. Телия, В.Н. Русская фразеология. Сематический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия.– М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 284 с.
11. Фозилов, М. Словарь ФЕ современного таджикского языка. (Словарь ФЕ): В 2т. изд. гос. Тадж.Ф. Мухаммадиев.– Душанбе, 1963. – 949 с (на тадж. яз.)
12. www.thefreedictionary.com/idioms
13. www.vocabulary.com/dictionaty/idioms

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО ПОНЯТИЯ «БЕДНОСТЬ» ВО ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Объектом анализа статьи является семантические особенности вербализации микроконцепта «бедность» концепта «жизнь» в лексико–фразеологической системе таджикского языка. Анализируются лексические и фразеологические компоненты, вербализующие «бедность» в таджикской языковой картине мира.

Ключевые слова: культура, языковая картина мира, фразеологические единицы, вербализация, микроконцепт, семантическая поле, метафора.

ГУСТУРАИ МАҶНОИИ МАФҲУМИ “БЕЧОРАГӢ” ДАР ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ ТОЧИҚӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои марбут ба хусусияти маъногии микроконцепти «бечорагӣ» –и мағҳуми «ҳаёт» дар воҳидҳои лексикӣ ва фразеологии забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ карор мегирад. Ҷузъҳои лексикӣ ва фразеологии, ки ососи микроконцепти «бечорагӣ»–ро дар тасвири забонии ҷаҳони забони тоҷикӣ ташкил медиҳад.

Калидвозжаҳо: мағҳум, воҳидҳои фразеологӣ, баён, тасвири ҷаҳонии забон, микроконцепт, маданият, густураи маънӣ.

THE SEMANTIC SPHERE OF CONCEPT “POVERTY” IN THE PHRASEOLOGICAL SYSTEM OF THE TAJIK LANGUAGE

The article deals with the verbalization of semantic features microconcept “poverty”, concept of “life” in the lexical and phraseological system of tajiki language. As well as here will be the analysis of lexical and phraseological components which verbalize microconcept “poverty” in the linguistic picture of the World of tajik language.

Key words: *concept, idioms, linguistic picture of the World, verbalization, microconcept, culture, semantic field, metaphor.*

Давлатова Манижа Курбоновна, аспирант второго года обучения Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзаде эл. почта: Mehrнush_1989@mail.ru тел: +992919608419

Давлатова Манижа Курбоновна, аспиранти соли дуюми ДДЗТ ба номи Сотим Улугзода почтаи электронӣ: Mehrnush_1989@mail.ru тел: +992919608419

Davlatova Manizha Qurbanovna, the postgraduate of the second year named after Sotim Ulugzade E-mail: Mehrnush_1989@mail.ru tel: +992919608419

АДАБИЁТШИНОСЙ

**УДК:891.55.09+891.550.09
O-83**

**ТАСВИРИ ТАЧРИБАИ АДОЛАТХОХЙ
ВА ЗУЛМСИТЕЗЙ ДАР АШЬОРИ ФОРСИИ ТОЧИКЙ**

Варқаи Охонниёз

Ризо Бүстонй

Пажүхшишгоҳи илмҳои инсонии АИ ҦТ

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҦТ

Вожаҳои «адл», «зулм», «одил», «золим» дар фарҳангҳои гуногун ва замонҳою маконҳои муҳталиф бо бори маънои гуногун ба кор бурда шудаанд. Имрӯза шояд битавон амали хеле кам дар доираи қонунҳои мавҷудро «адл» ва амал накардан ба онҳоро «зулм» донист. Аммо Эронзамин танҳо чанд вақт аст, ки соҳиби «Китобчай қонун» шуда ва бештар, балки тамоми умри худро дар зулмати бефонус сипарӣ намуда. Мисли беморе будааст, ки шарбати ҳаётбахши адлро начашида, гадоеро зулми салотин ба ҷон оварда ва дар паи сароби адл ба ҳар сӯ давида, ҳатто аз хеш бурида ва ба бегона дил баста, аз ҷаври ҷамшедҳо доманпалидае чун Захҳокро маҳалли амн пиндошта, аммо ҳеч гоҳ аз золим нарастад ва насибе аз адл бар нагирифтааст. Симурги адл бо шамшери зулм гардан зада шуда ва ҷехраи ҳушкидаи ҳаёти иҷтимоии кишварро ҳатто қатрае, чи расад ба бороне, аз адл намнок насохта ва бар барги ҳеч гули ҳасраткашида шабнами адле нанишаста. Аз ин рӯ, фарёдхое ба ин маъно ба ҳаво печидаанд, ки:

Борони абр бор, ки ин хок солҳост,

То бар умеди ваъдаи борон нишастааст [13, 1006]

Ҳамеша таърихи ин мамлакат чунин пурсишҳоро бепосух гузоштааст. Гарчи ситамгарон соате аз зулм даст накашидаанд ва ҷандон ба оромиш нанишастаанд, бо андешаи он ки бо шамшер ҳар кор тавон кард, аммо бар он натавон нишаст¹, чунончи:

Нест аз ақл, гар бияндеший,

Такя бар тегу бар қалам кардан [20, 426]

---

¹Асли қавл аз Швортазенбург – давлатмарди қарни нуздаҳум аст.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Таърихи ҳукумат дар Эрон, ба мафхуми имрӯзии он, таърихи ҳукумати низомиён аст. Ва садаҳои 4 то 9, ки захме сахт аз турктозиҳои муғул ва темурро низ бар сина дорад, ба маротиб низомитар аз дигар садаҳо аст. Қариб бист силсила подшоҳӣ ва хонадони ҳукumatgar тайи садаҳои (қарнҳои) зикршуда бар саросари Эрон ва мінтакаҳои он ҳукмронӣ доштаанд, ки чуз ҷанд ҳонадон, ҳама гайриэронӣ ва то андозае, ноошно ба фарҳанг ва одобу суннатҳои эрониён буданд [10, 118] (албатта, ҷандон накашид, ки ошно шуданд ва ҳатто бисёре аз эшон ба забони форсӣ шеър суруданд) [23, 35-36].

Дар самти умур (идоракунӣ) ниёзе ҳам ба ошноӣ эҳсос намешуд, шамшер тарҷумони афкори онон буд ва посухгӯи ғаразҳои душманон, шамшере, ки даст ба даст гардид ва тайи қариб понсад сол дигаргуниҳои амиқе дар ҷанбаҳои муҳталифи ҳаёти иҷтимоии ин мамлакат падид овард, ки баҳше аз он дар заминай шеъру адаб буд.

Ва асари боризи ин авзоръ дар шеъру адаб ва гр комилан ошкор аст, камтар шоирест, ки дар ин аҳд аз танқидҳои сахти иҷтимоӣ бар қанор монда ва аз аҳли замона шикоятҳои ҷонгудоз накарда ва ё аз онон ба зиштӣ ном набурда бошад. Ин шикоятҳо ҳама инъикосе аз афкори умумӣ ва дар онҳо ҳама ҳалқ аз умаро, вузаро ва риҷоли сиёсату дин гирифта, то мардуми oddӣ ба бори интиқод гирифта шудаанд [23, 124; 24, 78; 24, 87-90]. Танқидкунандагон, ки худ аз шоирони собиқ ё лоақал таҳти ҳимояти ҳамин дарборҳо будаанд, камоли эҳтиёт ва эътидолро дар баёни мақсадҳо ва лозимиҳое, ки риояшон ҳатмӣ аст, доштаанд ва агар рӯзе часорате беш аз интизор аз онҳо сар зада, ин аз он сабаб будааст, ки онҳо ё дар ҳимояти сultonи қавидасте буда ва ё гӯши дур аз дастрасро маскан гирифта будаанд, ки камтар ҳатаре мутаваҷҷеҳашон будааст. Дар акси ҳол, ба таъбири муҳтарамона, «тавба» ва, асосан танҳо банду дор ҷораи корашон будааст:

Ҳадиси ман зи мағоъил ва фоъилот бувад,
Ман аз кучову сухан аз сари малак зи кучо?
Ман аз кучо? Ҷӣ сагам? Қистам? Ҷӣ хонандам?
Ки неши дил бувад аз чун мане губор туро?
Ва агар ба саҳву ҳатое, ки он мабод, бирафт,
Ту авф кун, ки зи ту авф бех, зи банда ҳато [6, 19].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Наздикӣ ба қудрати ҳокима, ки аз ниёзе дучонибасоз - аз сӯи ниёзи таблиғотии султон «ба оғоқи парандагони макорим» [30, 500] ва аз сӯи ниёз ба таҳти ҳимоят қарор гирифтани шоир ҷиҳати нашри осор ва гузарони умр ва гайра маншаъ мегирифт. Ин наздикӣ на ҳамеша хуб буда ва биссёро, чунон ки машхур аст, соҳиби дегдонҳои зар намудаанд, vale ба назар намерасад ҷандон маъқули табъи чомеа будааст.

Носири Ҳусрав, ки худ пас аз ҷиҳати дусолагӣ аз ҳадамоти давлатӣ эъроз намуда буд [21, 508], шуарои хиттаи Ҳурӯсонро инҷунин наҳиб мезанд:

*Ай шеърфурӯшиони Ҳурӯсон биишиносед,
Ин жарф суханҳои маро, гар шуароед.
Бар ҳикмати тирӣ зи чи поиед, ки аз ҳирс
Фитнай газалу ошиқи мадҳи умароед [21, 508].*

Ибни Ямин, ки худ низ қариб бист вазиру амирро ситуда ва ғургу мешро аз асари адлашон рафиқи шағиқ пиндошта, ба ҷунин натиҷае мерасад:

*Гар таъомулҳо қунӣ дар нағъи ғову мадҳи шоҳ,
Хидмати як нои ғов аз мидҳати султон беҳ [9, 511].*

Илова бар накӯҳиши шоирони мадҳасаро ва суханфурӯш, дар осори манзуми ин давра накӯҳиши омилони ҷавр низ, ки ситамгарӣ ва зарандӯзӣ пеша мекарданд ва ситамҳои гуногунро бар раъият раво медоштанд, фаровон ба ҷашм меҳӯрад. Носири Ҳусрав ин гуна афродро «ғург» меномад, ғурге, ки худ низ тӯъмаи каси дигарест ва намедонад:

*Гург омадаст ғурсинаву дашт пурбара,
Афтода дар рама, рама рафта ба шабчара.
Гург аз рама ҳӯрону рама дар гиё ҷарон,
Ҳар як ба ҳирси хеш ҳаме пур қунаҷ дара.
Гурги гиё барра-сту бара ғургро гиёст,
Ин нукта ёд ғир, ки нағз асту нодира [17, 268].*

Қасонеро, ки ба ҳато гумон мекунанд, ки бо як гардан афқандани тавқи ҷоҳар шоҳ ҷоҳ ва ҷалоле меёбанд, накӯҳиши карда мегӯяд:

*Маҳалу ҷоҳ ҷӣ ҷӯй ба ҷоқарӣ зи амир,
Ҷӣ гуна бошад бо ҷоқарит ҷоҳу маҳал? [17, 194].*

Низомӣ салотинро бандатар аз онҳое, ки бандагии ононро мепазиранд, доноста, ҳушдор медиҳад, ки бояд бандай Ҳудо буд, на бандай султон:

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

---

*Чанд аз ин султону султон? Аз ту султон бандатар,
Бандаи он шав, ки ў шуд соҳиби султон нишон [5, 344].*

Бобо Афзал ба сабагорони ҷабру ҷафо тазаккур медиҳад, ки ба худ оянд ва ба баҳонаи ин ки амри султонро мучрӣ медоранд, ба раъият зулму ситам раво надоранд, ки дар пешгоҳи Бори Таъоло пазируфта нест:

*Дар зулм ба қавли ҳеч кас кор макун,
Бо ҳалқ бахалқ зиву озор макун.
Фардо гӯй, ман чи кунам, ў мегуфт?
Ин аз ту бишунаванд, зинҳор макун [12, 161].*

Ва Ҳофиз низ ғанчи гаронбаҳои саломатиро на бар дари арбоби даҳр, бал дар сарои хеш мечӯяд:

*Марав ба ҳонаи арбоби бемуруввати даҳр,
Ки ғанҷ оқибат андар сарои хештан аст [29, 118].*

Албатта, агар зизилаи ҷаври салотин «сарое» ба ҷой гузорида бошад, то битавон «офииятӣ» дар он ҷустуҷӯ кард, ҷавре, ки ҳамин шоирро ногурез месозад, ки бигӯяд:

*Бар ман фитод сояи хуршиди салтанат,
В-акнун фарог аст зи хуршиди ховарам [30, 1061].*

Ҳарчанд хуршеде, ки соя бияфканад – ва на нур бипошад – ҷуз ба кори шаб намеояд ва ҷуз ҷавр намезояд, бо ин вучуд баёни адли салотин дар девони шуаро ба мазмунҳои гуногун сурат гирифтааст ва дар бештари онҳо «камният» ноший аз «теғ»-и султон ишора шудааст, теге ки ба баёни Амъақи Бухорӣ аз «саҳм»-и он музаккар дар раҳмҳо бадал ба муваиннас мешавад (аз тарси он нарина дар батни модар ба модина табдил меёбад):

*Аё подшоҳе, ки аз саҳми тегаи,
Муваиннас шавад дар раҳмҳо музаккар [7, 154].*

Ва ба қавли Қатрони Табрезӣ, ҷо дорад соҳиби он иддаои пайғомбарӣ қунад:

*Агар ту даъвии пайғамбарӣ қунӣ ба масал,
Зи тегу дасти ту беҳтар далелу бурҳон нест [25, 48].*

Воқеъият ҳамин аст. Қатрон ҳам рост гуфтааст. Ҷӣ бурҳоне беҳтар аз тег! Дар ҷое, ки мадори умур бар фард аст, ба ҳадде ки баёни Ибни Ямин ба сари дунё омадани атфол ҳам ба хотири заминбӯсии амир ва аз шавқи бандагии вай сурат мегирад:

*Гар на аз баҳри заминбӯси ту ояд, зи чӣ рӯй,
Тифлро аз раҳм ойини ба сар омадан аст? [9, 42].*

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Ё худ:

Аз сүи адам ба сүи арсаи вучуд,

Аз шавқи бандагит ба сар меравад чунин [9, 137].

Ва миёни одамизоду шамшер тарчех бо забони дуввумй аст, дар акси ҳол чодае чуз лаби тег роҳ ба шахри амн намебарад, шахри амне, ки мутазамани ҳеч адolate нест, бал истгохи аввалияни бедод ва ситам аст.

Албатта, сурудани ин гуна адлномаҳо ва навъҳои мадҳномаҳо, ки дар девони қариб аксари шуаро вучуд дорад, дар зери барки ҳамон шамшерхое сурат гирифтааст, ки «музаккар дар раҳмҳо аз саҳмаш муваннас» мешавад. Аммо ҷеҳраи ҳақиқии ин шоирон дар баёни зулми манҳусони ҳоким бар ҷомеа ҷилва мекунад, баёне ки тасвири ростини иҷтимоӣ ғӯтавар дар зулму табоёй аст ва дар додгоҳи ториҳ шуҳуди кофӣ барои исботи муддаҳояш вучуд дорад.

Даъват ба адл ва боздоштан аз зулм дар осори мансур ва манзуими бузургони фарҳанг ва адаби Эрон фаровон ба ҷашм меҳӯрад. Насиҳатномаҳо, мулукалмулукҳо, мутуни адабӣ ва девонҳои шеъри шоирон лаболаб аст аз ин маворид. Дар намунаҳое, ки ба унвони адли шоҳон гузашт, «адл» ба мағҳуми «амният» ва дар баробари он «зулм» дар мағҳуми «ноамни» ба кор бурда шудааст, аммо дар бештари мавриҷо чунин нест ва «адл» дар мағҳуми васеътаре мавриди назар будааст, ки «амният» баҳше аз он аст ва на кулли он.

Дар Қуръони мачид, ки амр бар адолат ва додгустарӣ [Сураи 16, оия 90] медиҳад, ҳориҷ нашудан аз «ҳудуди Аллоҳ» [Сураи 3, оия 329] адл ва ҳукм накардан ба он чи, ки тавассути Парвардигор нозил шудааст, зулм талақӣ гардидааст [Сураи 5, оия 45]. Ва Ҳазрати Алий (а), ки ҷиҳати барпо доштани адро «мизони Аллоҳ» [4, 508] ва ҳақи дар миёни мардум ниҳодашуда медонад, ба ин маънӣ аст, ки дар ҳукм «риояти инсоф шавад ва иҷтииноб аз зулм» [4, 508]. Алий (а) ин маънӣ аз адро дар қолаби дигаре низ фармуда аст, ки айнан дар шеъри иддае аз шуаро мунъакис мебошад: «العَدْلُ يَفْعَلُ الْأَمْرَ مَوْضِعَهَا» [16, 1390].

Мавлавӣ гӯяд:

Адл чӣ бувад? Вазъ андар мавзеъаи.

Зулм чӣ бувад? Вазъ дар номавқеъаи.

Адл чӣ бувад? Об дех ашҷорро.

Зулм чӣ бувад? Об додан хорро [13, 613].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Ва Носири Хусрав мегүяд:

*Макун ба чои бадон нек, аз он ки зулм бувад,
Чу некро ба галат چуз ба чои он бинихүй [17, 321].*

Хоча Насириддини Түсій лафзи адолатро «мабнй аз маъни мусовот» (бар маъни баробари поядошта) дониста ва мегүяд: «...васати ҳақиқӣ адолатрост ва ҳар чи ҷуз ўст ба нисбат бо ўатрофанд ва марҷаъ ҳама бо ў...» [26, 131] ва Сарочиддин Маҳмуди Урмавӣ, ки «риъояти раъоё»-ро воҷиб медонад, дар маъни адл мегүяд: «...адл он бошад, ки раъоёро дар ҳуқуқ бо яқдигар баробар кунанд ва худро ҳам бо раъоё дар ҳуқуқ баробар кунанд».²

Таваҷҷуҳ ба ҳуқуқи раъоё (раъиятҳо), ки анҷоми он бар зиммаи султон дониста шуда, дар ағлаби манобеъ мавриди иноят қарор гирифта аст ва Ҳаким Саной шоҳро дар қиболи камтарин зулме, ки бар раъият равад, масъул медонад:

*Гар шабе дар ҳама ҷаҳон ранҷур,
Ҳаст як тан, ту нестӣ маъзур.
Гар саге золиме, баде, шуме,
Бирасонад баде ба мазлуме.
Ту шавӣ рӯзи ашр з-он моҳуд,
В-он замон ҳасратат надорад суд [23, 543-544].*

Муҳаммад ибни Фозӣ Малтайӣ, ки аз вузаро ва котиби шоҳони салчуқӣ буда ва дар солҳои 609-610 китоби “Баридалсаъода”-ро барои Азалдин Кайковуси аввал аз подшоҳони салоҷиқаи дуюм соҳтааст, дар ин маврид мегүяд:

*Агар одил набошад шоҳу мунсиф,
Ҳақиқат сояи Яздон набошад.
Ба назди аҳли донии шоҳи золим,
Ба ҷуз дар зумраи шайтон набошад [14, 90].*

Барои сояи Яздон будани шоҳ дар рӯи замин, ў бояд одил ва мунсиф, яъне боадолату байнсоф бошад. Дар ин байт адлу инсоф ду сифате гуфта шудаанд, ки подшоҳро ба сояии Худо баробар мекунанд. Аммо, агар шоҳ беадолату золим бошад, пас ўро аз шайтон тафриқае набошад. Муҳаммад Фозӣ бо истифода аз санъати хилоф ва сифатҳои неку бад, мусаввара, яъне образи шоҳро ба ду чиз шабоҳат додааст, ки яке сояи Худо ва дигаре ҳамрадифи шайтон.

² Таъбир аз Абулғоҳири Розӣ, шоири нимаи аввали қарни шашуми ҳичрӣ, хитоб ба Султон Масъуд ибни Маликшоҳ аст.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Чунин шабоҳаткунӣ дар заминаи сифат, яъне боадолату беадолат будан ва бо истифода аз санъати ташбех Бобо Афзали Кошонӣ низ султони золимро шайтон меҳонад ва на сояи Раҳмон:

*Султон, ки на одил аст, шайтон бошад,
Гурги рамаву шаголи бӯстон бошад.
Гар адл кунад, сояи Яздон бошад,
Пушти хираду паноҳи имон бошад [12, 91].*

Ин шоир, дар баробари ба шайтон мушобех донистани шоҳи золим, ўро инчунин шабоҳат ба «гурги рама» ва «шаголи бӯстон» додааст. Калимаи «рама» дар мисраи дуюми байти аввал истора шуда, киноя аз мардум, раъият ба мағҳуми мусбат аст, яъне гуруҳи мардумон ва «бӯстон» истиораи кишвар аст, ки на бо фанду фиреби шаголона роҳбарӣ карда намешавад.

Аммо шоҳи одилро шоир, дар баробари ба сояи Яздон мушобех донистанаш, «пушти хирад» ва «паноҳи имон» қаламдод намудааст. Пас, адл боиси равнақи хирад ва қавигии имон мешавад ва подшоҳ барои чунин сурат гирифтани кор восита аст.

Аз ҳамин рӯ аст, ки пазируфтани раҳбаре номувофиқ мӯчиби гумроҳӣ ва табоҳӣ дониста шуда ва ситамгорон ба ҳайвоноти дарранда ташбеха шудаанд. Саноии Ғазнавӣ мегӯяд:

*To ки деват бувад ба роҳ далел,
Нақунад бо ту ҳамраҳӣ Ҷабрил [22, 149].*

Абӯсаид Абулхайр золимро ба саг монанд кардааст:

*Гар адл кунӣ бари ҷаҳонат хонанд,
В-ар зулм кунӣ саги авонат хонанд [4, 36].*

Фирдавсӣ танаффури худро аз бедодгар баён дошта ва ўро ба паланг монанд кардааст:

*Ба бедодгар мар маро меҳр нест,
Палангу ҷафопеша мардум яkest.
Палангӣ беҳ аз шаҳриёре чунин,
Ки на шарм дорад на ойини дин [27, 87].*

Ба паланг монанд донистани подшоҳи бедодгар ба он хотир аст, ки ин ҳайвони ваҳшӣ молу гӯсфандонро бедодгарона ва беҳадафона мавриди ҳамла қарор медиҳад. Чун шоир медонад, ки бедодгарии паланг як бедодгарии бидуни хост ва хошиш, дар заминаи ҳисси ваҳшиёна сар мезанад, дар ин ҳол он паланг ҳам беҳтар аз подшоҳе аст, ки дидаву дониста шар, ойин ва динашро ба бод додааст.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Носири Хусрав, ки ҳозир намешавад «қимати дурри лафзи дариро ба пои хӯкон» бирезад, ситамгоронро ба гург ва дев ва хук ташбех мекунад ва ё ба кор гирифтани ин алфоз дарандай хубе ва палиде ва начосати салотини замонашро ба зехни хонанда мунтақил менамояд:

*Гург аст, нест мардум, он кас, ки додгар нест,
Бартар зи доду донии андар ҷаҳон асар нест [17, 154].*

Саноии Фазнавӣ подшоҳи ҳарисро, ки бар мардуми гурусна ҳукумат мекунад сагу муру мор меномад:

*Гурусна мардумону қасрӣ сер,
Саг бувад инчунин амир, на шер [21, 582].
Мир, к-аз ҳирсу зулм дорад тир,
Ҳон ёро ту муру мор, на мир [21, 514].*

Мир Ҳусайнӣ Ҳиравӣ подшоҳонро ба сагоне, ки бар сари мурдоре ба пайкор барҳостаанд, монанд кардааст:

*Ҳаққо, ки агар ба нури тағфиқ,
Бино шавӣ аз тариқи таҳқиқ.
Шоҳон гадои рӯй баниӣ,
Дӯ шаҳ, ки сагони қӯй бинӣ.
Овехта рӯзу шаб ба пайкор,
Бо ҳамзии ду луқма мурдор [28, 543].*

Авҳади Мароғай низ салотинро, ки танҳо ба ҷамъоварии хироҷот мепардозанд ва андешаи дуздони мардумхорро надоранд, мору мур медонад:

*Ҳама моранду мур, мир қучост?
Музд гиранд! Дуздигир қучост? [15, 543].*

Ва тамаъи салотин ва ҷавру зулми онон ба мардум асаре ҷуз парешонӣ ва нобасомонӣ ба ҷой намегузорад. Анварӣ, ки худ аз шуарои мадеҳасаро аст, дар асари ҷаври шоёб бӯе аз адл намешунавад ва лаб ба шиква боз карда, мегӯяд:

*Ҷавр яксар ҷаҳон чунон бигрифт,
Ки ҳаме бӯи адл натвон бурд [4, 549].*

Саноии Фазнавӣ, ки орзуи бароварда ношудани фардои бехтарро дар ҷашми фарди мусиронаш мебинад, аз зулми вайронгар сухан меронад:

*Кард бунёди мулк зулм ҳароб,
Рафт ҳуршиеди адл зери саҳоб [22, 166].*

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Масъуди Саъди Салмон тасвири рушанеро аз замонаш ироа мекунад: Фурӯмондагон фармонравое ёфта ва родмардон ва озодагон манобеъи онон шудаанд ва қабутари адл паррехта ва тарозуи инсоф шикаста ва дар натиҷа фасод ва табоҳӣ фарогир шуда ва мамлакат рӯ ба нобудӣ меравад ва шигифто, ки касе лаб ба шиква боз намекунад:

*Ҳеҷ қасро гами вилоят нест,
Кори исломро риоят нест.
Корҳои фасодро имрӯз,
Ҳадду андозаеву гоят нест.
Нест инсофро маҷоли тавон,
Адро қуввати ҳимоят нест [20, 59-60].*

Маҷидуддини Байлақонӣ аз хуношомони замонаш менолад, ки ҷоми рӯзгорро пур аз хуни ҳалқ кардаанд ва ба шиква аз бемехрии айём ва маҳви сосори мардумӣ ва инсоният сухан мегӯяд:

*Як зарра меҳр дар айём монда нест,
Як қатра об дар руҳи аҷром монда нест.
То ҷоми рӯзгор пур аз хуни ҳалқ шуд,
Қасро шароби ҳуҷмаза дар ҷом монда нест.
Симургу мардумӣ ба ҳаманд аз барои он-к,
З-он ҷуз ҳадису з-ин ба ҷуз аз ном монда нест [6, 116].*

Ҷамолиддини Абдураззоки Исфаҳонӣ ҷомеаи пурҷавру беамну адли замони ҳудро «ваҳшатобод» ҳонда ва оқилонро ба турехтан аз он фаро меконад:

*Алҳазор, эй ғофилон, з-ин ваҳшатобод алҳазор,
Алғирор, эй ғофилон з-ин девмардум алғирор.
Марг дар вай ҳокиму оғот дар вай подио,
Зулм дар вай қаҳрамону фитна дар вай пешкор.
Амн дар вай мустаҳайлу адл дар вай нопадид,
Ком дар вай нораво, сиҳат дар ў нопойдор [11, 116].*

Наҷмиддини Розӣ бо тасаллути мағъӯл бар Эрон, ки қариб ҳафтсад ҳазор тан аз аҳолии мувалид ва мунашшаи ў сареро кушта ва ба асорат бурдаанд [17, 9], куфро бар ислом чира мебинад ва мардуми замонашро дар хоби гафлат:

*Ислом зи даст рафт, пас бехабаред.
Бигрифт ҷаҳон куфру шумо дар хобед [19, 10].*

Мир Ҳусайнни Марвӣ аз ғами замона фарёд бар меоварад ва асаре аз адлу дод намебинад:

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

---

*Моро зи гами замона фарёд,
То худ дили кист з-ин замон шод?
Чуз ҷавру ҷафо надидем аз ҷарх,
Ку адлу чӯ мардумӣ, кучо дод!?* [28, 76].

Убайди Зоконӣ – тасвиргари чирадасти ҳаёти иҷтимоии асри хеш – мавриде барои пурсиш аз ҳоли мардумон намебинад ва умде чуз ба мадади Парвардигор дар сарнагуни золимон надорад, ҳалоик дар дарёи зулм ва ҷавр дучори мавчи фитнаанд ва ҳар ҳаракату ҳезише поймоли қаҳри ситамгарон мешавад:

*Дар вазъи рӯзгор назар кун ба ҷашми ақл,
Аҳволи кас мапурс, ки ҷои савол нест.
Чун зулфи тобдодаи хубон дар ин диёр,
Ҳар ҷо, ки саркашист, ба ҷуз поймол нест.
Дар мавчи фитнае, ки ҳалоик фитодаанд,
Фарёдрас ба ҷуз қарами Зулҷалол нест* [8, 136].

Фирдавсӣ, ки дар зикри рӯйдодҳои таъриҳӣ аз бедодгарии Ҷамshed, Нӯзар, Ковус, Яздигурд, Ҳусрави Парвез ва аз натоиҷи шуми он сухан ба миён овардааст, дар ҳар фурсате, ки ба даст меоварад, қудратмандонро ба адлу дод фаро меҳонад:

*Ҷаҳондор, агар додгар бошадо,
Зи фармони ўқай гузар бошадо* [27, 273].

Носири Ҳусрав шукри неъмати подшоҳиро тавҷех ба ҳоли дарвешон медиҳад:

*Эй шоҳ насиби ҳеши берун кун,
З-ин ҷоҳи баланду неъмати подишоҳӣ.
Бингар ба заифҳоли дарвешон,
Бигзор сипоси он, ки баргоҳӣ* [17, 1068].

Даъват ба адл, манъ аз зулм ва хунрезӣ, тавҷех додани (чалби таваҷҷуҳи) қудратмандон ба заволпазирии қудрат, муассир донистани оҳи мазлумон... ва билохира, фаро хондан ба ҳезиш алайҳи ситамгарон аз ҷумлаи равиҷҳо аст, ки шуаро дар мубориза бо ҷавр пешгон иттиҳоз намудаанд (пеш гирифтанд), равиҷҳо асосёфта бар қалам, на қадам.

Китобнома

1. Абулхайр, Абӯсаид. Суханони манзум, ба эҳтимоми Сайид Нафисӣ / Абӯсаиди Абулхай. - Техрон: Саной.
2. Анварӣ, Авҳадуддин. Девон. Ҷ. 2. / Авҳадуддин Анварӣ. Техрон: Илмӣ ва фарҳангӣ, 1376.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

---

3. Армуй, Сироҷиддин Маҳмуди. Ал-тоълиф ал-хукама, бо тасҳехи Ғуломхусайнни Юсуфӣ / Сироҷиддин Маҳмуди Армуй . Техрон: Бунёди фарҳанги Эрон, 1351.
4. Асадӣ, Абураҳим Шарҳи ғурурал-хукм ва дурурал-калм, ч. 2, тасҳехи Мир Ҷалолиддин Ҳусайнӣ /Абураҳим Асадӣ. - Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1260.
5. Аҳвол ва осор ва қасоид ва газалиёти Низомӣ Ганҷавӣ, бо эҳтимоми Сайид Нафисӣ, Техрон: Фуруғӣ, 1328.
6. Байлақонӣ, Маҷидуддин. Девон. Тасҳех ва таълиқи Муҳаммад Ободӣ / Маҷидуддин Байлақонӣ. - Табрез: Донишкадаи адабиёт ва улуми инсонӣ, 1358.
7. Бухорӣ, Амъақ. Девон. Бо қӯшиши Сайид Нафисӣ/ Амъақи Бухорӣ. - Техрон:
8. Зоконӣ, Убайди. Куллиёт. Бо эҳтимоми Парвиз Атобакӣ / Убайди Зоконӣ. - Техрон, 1343.
9. Ибни Ямин. Девон, бо эҳтимоми Ҳусайн Алӣ Босонизод, Техрон: Китобфурӯшии Саноӣ, 1344.
10. Истонлӣ Пул. Табақоти салотини Ислом, тарҷумаи Аббос Иқбол, Техрон: Дунёи китоб, 1363.
11. Исфаҳонӣ Ҷамолиддин Абдураззозӣ. Девон. Саҳ. 1161.
12. Кошонӣ, Афзалиддини. Девон. Бо эҳтимоми Файзӣ ва дигарон / Афзалиддини Кошонӣ. - Кошон: Идораи фарҳанг ва хунар, 1351.
13. Мавлавӣ. Маснавӣ / Мавлавӣ. - Техрон: чопи Алоуддавла.
14. Малтиюӣ, Муҳаммад бини Фозии. Яридалсаъода, ба қӯшиши Муҳаммад Шервонӣ/ Муҳаммад бини Фозии Муҳаммад бини Фозӣ. - Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1351.
15. Марогай, Авҳадии . Девон. Бо қӯшиши Сайид Нафисӣ Авҳадии Марогай. - Техрон: Амири Кабир, 1340.
16. Нахҷ ул-балоға. Тарҷумаи Абдулмажид Маодихоҳ. - Техрон, 1380.
17. Носири Ҳусрави Қубодиёнӣ. Девон, ч.1. ба эҳтимоми Мұчтабо Минавӣ ва Маҳдии Мұхаққиқ, Техрон: Муассисай мутолиоти исломӣ, 1357.
18. Озар, Лутфалӣ бини Озодхон. Оташкада. Бо тасҳехи Сайид Ҳасани Содот Носирий/ Лутфалӣ бини Озодхон Озар. - Техрон: Амири Кабир, 1340.
19. Розӣ, Начмиддини. Мирсод альиёд олии алсаъода.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

---

20. Салмон, Масъуди Саъд . Девон. Бо тасхеҳи Рашид Ёсамӣ / Масъуди Саъди Салмон. - Техрон: Ибни Сино, 1339.
21. Саноии Фазнавӣ. Маснавиҳои Ҳаким Саноӣ. Бо тасхеҳи Мударриси Ризавӣ / Саноии Фазнавӣ. – Техрон: Интишороти Бобак, 1360.
22. Саноии Фазнавӣ. Ҳадиқат - ул-ҳақиқа ва шариат ул-тариқа. Тасхеҳи Мударрис Ризавӣ / Саноии Фазнавӣ. - Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1359.
23. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ч. 2. Забехуллоҳ Сафо. Техрон: Амири Кабир, чопи панҷум, 2536.
24. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ч. 3, Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон. Забехуллоҳ Сафо, 1358.
25. Табрезӣ, Қатронт. Девон. Бо эҳтимоми Муҳаммад Нахчувонӣ/ Қатронти Табрезӣ. - Табрез: Китобфурӯшии Техрон, 1343.
26. Тусӣ, Хоҷа Насириддин. Ахлоқи Носирӣ. Ч. 2. Бо тасхеҳи Муҷтабо Минавӣ ва Алиризо Ҳайдарӣ / Насириддини Тусӣ. - Техрон: Хоразмӣ, 1360.
27. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Ч. 6. Бо кӯшиши Ровел/ Абулқосими Фирдавсӣ. - Техрон: Интишороти Ҳабибӣ, 1353.
28. Ҳиравӣ, Мир Ҳусайн . Тараб-ул-мачолис. Бо эҳтимоми Мацидзода / Мир Ҳусайн Ҳиравӣ. - Машҳад: Интишороти Бостон, 1352.
29. Ҳофиз. Девон, ч.2, бо тасхеҳи Парвиз Ҳонларӣ / Ҳофиз. - Техрон: Хоразмӣ, 1362.
30. Ҳофизи Шерозӣ. Девон, ч.1, бо тасхеҳи Парвиз Ҳонларӣ/ Шерозӣ, Ҳофиз. - Техрон: Хоразмӣ, 1362.

ТАСВИРИ ТАҶРИБАИ АДОЛАТХОҲӢ ВА ЗУЛМСИТЕЗӢ ДАР АШҶОРИ ФОРСИИ ТОЧИКӢ

Адолат ва ҳақиқат яке аз арзишҳои ҷовидонаи инсон ба шумор меравад, ки мавҷудияти он боиси инкишофи органикӣ ҷанбаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеаи ҷаҳонӣ мегардад. Бинобар ин, аз як ҷиҳат омӯзиши мавзӯи моҳият ва маъни “адолат” арзишманд ба назар мерасад, аз ҷониби дигар, таҳқиқ ва ошкор намудани решоҳои таърихии он барои адабиёти муосири тоҷику форс аҳамияти бештаре дорад. Дар ин росто, мақолаи мазқур дар омӯзиши инъикоси таҷрибаи адолатҳоҳӣ ва

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

зулмстезӣ дар осори назмии адабиёти асримиёнагӣ гоми нахустин ба шумор меравад.

Вожаҳои қалидӣ: *адолат зулм, баробарҳуқуқӣ, осори назмии адабиёти тоҷику форс, пажӯҳии, таҳлил.*

ПРАКТИКА ОПИСАНИЯ СПРАВЕДЛИВОСТИ И ЖЕСТОКОСТИ В ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ

Справедливость и правосудие являются одним из вечно-живущих средств и ценностей, своевременный призыв к которым становится предпосылкой развития гармоничных социальных, экономических и политических отношений мирового уровня. В этой связи само научное изучение места и значимости понятия “справедливость” и “правосудие” с одной стороны и “несправедливость” с другой стороны с учетом их исторических корней в персидско-таджикской поэзии имеет большое значение для современной персидско-таджикской литературы. Данная статья является первой попыткой изучение практики описания справедливости и жестокости в поэзии средних веков персидско-таджикской литературы.

Ключевые слова: *справедливость, жестокость, равноправие, персидско-таджикская поэзия, изучение, анализ.*

EXPERIENCES OF THE JUSTICE AND CRUELTY'SDISCRIPTION IN THE PERSIAN-TAJIK POETRY

Justice and Equality are the everlasting means and values that in time turning to them will serve as a premise for the social, economic and political harmonious development in the world level. Therefore analyzing of the “Justice” and “Equality” from one side and “Cruelty” from other side with taking into consideration their roots in the Persian-Tajik poetry is significant for the Modern Persian-Tajik literature. The above article is a first attempt on researching the Justice and Cruelty experiences’ description in the Persian-Tajik poetry.

Key words: *Justice, cruelty, equality, Persian-Tajik poetry, research, analyze.*

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

Маълумот дар бораи муаллифон: Варқа Охониёзов – сарходими илмии Пажӯшишгоҳи илмҳои инсонии АИҶТ, доктори илмҳои филологӣ, почати электронӣ: shuwoz@mail.ru, тел.: (+992) 93 534, 38 46).

Ризо Бустонӣ – аспиранти Институти забон ва ба номи Рӯдакии АИҶТ, тел.: (+989) 122 047 096.

Сведения об авторах: Варқа Охониёзов – главный научный сотрудник Института гуманитарных наук АИҶТ, доктор филологических наук. Электронная почта: shuwoz@mail.ru, тел.: (+992) 93 534, 38 46).

Ризо Бустонӣ – аспирант Института языка и литературы я имени Рудаки АН РТ. тел.: (+989) 122 047 096.

About the authors: Varka Okhoniyozov is a Leading Researcher of the Institute of Humanities, Tajik Academy of the Sciences, Doctor of the Philological Sciences. E-mail: shuwoz@mail.ru, Phone: (+992) 93 534 38 46).

Rizo Bustoni is a Post - Graduate Course Student of the Institute of Language and Literature named after Rudaki, Tajik Academy of Sciences. Phone: (+989) 122 047 096.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

УДК: 902.7(=91.58)

ҲАҚИҚАТ ВА РИВОЁТ ДАР БОРАИ АФГОНҲО

Ғиёсиддин Қодиров

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Хондаем ва медонем, ки пажӯҳиш дар таърихи қавму қабилаҳои бостонӣ ва ҷустуҷӯи далелу аснод дар бораи макону замони пайдоиш, забон, шарҳи ному наасаб ва ё шинохти сирату ахлоқи онҳо кори бисёр душвор аст. Зоро таърихи умри башар бешак хеле қадимтар аз таърихи мактуби он аст. Аз ин таърихи ҷандинҳазорсолаи зиндагии одамизодагон шояд як садуми он навишта ва маҳфуз бокӣ монда бошад ва дар бораи бахши азими гузаштаи он, ки бешак, тавъам ба муҳоҷиратҳо, ҷангҳо, омезиши нажодҳо, забонҳо, фарҳангҳо ва ҳатто тағирии симои инсонҳо мебошад, иттилооти муҳиме дар даст нест. Агар ин ҳақиқатро қабул кунем, пас дар ҳоҳем ёфт, ки хулоса баровардан ва ё назария соҳтан дар бораи саргузашти ин миллату қавмҳо бар пояи ривоёту ҳикоётҳои таърихӣ ва маводу асноди ноустувори давраҳои баъдӣ то чи ҳад ба ҳақиқат наздик ва то ба қадом андоза метавонад шартиву эҳтимолӣ бошад. Ба ин далел, бо ҳама қӯшишу талошҳои арзишманди муҳаққиқон ҳанӯз ҳам бисёр масъалаҳо оғози таърихи мардумони аҳди қадим, аз ҷумла, афғонҳо мачхул монда ва боиси эҷоди қиссаву ҳикояҳои гуногун гардидааст.

Ҳоло агар аз ин ҳалои умумии таърихи бостон ба давраи мактуби он по пеш гузашта, ба садоҳо ва ғулғулаҳои барҳоста аз таърихи қӯҳансоли афғонҳо гӯш дихем, ҷунин гапро мешунавем: Баъзеҳо мегӯянд, ки афғонҳо авлоди сарбозони Искандари Мақдунӣ мебошанд, ки пас аз ишғоли ин минтақа дар ин сарзамиҳо мондаанд. Гурӯҳе бар ин боваранд, ки онҳо юнониҳое мебошанд, ки дар давраҳои ҳокимони баъди искандар ба ин минтақа омада ва ё оварда шудаанд. Геродот(а. V пеш аз милод) бошад паштунҳоро, ки имрӯз бо номи умумии афғон машҳуранд «пактин» номида, маҳали сукунати онҳоро қӯҳистони шарқи Форс (Эрон) дар сарҳади Ҳинд навиштааст. Иддае ақида доранд, ки қибтиҳои мисрӣ, калдонӣ ва ҳатто арманиҳо ниёкони онҳоянд. Ҷанде аз шарқшиносони аврупойӣ менависанд, ки маншаъи афғонҳо аз албаниҳои Осиёист, ки дар асари шӯру ошӯбҳои гуногун онҳоро аз як минтақаи Форс (Эрон) ба минтақаи дигари он – Ҳурсон интиқол додаанд. Ба андешаи

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

дигар, шохони Форс (Эрон) як қатор мардумеро, ки нооромӣ эҷод мекарданд, аз соҳили Мадитрона ё Баҳри Сиёҳ кӯчонда буданд. Юнониҳо хабар медиҳанд, ки Форсҳояк гурӯҳ мардумеро, ки дар лашкари онҳо хуб хидмат карда буданд, иҷозат медоданд, ки дар қаламрави онҳо зиндагӣ кунанд. Таърихнигори англис П.Сайкс менависад, ки афғонҳо «маҳлуте аз нажоди эронӣ ва турк ҳастанд, ки дар навоҳии сарҳадии Ҳиндустан бо ҳиндуҳо маҳлут шудаанд». Ба назари муаллифи китоби «Афғонистони нав» профессор Вилсон «то қабл аз ҳамлаи юнониҳо сокинони Афғонистон факат ҳиндуҳои ориёй, ё ориёиҳои муҳочири Ҳиндустан буданд» [1, 31-32], яъне дар бораи афғонҳо ҳанӯз хабаре нест. Аҳолии маҳалии Ҳинд дар тӯли асрҳо афғонҳоро бо номи «патон» ва «руҳила» (кӯҳӣ) мешиносанд ва аз рӯи забон онҳоро «паштун» меноманд.

Ақидае низ ҳаст, ки гӯё Темурланг аз горат ва торочи мардуми Мозандарон ба дasti афғонон ҳашмгин шуда, онҳоро аз ҷануби Баҳри Каспий ба кӯҳҳои байни Ҳинду Форс (Эрон) кӯчондааст. Аз рӯи гуфтаҳои дигар афғонон бошандагони кӯҳҳои баланд ва водиҳои ҳаммарзи Баҳри Каспий – сарзаминҳои Догистон ва Шервони имрӯз мебошанд, ки қабл аз мусулмон шудан дар асрҳои миёна, исавӣ буданд ва озодии худро то аҳди Маликшоҳи Салҷуқӣ ҳифз карданд. Муаллифони аҳди мугул афғонҳоро бошандагони кӯҳҳои Сулаймон номбар кардаанд, ки машгули торочу яғмогарӣ буданд. Як шаҳарономаи ривоятгунаи дигареро дар бораи афғонон таърихнигори маъруфи асрҳои миёна Мирхонд дар китоби худ оварда ва соҳиби «Таърихи Фаришта» низ онро таъйид ва нақл кардааст. Бино бар ин ривоят афғонҳо дар рӯзгори дарози пешин дар кӯҳҳои Ғур ва Сулаймон мезистанд ва баъзе қабилаҳои онон шоҳоне доштаанд, ки насабашон ба Захҳок – яке аз шоҳони Эрони бостон, мерасидааст. Дар давраи Газнавиён баҳши муҳими лашкари онҳоро афғонон ташкил медодаанд. Вале қабилаҳои кӯҳнишини онҳо озодии худро ҳифз карда ва зоҳирان Ғур, Фирӯзкӯҳ ва Бомиён шаҳрҳои калони онҳо будаанд. Дар ин миён ақидаи афсонаомезе низ дар осори таърихнигорон машҳур аст, ки ба фикри бисёр муҳаққиқон, афғонҳо зоҳирان худ дар мавриди хеш соҳта ва ё бофтаанд. Мувофиқи ин ривоят афғонҳо маншаъи яҳудӣ дошта, авлоди яке аз даҳ қабилаи исроилианд, ки ниёкони онҳо ба Осиёи Марказӣ омадаанд ва Афғона, ки номи худро ба ин қавм дода аст, ба таври мустаким аз авлоди Иброҳим ва Ҳочар, аз

СУХАНИНОСӢ, №3 2016

тариқи Исмоил мебошад. Баъзе муаллифони дигар Афгонаро писари Холид ибни Валид мешуморанд, vale иддае ақида доранд, ки ў мусири Сулаймон ва яке аз саркардагони қушӯни вай будааст. Як санади дигаре низ нависандагон дар мавриди маншаъи яхудияти ин қавм овардаанд, ки он чунин аст: Замоне, ки Нодиршоҳи Афшор (асри XVIII) ба қасди фатҳи Ҳинд ба Пешовар мерасад, сарони қабилаи Юсуфзай як китоби Инчили ба забони ибрий навишташуда ва баъзе ашёи лозима барои баргузории маросимҳои динӣ ба ў тӯхфа медиҳанд, ки онҳо ҳангоми ибодат ба расми қадимиҳи хеш онҳоро ба кор бурда ва то омадани Нодир хифз карда будаанд. Вале мукаммалтарин ривоят дар бораи чигуна ба сарзамини Афғонистони кунунӣ омадан ва ё оварда шудани афғонҳоро генерали фаронсавӣ Жозеф Феррье (а. XIX) дар Ҳирот аз забони яке аз шахсони бонуфузи афғон шунидааст, ки муҳтасари он чунин аст: Совул – шоҳи яхудон ду писар ба номҳои Афғон ва Ҷолут дошт. Пас аз салтанати Довуд ва Сулаймон, ки ҷонишини Совул буд, ҳарчу марҷ сабаби тақсими қабоили яхуд гардид, то он ки Бахтуннаср пас аз тасхири Ерусалим, қатли 70 ҳазор яхудӣ ва таҳриби шаҳр, бошандагони бокимондаи онро ба сифати асир ба Бобул мебурд. Баъди ин фочеа қабилаи афғон аз тарс аз Ҷидда ба Арабистон фирор мекунад. Пас аз ҷанд муддат аз камбуди ҷароғоҳ ва об баъзе қабилаҳои он ба Ҳиндустон муҳочирад мекунанд. Шоҳаи абдолии он дар Арабистон мемонад ва дар замони хилофати Абубакр раисони онҳо ба як шайҳи қудратманд ба номи Ҳалид ибни Валид (аз қабилаи Қурайш) муттаҳид мешаванд. Бо дастгирии ин шайҳ мавқеяти абдолиҳо беҳтар мегардад. Вақте ки арабҳо Форсро (Эронро) фатҳ мекунанд, ба вилояти Форс ва Кирмон кӯчида, то ҳамлаи Чингиз дар он ҷо мемонанд. Аммо аз бими қатли ому қуштори ваҳшиёнаи Чингизиён ба Ҳинд мегурезанд. Вале дар он ҷо ба зудӣ мавриди ҳамлаи ҳамсоягони нави ҳуд қарор гирифта, маҷбур мешаванд ба кӯҳҳои душворгузари Сулаймон паноҳ баранд. Баъди ба кӯҳҳои Сулаймон омадани абдолиҳо қабилаҳои дигари афғон бо ҳам ҷамъ гардида, 24 қабиларо ташкил медиҳанд. Афғон – писари Совул, ки гӯё падари қавми афғон аст, се писар доштааст бо номҳои Сарбанд, Аргуш ва Қирилин, ки ҳар қадоми онҳо соҳиби 8 писар буданд. Баъдтар ин 24 қабила номи яке аз ин писаронро гирифта, ба он ном машҳур мешаванд[2,19-21].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Масъалаҳои дигаре, ки шинохти афғононро печидатар месозад, ин масъалаи ягонагии нажодии онҳост. Бино бар ин ақида, қавму қабилаҳои афғон, ки төйдодашон дар ибтидои садаи XIX дар худуди сесад шоҳа таҳмин шудааст, бо вучуди забони умумӣ – пашту шояд аз модари ягона набуда, аз ниёкони муҳталиф барҳостаанд, ба далели он ки аввалан афғонҳои Кобул дар оғози қарни XIX худро афғонҳои ҳиндӣ мешумориданд, дар ҳоле ки афғонҳои Ҳирот худро афғонҳои Ҳурисонӣ медонистанд. Дигар ин ки илова бар нифоқу тафриқаҳои ҳамешагии байниҳудӣ, баъзе қабилаҳои афғон барои тасдики бартарӣ, ё начибзодагии хеш қабилаҳои дигарро бо лақабҳои зишт ном мебаранд, монанди абдолиҳо, ки ғилзойиҳоро аз рӯи ном («ғил» – дар пашту ба маънои дуздӣ ва «зорӣ» – писар, ё ҳаромзода) таҳқир мекунанд ва назири он. Аммо бо вучуди фаровонии суолоти бепосух донишмандон дар ин нукта мувофиқанд, ки афғонон дорои таърихи қадимӣ мебошанд. Муҳаққиқони соҳибназар назарияи исроилий ва сомӣ будани онҳоро низ рад карда, далелҳои дигари ҷорӣ дар ин мавриди, аз қабили маҷмӯаи урғу одоти маъруф ба «Паштунволай»-и афғонҳо ва ё «бинии уқобӣ» доштани онҳоро бепоя мешуморанд. Зоро ба назари онҳо маҷмӯаи «Паштунволай» маҳлутест аз қавонин ва одоти қабилавии ибрӣ ва исломӣ ва ё аксҳои рӯи сиккаҳои аз давраи Қӯшониён бокимонда низ ҳама бинии уқобӣ доранд. Дар маҷмӯъ афғоншиносони муосир онҳоро «эрониёни бумӣ»-и ин кишвар ва аз қабилаҳои ориёй мешуморанд. Донишманди шаҳир В.В.Бартолд дар бораи мансубияти нажодии ин қавм чунин менависад: «Дар ноҳияи қӯҳистони ҷиболи Сулаймон дар замони қабл аз таъриҳи миллати афғон, ки аз нажоди ориёй ҳастанд, сукунат гузид...»[1, 30].

Дертар муаллифи «Афғонистон дар масири таъриҳ» Ғубор низ тақрибан ҳамин ақидаро такрор карда, чунин менависанд: «Ион (афғонҳо) аз вақте ки таъриҳ ба ёд медиҳад дар шарқи Афғонистон ва ҷиболи Сулаймон иқомат доштанд ва ба тадриҷ дар ҷаҳор ҷониб мунташир гардида ва билохира, сарзамини «Паштунхвой» кунуниро ташкил кардаанд» [2, 307]. Зимнан бояд гуфт, ки лугати «Паштунхвой»-ро М.Елғистон аз доктор Лийданн аврупой шунида, вале чунон ки менависад, ҳуди ӯ «корбурди онро дар ҷое надидааст» [5, 158]. Бинобар ин манзури устод Ғубор аз сарзамини «Паштунхвой» зоҳирان Паштунистони

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

имрӯзӣ аст. Дар охир бояд гуфт, ки паштузабонон (афгонон) мисли дусад соли пеш, дар замони М.Елфинстон ва пеш аз он ҳам сарфи назар аз садҳо номи қабилавӣ худро ба номи умумии «паштун» ва «паштона» ё «пухтӯн» ва «пахтона» меҳонанд.

Аз мутолиаи ин ривоятҳои саҳт ихтидоршуда ва эҳтимолоти ҳақиқатгуна ва ё ҳақиқатҳои афсонагашта, ки бунёди қавии исбот надоранд, мебинем, ки иншои шаҳодатномаи таваллуди беайб ва навиштани шарҳи ҳоли воқеии ин мардум ҳанӯз ба поён нарасидааст.

Илова бар маълумоти боло дар бораи ном, маншарь ва хостгоҳи афғонҳо муаллифони асрҳои миёнаи Шарқ ва муҳаққиқони аврупоии асрҳои баъдӣ, маҳсусан қарни XIX дар бораи ин мардум иттилооти муфассали мардумшиносӣ додаанд. Аз чумла, Мининӣ(а. XII), таърихнигор ва муфассири асари Абдуҷаббори Утбӣ (а. XI) «Таърихи Яминӣ» дар шарҳи сурат ва сирати афғонҳо чунин навиштааст: «Афғонҳо аз ӯ (амир F.K.) итоат карданд ва сарзамини эшон кӯҳистонист. Аз назари сурат ба туркҳо наздиканд ва ағлаб гандумгун. Кӯҳҳои эшон ба Бомиён аст ва маъруф ба горат ва шаторатанд ва қаблан аз амире итоат накардаанд ба ҷиҳати кӯҳҳои ҳасин (устувор) ва қалъаҳову қуллаҳои манеъ (муҳкам)»[6,23].

Рӯҷӯи муҳаққиқони аврупоӣ ба ин мавзӯъ ҳадафҳои мушахҳаси амалӣ дошт. Тавре медонем, аз асрҳои XVIII ба баъд шидати рақобати давлатҳои пурзӯри Аврупо-Англия, Фаронса ва Россия барои густариши нуфуз дар Шарқ, аз чумла, Афғонистон ба нуқтаи инфичор расида буд ва рафту омади ҳайатҳои сиёсиву иқтисодӣ ва низомии онҳо ба кишварҳои ин минтақа афзоиш ёфт. Барои амалӣ кардани сиёсати истеъмории худ ин давлатҳо ниёз ба шинохти амиқтар ва иттилооти бештар дар мавриди ин кишварҳо доштанд. Ба ин манзур, ба сафи ин гуна ҳайатҳо донандагони хуби забон ва таъриху фарҳанги мардумони ин сарзаминҳо сафарбар мешуд ва онҳо дар рутбаҳои баланди сиёсӣ ва низомӣ дар ин кишварҳо фаъолият мекарданд.

Табиист, ки онҳо бино бар тақозои вазифа, гузашта аз таъриху ҷуғрофии ё дар бораи иқтидори иқтисодиву низомии Афғонистони замони хеш, заҳираҳои инсонӣ ва ҷанбаҳои зӯру зоъифи хислату ҳарактери мардумони онро низ таҳлилу таҳқиқ намуда, хулосаҳо ва тавсияҳои барои ҳукumatҳои хеш лозимро

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

пешниход мекарданд. Дертар баъзе аз ин сиёсатмадорон ва муҳаққикиони пурхавсала гузоришот ва хотираҳои худро дар бораи афғонон ва Афғонистон ба шакли китоб таҳия ва нашр намуданд, ки имрӯз на танҳо аз нигоҳи таъриҳӣ, балки аз ҷиҳати мардумшиносӣ низ аз манобеи муҳими дар ин мавзӯъ ба шумор мераванд.

Баъди такрибан 700 сол аз замони таълиф ва тафсири «Таърихи Яминӣ», ки болотар иқтибос шуд, М.Елфинстон – муовини намояндагии сиёсии Англия, генерал губернатори калонтарин шаҳри Ҳиндустон -Бомбай ва сарпарасти нахустин ҳайати сафорати Англия ба дарбори Шоҳ Шуҷои Дурронӣ (1809) афғонҳоро чунин диддааст. «Аврупоие, ки бори нахуст вориди Афғонистон мешавад, ў нахуст аз қоматҳои баланд, қиёфаҳои ҳашин, суратҳои офтобсӯҳта, ришҳои дароз, пероҳанҳои гушод ва пӯстинҳои онон (афғонҳо) тааҷҷуб мекунад» [5, 156].

Бо мурури пешрафт дар қаламрави Дуррониҳо ва ошноии бештар бо афғонҳо муаллиф акси қашидаи худро чунин такмил мекунад: «Занони афғон дар муқоиса бо занони Ҳинд бисёр зебо ва сапеданд. Мардони афғон тануманд, умуман, дорон андоми қашида ва бориканд, vale uestuhonbandӣ ва azaloti қавӣ доранд. Биниҳои баланд, uestuhoni gunaҳo барҷаста ва суратҳои қашида ва дароз, мӯи сар ва rišašon умумan siёҳ, goҳe қaҳvai вa ба nудrat xurmoy (surnx) ast. Mӯҳoyaşon умумan zebro durušt ast. Miёni sarro metarošand va bakiya mӯҳoro meghozorand. Қабоили наздики шаҳrҳo mӯҳoi kutoҳ, vale digaron zulfxoи баланд ва ҳalqahoi buzurg dar du sӯi sar ovexta dorand. Rišhoyaşon purpusht va baland ast. Simoyaşon omexta az mardonagӣ va andeshamandӣ, beolioiš, vale notavon»...[5, 13].

Он чи ки дар вучуди ин мардум «таҳсинангез» ва мавриди писанди муҳаққики аврупой қарор мегирад ин «озодагӣ, неру, таҳарруқ, симои хуш ва қиёфаи шабех ба аврупоиён, кор ва санъат, меҳмоннавозӣ, матонат ва беътиноӣ ба лаззот, ки дар ҳамаи онон машҳуд ast» [5, 156]. «Бисёри аз онон бегумон мардумони озод, саҳоватманд ва бурдбору boguzashtand» [5, 204], – меафзояд дар ҷои дигар М.Елфинстон.

Каме дертар, дар ибтидои ҳамон садаи XIX дипломати баландпояи дигари аврупой намояндаи сиёсии Фаронса ва сипас генерал-адъютанти артиши Порсиён (Эрони Қочорӣ) Ж.Феррье, ки борҳо ба Афғонистон сафар карда, бо мардуми oddī ва баъзе хону

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

раисони онҳо ҳамнишину ҳамсӯҳбат будааст, симои афгононро чунин тасвир мекунад: «Афғонҳо баланд, тануманд, фаъол ва ҳушқавораанд. Чехраи зайдунӣ, баъзан хокистарӣ ба симои онҳо як қиёғай ваҳшиёна медиҳад. Даричаи ҷашмони сиёҳи онҳо пур аз оташ буда ва бо сурма ранг мешавад, чун ба назари онҳо ин амр ба онҳо кувват дода ва зебоиву дурахшиши хиракунанда ба онҳо мебахшад. Риши сиёҳи онҳо кӯтоҳ буда ва мӯйҳояшон, ки дорои айни ранг аст, аз пеши рӯ то болои сар тарошида мешавад. Ба мӯйҳои ҷониби сар иҷозат медиҳанд, то дар ҳалқаҳои бузург болои шонаҳояшон биафтанд. Гомҳояшон мусаммам ва рафторашон гуруромез ва ҳашин аст». Аз ҷиҳати рӯҳия ва табиат афғонҳо ба акидаи ў мардуми «диловари бебок буда, бо қӯҷактарин масъала таҳрик гардида, мутаҳаввири беҳэтиёт ва пуртакопӯ буда ва барои ҷанг зода шудаанд...» [2, 14 - 20].

Ба назари мо, қасони ошно бо сурату симои афғонон камтар эроде ба суратгару сураткашони боло дар камхунарӣ ва симошиносӣ ҳоҳанд тавонист. Ҳамзамон бояд гуфт, ки нигориши хислатномаи ин қавм нисбат ба бозофаринии сурати онон мушкилтар аст. Аввалан ба он сабаб, ки қабилаҳои сершумори афғон аз ҷиҳати рафтору кирдор, ҳулқу ҳӯ, расму ривоҷ ва амсоли он аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Аз сӯи дигар, ин қабилаҳо бино ба урфи маъмули ҳамсоягарӣ баъзе расму одот ва одобро аз қавму миллатҳои ҳамсоя, ки бо онҳо тамос ва робитаи бештар доштанд, гирифтаанд. Масалан бисёр русумотро қабилаҳои шарқӣ аз хиндуҳо, қабилаҳои гарбӣ аз эрониҳо ва афғонҳои ҳамсоя бо тоҷикон аз тоҷикон гирифтаанд. Бинобар ин, таҳияи модели ягонаи соҳтори шаҳсият ва хислати умумии барҷаста, ки ин қавмро аз миллатҳои дигари ҳамсоя мушаҳҳас намояд, кори муҳакқикиёнро душвор гардонидааст. Вале бо вучуди ин, пажӯҳишгарон баъзе сифатҳои хосеро мушоҳид ва номбар кардаанд, ки ба назари онҳо ҷузъи хислатҳои ин қавм мебошанд. Аз ҷумлаи сифатҳои писандидай ин мардум, ба таври ҳулоса ин хислатҳоро номбар кардаанд: шуҷоат ва диловарӣ, ишқ ба озодӣ ва рӯҳияи истиқлолҳоҳӣ, вафодорӣ ба дӯстон, меҳрубонӣ ба хешовандон, меҳмоннавозӣ, эҳтиром ба қалонсолон, соддагӣ, саҳткӯшӣ, эҳтиёт ва монанди ин. Барои исботи ин сифот дар таърихи афғонон гувоҳу шоҳиди фаровон дида мешавад.

Хислатҳои нописанди ононро муҳтасар ба ин қалимаҳо ҳулоса кардаанд: ёғигарӣ, ҳирсу тамаъ, судҷӯй, интиқом, торочгарӣ, бартаричӯй, беконунӣ, ҷаҳолату ҳурофот ва гайра.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Ба андешаи М.Елфинстон афгонон мисли ҳама Хуросониён мардуми содда мебошанд. Онҳо дар ростгӯй мисли аврупоиён нестанд ва гоҳе барои ҳифзи манофеи худ «одамро ба сухан ва ваъда мефиребанд. Туҳфа ва баҳшишро дӯст медоранд. Агар ҳадяе ба онон дода шавад, ҳар талабу тақозоро ҷавоби мусбат медиҳанд, vale агар дар ҳадя таъхир шуд умед бастан ба он, ки ҳадяро пас аз анҷоми коре ҳоҳед дод, натиҷа манғӣ ҳоҳад буд. Ҳама афгонон бо насаби худ фаҳр мекунанд. Афгоне, ки агар 7-8 пушт номи ниёконашро надонад, ўро афгон намешуморанд. Агар нисбати онҳо таҳқир ва ё амали баде раво дида нашавад, дар дӯстӣ мардуми устуворанд ва некиро фаромӯш намекунанд. Сарватандӯзиро пулдоронашон бисёр дӯст медоранд, vale он сарват бештар пинҳон монда, аз он баҳра ва суд кам мебаранд» [2, 354].

Аз падидаҳои манғие, ки муҳаққикон дар муҳити зиндагӣ ва тарбияи афгонон диданд, ин ҳирс ва ишқи беандоза ба сарват аст. «Онҳо, ки афгононро хуб мешиносанд, ҳама бар ин боваранд, ки нуфузи пул бар ин миллат ҳадде надорад. Онҳо худ низ ин ҳақиқатро инкор намекунанд» – менависад М.Елфинстон. Муҳаққики фаронсавӣ Ж.Феррье, низ бо М.Елфинстон дар ин мавзӯъ ҳамфирӯз аст. Ба андешаи ў, тилло дар Афғонистон «худои нажоди инсон аст» ва барои афғонҳо ба хотири расидан ба сарват «ҳеч аҳде вуҷуд надорад, ки онро нашкананд ва ҳеч вазифае, ки тарқ нақунанд» [2, 357]. Албаттага, набояд пиндошт, ки ин суханон ба умуми мардуми афғон даҳл дорад ва чуноне ки ҳуди муаллиф менависад «Ин мулоҳизаҳо асосан ба сарону раисони қавму қабилаҳои онон ва ашҳоси пулдор қобили татбиқ аст, то умуми мардум». Бекорагӣ ва гурез аз корро донишмандони аврупой айби дигари ин мардум медонанд.

Имрӯз дар шарҳи назариёти боло, бешак, баҳс бисёр метавон кард ва дар иқори ҳақиқатҳо ва инкори қиссаҳои бофтаву сохта далелу бурҳон зиёд метавон овард. Вале аз он ҷо, ки ҷаҳорчӯбай мақола тангу гунҷоиши матолиб дар он маҳдуд аст, бинобар ин бо зикри муҳтасари ҷанд нукта иктифо мекунем. Пеш аз ҳама ҳангоми доварӣ дар мавриди гуфтаҳои боло бояд дар назар дошт, ки ин осор тавассути чӣ қасоне, барои чӣ мақсад ва дар чӣ замоне навишта шудаанд. Дувум бояд қабул кард, ки дар бунёди кирдорҳои ношоистаи гурӯҳе ё тоифае, ки шаклҳои «мудернтар» ва «мутамаддинтар»-и ин гуна разолатҳо дар байни миллатҳои муосир ҳам кам нест, соҳтани назарияи «хислати миллӣ» барои

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

як халқ дар ҳеч фалсафа ба ҳайси омили асосии сифатсоз шинохта ва эътироф нашудааст.

Сеюм. Ниёзе ба шарху тафсир нест, ки бисёр сифату хислатҳои номбурда ҷанбаи зотӣ ва табиӣ надошта ва бешак таҳти таъсири омилҳои гуногуни иҷтимоиву иқтисодӣ ва шароити ногувори зиндагӣ дар табиати ин мардум тарбия ва пайдо шудааст. Масалан, донишмандони мусосир яке аз сабабҳои белоқаӣ афғонҳоро ба кор натиҷаи расидан ба пулу мол аз роҳи ҷанг мешуморанд ва дуввум ба назари мо, дар имтиёзоти иҷтимоӣ ва иқтисодиест, ки аз тарафи шоҳону амирони афғон ба ҳону раисони бაъзе қабилаҳои «баргузид» дода мешуд. Дар ин маврид Мирмуҳаммад Сиддики Фарҳанг чунин менависад: «Лашкаркашиҳои Аҳмадшоҳ ба Ҳинд ва ғаноиме, ки ў ва сарону лашкариёнаш ба даст оварданд, дар поёни кор ба зиёни афғонон анҷомид, зеро ба ҷои завқи кору заҳмат рӯҳияни ниҳеб (ҳамла), торочу танбалиро дар эшон тақвият кард, ки наметавонад пешрафт ва таъолии (бартарӣ) миллату давлатро таъмин намояд» [7, 171].

Агар аз ин нуқтаи назар ба таърихи як-ду қарни аҳири ин мардуми наҷиби афғон – миллате, ки имрӯз як қишвари муҳими минтақа ба номи онҳо ёд мешавад, нигарем, бисёр мисолҳои барҷаста аз шуҷоату қаҳрамонӣ, ҳимояи ватану шарафи миллӣ ва агар дар байни ҷангҳои доҳилӣ ва таҷовузоти ҳориҷӣ танаффусе мӯяссар гардида, пешрафтҳое дар арсаи иҷтимоиёту иқтисодиёт, фарҳанг ва илму донишҳои мусосир пайдо карда метавонем, ки зикри ҳамаи онҳо, албатта, мавзӯи дигар ва баҳси дигар аст.

Китобнома

1. Таваккулӣ Аҳмад. Равобити сиёсии Эрон ва Афғонистон /Аҳмад, Таваккулӣ. - Техрон, 1327. - 137 с.
2. Феррье Ж.П. Таърихи афғонҳо (аз англисӣ баргардони д-р Лаълзод) / Ж.П. Феррие. - Кобул, 1391. - 602 с.
3. Мирғуломмуҳаммади Губор. Афғонистон дар масири таъриҳ / Губор Мирғуломмуҳаммад. - Кобул, 1346. - 851 с.
4. Елфинстон М. Афғонон: ҷой, фарҳанг, нажод (тарҷумаи Муҳаммад Осафи Фикрат) / М. Елфинстон. - Машҳад, 1376.- 35 с.
5. Ҷовид Абдулаҳмад. Афғон ва Афғонистон / Ҷовид Абдулаҳмад. Лемар. - № 12. - Кобул, 1349. - С. 23.
6. Фарҳанг Мир Муҳаммади Сиддиқ. Афғонистон дар панҷ қарни аҳир / Мир Муҳаммади Сиддиқ, Фарҳанг. - Техрон, 1385.- 1303 с.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

ҲАҚИҚАТ ВА РИВОЁТ ДАР БОРАИ АФГОНҲО

Маъмулан, донистани таърихи ҳар ҳалқу ҳар кишвар дар шароити кунунӣ бораи беҳтар омӯхтани анъанаҳои миллӣ ва дигар сарчашмаҳои хаётбахши иҷтимоии он дар ҳамаи арсаҳои зиндагӣ – иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ беҳтар замина фароҳам меоварад.

Дар мақола баъзе аз масоили таърихи гузаштаи мардуми афғон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф дар асоси ба сарчашмаҳои мавҷуд ба чунин натиҷа мерасад, ки агарчи дар ростои шинохти таърихи афғонҳо корҳои зиёде ба сомон расидааст, аммо ҳанӯз мушкилоти зиёде дар ин замина мушоҳида мегардад ва пурсишҳои зиёде беспосух мондаву омӯзиш идома дорад.

Вожаҳои қалидӣ: *таъриҳ, афғонҳо, этногенезес, хислат, расму оин, суннат, сарчашмаҳо, гарбӣ, шарқӣ.*

ПРАВДА И ВЫМИСЕЛ ОБ АФГАНЦАХ

Общеизвестно, что знание историческо прошлого страны и её народа даёт возможность лучше понять настоящее, помогает уяснить значение в его сегодняшней жизни традиционных представлении институтов, силу их влияния на протекающие в его жизни социальные, экономические, политические и культурные процессы.

В статье рассматриваются некоторые вопросы связанные с историческим прошлым афганского народа. Анализируя доступные ему материалов автор приходит к выводу, что несмотря на большое количества работ по истории афганцев многие вопросы связанные с их происхождением, самобытность, нравственные качества и т.д. остаются без ответа и исследования в этой области продолжаются.

Ключевые слова: *история, афганцы, этногенезес, характер, нравы, обычаи, источники, западные, восточные.*

TRUTH AND VYMISEL OF AFGHANS

Obscheizvezno that knowledge of the historical past of the country and its people makes it possible to understand the present luchsche, it helps to clarify the meaning in his life segodnyaschney

СУХАНИШИНОСӢ, №3 2016

---

traditional representation of the institutions, by virtue of their influence on the place in his life, social, economic, political and cultural processes.

The article discusses some of the issues related to the historical past of the Afghan people. Analyzing the materials available to him the author comes to the conclusion that despite the large number of works on the history of Afghans, many questions related to their origin, identity, moral qualities, etc. remain unanswered and research in this area continues.

Keywords: *history, Afghans etnogenezes, character, manners, customs, sources, western, eastern.*

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ: Ғиёсиддин Қодиров - ходими калони илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ: Гиёсиддин Кодиров - старший научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки АН РТ.

INFORMATION ABOUT THE AUTHER: Ghiosiddin Qodirov - senior researcher of the Department of literature, oriental studies and written heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

УДК:891.550.092

АБУЛҲАСАНИ ШАҲИД ШОИРИ МАҶНИХОИ РАНГИН

Анзурати Маликзод

Институти забон ва ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Ин ки номи Абулҳасани Шаҳидро шоирони ҳамзамонаш ва байдинағон ҳамрадиф бо исми Устод Рӯдакӣ зикр кардаанд ва ўро низ, ба унвони Устод шинохтаанд, ба андешаи мо вобаста ба хидматҳои намоёни ў дар густариши шеър ва забони порсии дарӣ будааст. Устод Рӯдакӣ ва ҳамаҳдони хушқариҳаи ў бо ҳисси баланди худшиносӣ ва меҳанпарастӣ дар асри X қудрат ва тавоноии забони порсии дариро дар баробари забони арабӣ нишон дода, дар андак муддат тавонистанд бо ашъори оламири хеш забони шеър ва ҳунару фарҳанг будани онро собит намоянд. Дар ин ҷода Шаҳиди Балхӣ бешубҳа, яке аз ҳаммаслакони содики Устод Рӯдакӣ будааст.

Тавре ки аз таркиби луғавии шеърҳои ҳамасрони Устод Рӯдакӣ ва хосса Шаҳид аён мегардад, онон тавассути истифодаи васеъ аз забони гуфтори мардум, имконоти ин забонро боз ҳам васеътар ва доираи корбурди қалимоти онро бо такя кардан ба забони ноби мардуми бумӣ на танҳо бештар намуданд, балки инчунин ба ҳайси забони дувуми ҷаҳони ислом шинохта шудани он мусоидат кардаанд. Ҳар яке аз аҳли қаламу андеша дар аҳди Сомонӣ қӯшидаанд, ки қудрату тавони ин забонро тавассути навиштаҳои хеш нишон дода, онро бар маснади рушду такомул бинишонанд. Дар адои ин амри таъриҳӣ хидмати Шаҳиди Балхӣ камтар аз дигар ҳамзамонони бномаш маҳсусан Устод Рӯдакӣ, Мӯсои Фароловӣ, Шокири Бухорӣ, Абулҳасани Муродӣ ва дигарон набудааст.

Ҳаким Абулҳасани Шаҳид пас аз Устод Рӯдакӣ шояд дувумин шоирест, ки баҳри содагии забон ва ба мардум наздик овардани шеъру сухан қӯшишҳои бедареф карда, аз истифодаи қалимаву таъбир ва луғату истилоҳоти муғлаки арабӣ иҷтиноб варзида, бо қалимоти ноби порсии дарӣ шеъри содаву зебои дорои мазмун ва маъниҳои рангини барои мардум мағҳум эҷод кардааст. Ва ҳампаҳлӯ бо Устод Рӯдакӣ ба равияи соданависӣ ва оммағаҳм гардонидани сухан асос гузаштааст, ки минбаъд он ба сабки маъмули шоирони ин замон табдил ёфта буд. Шаҳид ин

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

чодаи ифтихорофарини миллиро барои шоирони пасин хусусан Ҳаким Майсарӣ, Дақиқии Балхӣ ва Абулқосими Фирдавсӣ ҳамвору поктар сохта буд.

Бинобар он шоирони баъдӣ ҳақ доштанд бо ихлоси тамом Шаҳидро дар баробари Рӯдакӣ бо унвони «Устод» ёд карда, шеъри ӯро васф намоянд.

Аз ҳамасрони Шаҳид Устод Рӯдакӣ ва Дақиқии Балхӣ шеъри ин шоирро мавриди нақду баррасӣ қарор додаанд. Дақиқии хушқареҳа Устод Рӯдакӣ ва Шаҳидро дар қитъаи зерини худ ба ҳайси шоирони соҳибитеҳор, яъне «Устод» эътироф карда, шеърашонро дорои «алфози хушу маонии рангин» донистааст:

*Устод Шаҳид зинда боистӣ
В-он шоири тираҷаши равишанбин.
То шоҳи маро мадеҳ гуфтандӣ
Б-алфози хушу маонии рангин [4,329].*

Дақиқӣ тамоми хунари шоирӣ ва вежагихои ашъори ин ду устоди забардасти пешгузаштаи худро, (ки шеърашон асосан бо рангинҳои маъниҳи хеш мумтозанд), дар таъбири «алфози хушу маонии рангин» баён карда, сухани онҳоро гуворо ва ифодакунандай маъниҳои рангин номидааст. Ба ифодай дигар Устод Рӯдакӣ ва Шаҳид шоирони маънипарвар номида шудаанд. Ва ин гуна шинохт баландтарин баҳои як нафар ҳамзамони суханваре ба монанди Дақиқист, ки дар бораи ду Устоди бузурги пешгузаштаи худ баён кардааст. «Лафзи хуш»-и чунин шеър бегумон ба забони баён ва ё ин ки фасоҳати қалом тааллук дорад ва маҳз лафз «василаи маонии рангин» шуда метавонад.

Қабл аз ин гуфтаи Дақиқии Балхӣ Устод Рӯдакӣ низ дар як байти қасидааш дар ситоиши шеъри мадҳиявии худ чунин тавсиферо ба кор бурдааст, ки моҳиятан байти мазбури Дақиқӣ ба он шабоҳати комили маъниӣ дорад. Ва он байт ин аст:

*Инак мадҳе чунон ки тоқати ман буд,
Лафз ҳама хубу ҳам ба маъни осон [5,147].*

Дақиқӣ дар қитъаи худ чунон ки ба мушоҳида гирифтем, ҷамъи вожаи «алфоз»-ро ба ҷойи «лафз» ва «хуш»-ро ба ҷойи «хуб», ки Устод Рӯдакӣ дар сифати шеъри худ истифода карда буд, бармегузинад, аммо матлаб дар байтҳои мазкури ҳар ду шоир ҳамоно як аст. Танҳо Устод Рӯдакӣ бо ҳисси ифтихор таҷассумгари маъниҳои осон будани мадҳияҳои худро таъкид кардааст. Яъне шеъри Устод Рӯдакӣ дорои маъниҳои рангини осон мебошад.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

«Лафз ҳама хубу ҳам ба маънӣ осон» - и Рӯдакиро шоир Дақиқӣ дар шакли «алфози хушу маонии рангин» ифода кадааст, ки мазмунан ифодагари маромномаи эҷодии Устод Рӯдакист. «Алфоз»-е, ки Дақиқӣ дар сифати шеъри ду устоди бузурги шеър интихоб кардааст, ҷамъи ҳамон «лафз» аст, ки дар байти Устод Рӯдакӣ ба кор рафта, маънни он **сухан, қалом** мебошад. Вожаҳои ин ду мисраи ду шоир гарчи шаклан аз ҳамдигар андаке тағовут доранд, аммо ба назари мо маънан як матлабро ифода мекунанд. Бо сухани содаи бепироя, ки бо «алфози хуш» таъбир шудааст, маънни рангинро ифода карда тавонистани шоир дар шеър яке аз муҳассаноти асосии шеъри аҳди Сомонӣ ба шумор меомадааст. Сухани дар зоти худ сода, аммо аз назари маънӣ рангину ҷандҳалуро аз Устод Рӯдакӣ шурӯъ карда, то ҳамзамонони бузургаш воситай кори ҳунарии худ қарор додаанд ва гӯяндагони чунин шеърро аҳли сухан дар шумори устодони бузург зикр кардаанд. Суханеро, ки бо сифати содаю осон, аммо аз назари маънӣ рангину дилнишин таъбир шудааст ва асосгузори он барҳақ Устод Рӯдакӣ будааст, қабл аз Дақиқӣ ҳаким Шаҳиди Балхӣ низ ситуда буд, ки он қитъаро Муҳаммади Авғӣ дар Лубоб-ул-албоб дар ин шакл зикр кардааст:

*Ба сухан монад шеъри шуаро
Рӯдакиро суханаши талвиност.
Шоиронро ҳаҳу аҳсант мадех,
Рӯдакиро ҳаҳу аҳсант ҳҷост [1,493].*

Ин қитъа як навъ нақде бар шеъри Рӯдакӣ буда, аз тарафи як нафар шоири устод ва ҳакими беназир гуфта шудааст ва бинобар ин дар шинохти шеъри Одамушшуаро нақши меҳвариро адо менамояд. Тавре мебинем, Шаҳид шеъри шоирони дигари замонашро, ки ба сухан – гуфтори маъмулӣ монанд кардааст, сухани Устод Рӯдакиро **талвино** хондааст. Решай қалимаи талвин аз **лавн, талаввун** муштақ буда, дар шеъри Шаҳид ба маънни ранг задан, рангин кардан, ба ранги дигар даровардан, ҳар гуна ҷилва додан, бисёрпаҳлу ва серҷанба намудан, маъниҳои таҳтонӣ бахшидан ба сухани одӣ ва ғ. корбаст шудааст. Ба ин баҳоест, ки ба ҳунари баланди шоирии Устод Рӯдакӣ ҷиҳати обу ранги бадей бахшидан ба қалимоти содаи забон ва нисбат ба рангиниҳои ҳаёлангез ва пуррозу рамзи мадҳияҳои ин шоири бузург дода шудааст. Ин гуна шинохти сухан баландтарин баҳои як нафар

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

устоди тавоной илми ҳикмат ва сухан дар нисбати шеъри Устод Рӯдакӣ мебошад. Ва ин баҳои Шаҳид ҳам ба лафз ва ҳам ба маъни шеъри Устод Рӯдакӣ оид аст. Шаҳид шеъри Рӯдакиро нисбат ба шеъри шоирони дигари ҳамзамонаш аз назари мазмун ва маъниҳои шоирона рангин ва пурбор дарёфтааст.

Яъне, агар шоирони дигар калимаву ибороти шиоргунаи берӯҳе аз қабили «ҳаҳу аҳсант-хуб, хуш! оғарин ба ту! таҳсин ба ту»-ро шеъри мадҳия донанд, барои Устод Рӯдакӣ чунин тарзи шеъргӯйӣ ба вежа дар жанри мадеҳа, ки орӣ аз маъниҳои рангин аст, ҳазлу шӯҳии сабуке доноста мешавад, на мадҳиясароӣ. Аз ин ҷиҳат ин баҳои Шаҳид ҳам ба лафз ва ҳам ба маъни шеъри Рӯдакӣ иртибот дошта, баёнкунандай хусусиятҳои адабӣ-бадей ва зебошиноҳтии шеъри Рӯдакист. Зоро рангин карда тавонистани сухан бастагӣ ба ҳунари шоирӣ ва маҳорати баланди ў дар интиҳоби вожагони забон дошта, маҳз суханварони тавоное чун Устод Рӯдакӣ бо қариҳаи зотӣ ва қудрати табъи ҳаллоқ ба рангин (талвин) кардани лафзу маънӣ дар шеър шарафёб гардидаанд, ки Шаҳид низ дар силки онҳост.

Бинобар ин яқинан ин калима дар қитъаи Шаҳид **талвино** аст, ки Авғӣ ин адабиётшиноси нуктасанҷи мовароуннаҳрӣ онро дар шакли дуруст навишта буд ва баъдан устод Айни адофаҳм низ дар пайравӣ аз ў шакли дуруст ва маъмули онро овардааст.

Устод Садриддин Айнӣ маҳсусан ба вожаи **талвино** дикқат дода, як шарҳи дигари ин вожаро аз Суроҳ-ул-луғот зикр кардааст, ки он хурмои пухтаи ранговарда мебошад [2,216]. Ва аз ин дидгоҳ ҳам метавон шириниӣ ва лаззатбахшои сухани Устод Рӯдакиро ба таъми хурмои пухтаи хушрангу зебо монанд кард. Ва муаллифи «Равзат-ус-сафо» мегӯяд: «Ва талвин он аст, ки ўро ранг меқунанд ба ҳар ранге, ки хоҳанд-сиёҳ ва ё сафед». Аз ин далелҳо аён мегардад, ки ин вожа дар Мовароуннаҳр маъмул ва мавриди истифода будааст.

Ва бинобар ин чунин вожаи сергунҷоишро, ки ба хусусиятҳои сарфу наҳви забони тоҷикӣ мутобиқ шудаву шакли рехтаи шоирона ба худ гирифтаву дар мавриди рангинҳои шаклӣ ва маъноии шеъри Устод Рӯдакӣ ба кор рафтааст, дар шакли «тилви Нубо ва ё Нубӣ» «тасҳҳо» кардан на танҳо саҳҳ намебошад, балки шеъри ноби Шаҳидро аз воқеяти худ дур мебарад.

Ахиран, Рӯдакишиноси тозаандеши тоҷик Субҳон Амирзода дар шарҳу тафсири калимаи мазкур мақолаи калонҳаҷме

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

навишта, бо далелҳои наву ҷолиб **талвино** будани онро дар шеъри Шаҳид исбот кардааст, ки ба ҳакиқати шеъри ин шоир рост меояд. Андешаи ниҳоии ин донишманд ин аст, ки: «...тасҳехи маъмулаи байти мазкури Шаҳиди Балхӣ дар шакли «тилви Нубо» (пайрави Қуръон) воқеан тасҳех набуда, балки тасҳиф аст. Ва ин «тасҳех» миёни адабиётшиносони ҷаҳон чун қашфиёти тоза маъмул гардида, аз қалимаи нобу рехтаи шоиронаи тоҷикишудаи талвино...ибораи «тилви Нубо»-ро бадеҳатан дарёфтаанд ва бо ин гӯё гавҳари ноёбро дар шеъри волои шоири машҳури замони Сомониён Устод ва Ҳаким Шаҳиди Балхӣ қашф кардаанд, бехабар аз он, ки ин «гавҳари ноёб» аз як тараф боиси осеб дидани худи шеъри поку ноби Шаҳиди Балхӣ ва ҳунари волои шоирии ў шудааст ва аз тарафи дигар, аҳли илму таҳқиқро дар шинохти шахсият ва эҷодиёти Устод Рӯдакӣ ва адабиёти мумтози аҳди Сомониён ба иштибоҳи шигифт меоварад» [5,12].

Дар ҳақиқат талвино будани ин вожаи шеъри Шаҳидро қитъаи шоири дигари ин замон Абӯмансури Дақиқӣ тасдиқ менамояд. Шоирони маъниҳои рангини зиндагӣ будани Устод Рӯдакӣ ва Шаҳидро Дақиқии Балхӣ, дар қитъаи зеринаш, ки низ дар сифати рангинҳои мадҳияҳои ин ду шоири забардаст гуфта шудааст, таъқид кардааст:

*Устод Шаҳид зинда боистӣ
В-он шоири тираҷашми равшанбин,
То шоҳи маро мадеҳ гуфтандӣ
Б-алфози ҳуҷу маонии рангин [4, 329].*

Бинобар ин дар шакли дурусту саҳех, яъне **«Рӯдакиро суханаш талвиност»** хондану навиштани ин мисраи Шаҳид ҳам ба талаботу табиати сарфу наҳви забони порсии тоҷикӣ ба вежа гунаи мовароуннаҳрии он ҷавобғӯй асту ҳам ба ҷанбаҳои ҳунарии шеъри Устод Рӯдакӣ ва ҳамчунин ба маъни ноби шеъри Шаҳиди гавҳаршинос ҳалале ворид наҳоҳад шуд.

Ҳамин тавр, рангин кардани сухан ё ба ифодаи Шаҳид **талвин** кардани сухан ва баёни маонии дилангез танҳо тавассути қалимоти забон сурат гирифта метавонаду бас. Яъне вожагони забон дар дasti шоирони бузург василаи ранг задани лафзу маъни мегардад, ҳамон тавр ки ранг дар дasti наққоши чирадаст воситаи тасвири зебоиҳои дилангез шуда метавонад.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Аён аст, ки шинохти Устод Рұдакӣ ва ҳам Шаҳиду Дақиқии Балхӣ аз шеър ва хунари шоирӣ айнан як гуна буда, онҳо тарафдори шеъри ба истилоҳ «лафзаш ҳама хубу маъниш осону рангин» будаанд. Ба маънии дигар ин шоирон услуби эҷодии «саҳли мумтанеъ»-ро, ки асосан тавассути корбурди мавридшиносона ва устодонаи имконоти забон ва вожагони он сурат мегирад ва яке аз воситаҳои аслии рангин соҳтани сухан ба хисоб меравад, дар кори ҳунарӣ писандидаанд.

Пас сухани «хуш»-и Устод Рудакӣ ва Шаҳид чӣ суханест, ки Дақиқии шоир чунин суханро сазовори мадҳи шоҳон доноставу шеъри худро бо вучуди ҳунари волои шоириаш назди ин гуна сухан нотавон эҳсос кардааст?

Ба «сухани хуш» ва «маъонии рангин» тавсиф шудани шеъри Рұдакиву Шаҳид аз ҷониби Дақиқии Балхӣ ҳамон шеъри «лафз ҳама хуб»-и Устод Рұдакиро ба хотир меорад, ки ҳар ду ба як маъни сухани нағз, нек, гуворо, форам ва шириң тафсир мешавад. Аммо вожаи «хуш» сергунчиштар аз «хуб» буда, мазмунҳои шод, ҳуррам ва ҳурсандро низ дар бар дорад. Вожаҳои ба кор рафта дар ин ду мисраъи ду шоир гарчи шаклан аз ҳамдигар андаке тафовут доранд, аммо маънан як матлаб ва мароми эҷодӣ ва ҳунарӣ доштани онҳоро ифода менамояд.

Агар тафсири вожаҳои мазқурро ба эътибор гирем, қаломи бадеии Устод Рұдакӣ ва Шаҳид сухани хушиовару гуворо ва дорои мазмунҳои рангин арзёбӣ гардидааст, ки баҳои хеле баланд дар тавсифи шеъри онҳо мебошад. Рангинии мазмуну маъниро, ки ҳам Шаҳид (Рұдакиро суханаш талвинаст) ва ҳам Дақиқӣ (Б-алфози хушу маонии рангин) дар шеъри Устод Рұдакӣ ба мушоҳида гирифтаанд, ишораи рӯшан ба ҳаёлангезӣ, ҷандпаҳлӯй ва зебою сода будани шеъри онҳост, ки чунин вежагӣ бегумон пеш аз ҳама тавассути муносибати огоҳонаи онҳо ба забон ва сарвати маънавии ҳалқ ба вучуд омадааст. Ба ифодай дигар истифодаи мавридшиносонаи вожагони забон рангинии мазмуну маъно ва содагии шеъри онҳоро таъмин кардааст, ки чунин тарзи муносибат ба сухани бадей дар аҳди Сомониён ба услуби роиҷи адабиёти давр табдил ёфт, ки баъдҳо бо номи услуби эҷодии «саҳли мумтанеъ» мусаммо гардид. Бинобар он «сухани хуб» ё «алфози хуш» ишора ба шириń ва содагиҳои табииву дилангезии забони порсии дарӣ низ дорад. Устодони бузурге ҳамчун Рұдакиву Шаҳид чун саррофони гавҳаршинос аз баҳри бекарони забон ва фарҳанги мардум дурру

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

гүхар берун кашида, тавассути суханҳои «хубу нек» ва «хуш»-у гуворо «маъниҳои осон»-ро ба монанди панду андарз, ишку муҳаббат, мадху ситоиш ва гайра ва ҳ.к. дар либоси шеър ҷилвагар соҳтаанд. Ва ба ҳайси шоирони дараҷаи аввал (ҳатто Устод Рӯдакӣ ба унвони аввалин шоире, ки рисолати пайғамбарӣ ва шоири ҷаҳонӣ дар адабиёти порсии дарӣ қасб кардааст), маъруфият пайдо карда, дар рушду такомули ин забон ҳисса гузаштаанд.

Содагӣ, табиати осон ва мусикии форами ин забонро тавассути корбурди унсурҳои шоистаи он ба шеъри худ ворид карда тавонистани Устод Рӯдакӣ ва як зумра ҳамасрони ўро агар аз як тараф аз ҳисси меҳанпарастонаи онҳо донем, аз сӯйи дигар аз огоҳии комили эшон аз табиату ҳусусияти ин забони қадими и пуриқтидор бояд ба шумор оварем. Ва бинобар ин «сухани хуб» ва «маъни осон» дар баёни шоирони ин аср қаблан ба сифати асосии забони порсии дарӣ корбаст шудааст, ки ин сифати хеле барҷаста ҳамзамон ба яке аз вежагиҳои асосии шеъри шоирони асри X табдил ёфта буд. Ва ба гумони голиб ин сифат дар нисбати табиати мушкил ва суханҳои печидаву муғлақ ва душворписанди дур аз фаҳми забон ва шеъри арабӣ низ ба кор гирифта шудааст, ки як навъ ишораи ифтихоромез аз зебою сода ва фораму гӯшнавоз будани забони порсии дарии тоҷикист, ки шукуӯҳу иқтидор ва рангинии он дар ашъори «сездаҳ раҳ сад ҳазор»-аи Одамушшуаро Рӯдакии бузург ва пайравони ў бозтоби муҷаллое пайдо карда буд.

Ҳарчанд забони арабӣ ба ҳайси забони асосии илм шуҳрат ва қудрати бештаре дошт, аммо аҳли илму фазл дар аҳди Сомониён бо як ифтихормандӣ бо забони порсии дарӣ навиштани осори ҳудро сидқан хостаанд. Яке аз чунин шаҳсиятҳои намоёни ин замон, ки ҳисси ифтихори бо забони порсӣ иншо намудани осори ҳудро парваридаанд, донишманди соҳаи тиб Ҳаким Майсарӣ будааст. Ин донишманди маъруфи асри Сомониён аз ҳунари шоирӣ низ бурхурдор буда, манзумаи тиббии худ «Донишнома»-ро бо забони модариаш – порсии дарӣ тадвин карда, хостааст, ки он ба ин васила умри ҷовидонӣ ёбад ва доираи хонандагони он низ бешумор бошад. Ин орзуи ў дар муқаддимаи асараи чунин ифода шудааст:

... *Ки чун гӯjam-ш ман, то дер монад
Ва ҳар кас донииши ўро бидонад.*

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

---

*Бигүям тозӣ, арна порсӣ нағз,
Зи ҳар дар ман бигүям мояву мағз [4, 221].*

Ҳаким Майсарӣ забони порсиро забони «нағз» ва ягона васила ва манбаи баёни ҳар «мояву мағз» дониста, бо забони тозӣ навиштани «Донишнома»-и тиббияшро қатъян нахостааст. Ва ҳам забони пахнаи Эрон будани порсии дариро таъкид ва ба порсидонии аксари сокинони буими он ишора кардааст. Ин андешаи Майсарӣ барои донистани вазъи забони порсӣ ва муносибати аҳли қалам ба он дар асри X хеле муҳим аст. Бо вучуди забони расмии коргузорӣ будани забони арабӣ таваҷҷуҳи мардум ба порсии дарӣ беш аз андоза будааст. Бинобар он Майсарӣ маҳз бо ин забон иншо намудани асари манзуми худро кори нек донистааст:

*Ва пас гуфтам замини мост Эрон,
Ки беш аз мардумонаши порсидон
В-агар тозӣ кунам некӯ набошад,
Ки ҳар касро аз ў нерӯ набошад.
Дарӣ гӯям-ш, то ҳар кас бидонад.
Ва ҳар кас бар забонаши барбironad [4, 221].*

Тавре ки аз гуфтаҳои Ҳаким Майсарӣ аён аст, ин забон дар замони Сомониён бо порсии дарӣ мусаммо будааст ва ин донишманди соҳаи тиб низ забони «нағз» ва сарчашмаи «мояву мағз» будани порсиро тасдиқ кардааст. Бо таъбири манбаи ҳар «мояву мағз» тавсиф шудани забони порсӣ низ бесабаб набуда, ба пешинаи пурбори он ишорат дорад. Зоро бо ин забон осори арзишманди ҳикамӣ, ҳунарӣ ва илмии зиёде оғарида шуда буд, ки барои донишманди табибе чун Майсарии Ҳаким манбаи омӯзишу илҳом шуда метавонист.

Пас ба сифати суханҳои «хуб»-у «нағз» ва дорои «маънни осон» тавсиф шудани шеъри Рӯдакиву Шахид аз табиати сода ва нағзию хушоҳангии худи забони порсии дарӣ маншаш гирифта, дилнишинӣ ва орӣ аз ҳар гуна душворфаҳмӣ ва печидагӣ будани шеъри онҳоро нишон медиҳад. Муҳим он аст, ки шинохти шеъру сухан аз ҷониби ин ду устоди бузурги сухан бо Майсарии Ҳаким монанд аст. Забони шеъру шоирӣ ва ҳунар будани порсии дариро на танҳо аҳли шеъру адаб, балки табибе ба монанди Майсарӣ дуруст дарк карда, манзумаашро бо ин

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

забон навиштааст, ки барои ахли ҷомиаи имрӯзи мо намунаи ибрат буда метавонад.

Чунин забони ғаноманди қадима дар замони Эҳёи эронитаборон ягона манбаи омӯзиш ва василаи ифтихорангези мардум гардида, онҳоро ба як растохези азими мадани ҳидоят кард. Ахли завқ илму дониши худро тавассути ин забон ба кор андохта, дар бедории фикрӣ ва маънавии мардум саҳме гузоштаанд.

Шеъру адаб, ки яке аз васоили омӯхтани маърифат ва ҷаҳоншинохтии замонӣ ба шумор меравад, раванди содабаёнро баргузида буд. Барои ба чунин содагии табӣ расидани адабиёт шоирони даврони Сомониён бештар аз забон ва фарҳанги мардум ёрӣ чустаанд. Аз ин сабаб шеъри онҳо аз забони гуфтории мардуми рӯзгорашон тафовут ва фосилаи ҷандоне надошта, балки баръакс, гӯйишҳо, унсурҳои забон ва фарҳанги мардумӣ яке аз васоили асосии ғаномандии шеъри шоирони мавриди таҳқиқ ба шумор мерафт. Ва ё ба ифодай дигар чунин зарурати таърихиҳо худи замон ва рисолати бузурги суханофарӣ пешорӯи ахли адаб гузошта буд, ки ба ин нукта адабиётшиносӣ нозубин Садрӣ Саъдиев низ дуруст ишорат кардаанд: «Дар он давр (ахди Сомониён – А.М.) забони адабии форсӣ-дарӣ ба забони гуфтугӯии ҳалқ тамоман наздик буда, сарчашма ва маъхази асосии он забони зиндаи мардуми Ҳурӯсон ва Мовароуннаҳр, ҳусусан мардуми Бухоро ва Самарқанд буд» [6, 34].

Чунин таъсирпазирии эҷодкорона дар эҷодиёти Устод Рӯдакӣ, Шаҳид ва дигарон равшан намоён аст. Ҳусусан шеъри Рӯдакӣ ва Шаҳид аз сарчашмаи зулолу мусаффиои забони зиндаи мардум шодоб аст, ки ин баҳрагирии огоҳона шеъри онҳоро умри ҷовидонӣ баҳшида, мазмуни ашъорашро тару тоза, ҳаминзамонӣ ҷилва медиҳад.

Бо он ки ин ду суханвари Устод дар маъхазҳои адабӣ ба унвони ҳаким ёд мешаванд ва ин унвон аз илмҳои мутадовили замони хеш баҳрае тамом доштани онҳоро собит менамояд, аммо забони шеърашон ҷунон сода аст, ки хонанда гумон мебарад, ки муаллифи ин ашъор як шоири мардумии мусир бошад. Зоро имрӯз ҳам забони ашъорашон мағҳум ва мазмуни он имрӯзӣ менамояд. Ба як маъни содагихои забон ва тарзи баёни онҳо ба содагӣ ва зебоиҳои дастнахӯрдаи худи табиат монанд аст. Аммо ин содагӣ аз содагии берангӯ якнавоҳти

СУХАНИШИНОСЙ, №3 2016

омиёна куллан тафовут дошта, дар хар як вожай шеъри онҳо (махсусан шеъри Устодон Рӯдакӣ ва Шаҳид) як ҷаҳон маънию мазмунҳои таҳтонии паҳлудоре нуҳуфтааст, ки барои қушодани гирехи асрори маъниҳои он ғоҳе ноҳуни андешаи амиқрав лозим меояд. Як вожай содаро ба ҷандин маъно зикр карда, ба василаи он мазмуни олиро таҷассум намудан аз маҳорати баланди шоирии онҳо дарак медиҳад. Бинобар он содагиҳои шеъри аҳди Сомониёнро аз содагии маъмуливу авомонаи орӣ аз ҳикмати рӯзгорон тафовут бояд дод.

Шеъри намояндагони бузурги ин даврон ҳоса, шеъри Шаҳид гарчи бо содагии худ шинохта шудааст, аммо дорои фалсафаи амиқи аз рӯзгорон ҳосилшуда мебошад. Шеъри ў сухани содаи дорои маъниҳои рангину дилангез аст. Ба ифодай дигар содагии сухани онҳо содагии муъҷизавӣ ва сеҳрангезу рангин буда, ҳусусияти эҳёй дорад. Дар тинати чунин одӣ ва бетакаллуфу бетасаннӯъ будани сухани онҳо растроҳези эҳёи маънавӣ нуҳуфтааст, ки шеъри онҳоро аз шеъри давраҳои дигари инкишофи адаби порсии дарӣ тамийиз медиҳад. Зоро шеъри шоири даврони Сомонӣ решаш дар масоили муҳимми замон ва воқеяти зиндагӣ дошта, аз ҳикмати радиопазир ва событшудае ба ҳонанда ҳикоят мекунад, ки онро пас аз ҳондан қас бечуну ҷаро қабул менамояд. Масалан, вақте Устод Рӯдакӣ мегӯяд:

*Гар бар сари нафси худ амири, мардӣ,
Бар қӯру кар ар нукта нагири, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигири, мардӣ [5,222].*

Ва ё ин, ки вақте Устод Шаҳид дар ин панднома мегӯяд:

*Айб бошад ба кори нек диранг,
Гар шитоб омад, эй рафиқ, мулом.
Оқибатро ҳам аз нахустин бин,
То ба гафлат гулӯ нагирад дом [4,53].*

Дар батни қалимоти содаи ин ду шеър паёми бечоранавозӣ ва мардумпарварӣ, некҳоҳию некандешии ин ду шоири озода садо медиҳад, ки бо сухани одӣ ва бе истифодаи санъати бадеъ ҳонандаро ба инсонпарварӣ ва некманишию некӯкорӣ ҳидоят менамояд.

Бинобар ин рангинии шеъри Устод Рӯдакӣ, Шаҳид ва умуман шоирони ҳамзамони эшон бештар аз хираду дониш ва ҳикмату фалсафаи амиқи ахлоқӣ баҳравар аст. Шеъри онҳоро ҳикмат рангин соҳтааст, на ин ки тасаннӯоти шоирона. Яке аз

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

эчодгарони шеъри ҳикматписанд Шаҳиди Балхист, ки сухани ҳакимонаро дар шеър ҷонибдорӣ кардааст. Ин мазмун дар байти зерини ўифода ёфтааст:

Даъво кунӣ, ки шоури даҳрам, валек нест

Дар шеъри ту на лаззату на ҳикмату на чам [4,54].

Тавре аз ин байти Шаҳид бармеояд дар сухани бадей мавҷуд будани ҳаловату ҳуши (лаззат), донишу хирад (ҳикмат) ва маънӣ (чам) шарти шеъри рангину дилнишин будааст. Ва шоирони аҳди Сомонӣ дар асоси чунин шинохти комил аз шеър даст ба кори ҳунарӣ зодаанд. Ин се нуктае, ки Шаҳид дар шинохти эҷоди бадей баён доштааст, дар шеъри ҳуди ў ва ҳамзамононаш ба эътибор гирифта шудааст. Ва маҳз ин важегиҳо хоси услуби эҷодии саҳли мумтанеъ аст, ки оғаридани чунин шеър дар назар осон намояд ҳам, ба вучуд овардани он номумкин аст. Зоро асоси чунин шеър бар пояи ақлу дониш ва таҷрибаи рӯзгор ва сайди маъниҳои рангини ҳастӣ тавассути истифодаи мавриди шиносонаи вожагони забон эҷод шудааст.

Шояд чунин рангиниҳои ҳакимонаи шеъри Шаҳид писанди Устод Рӯдакӣ будааст ва ўро водор кардааст, ки аз ҷамъи шоирони замонаш танҳо Шаҳидро шоир бишносад ва дар васфи ў бигӯяд:

Шоир Шаҳиду шуҳра Фароловӣ

В-ин дигарон ба ҷумла ҳама роёвӣ [5,321].

Китобнома:

1. Авғӣ, Муҳаммад Садуддини Бухорӣ. Лубоб-ул-албоб. Аз рӯйи чопи профессор Браун, бо муқаддима ва таълиқоти аллома Қазвинӣ./ Муҳаммад Авғии Бухорӣ, Садуддин. – Техрон: Мумтоз, 1361. –872 сах.
2. Айнӣ, Садриддин. Мунтаҳаби асарҳои илмӣ. Ҷилди дувум (Асарҳои адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ). Таҳия ва танзими Абдуҳолиқи Набавӣ ва Фирӯз Набиев./ Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Дониш, 2008. –311 сах.
3. Амирқулов, Субҳон. Тасҳифи шеъри Шаҳиди Балҳӣ ва иштибоҳ дар шинохти Устод Рӯдакӣ. // Субҳон Амирқулов. Адаб, №3, 2011, сах.2-14.
4. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. Таҳияи матн ва лугату тавзехот аз Ҳудой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. / Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ.–Душанбе: Адиб, 2007. – 480 сах.

СУХАНИНОСӢ, №3 2016

---

5. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Ашъор. таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луготу тавзехот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. –Душанбе: Адиб, 2007. – 415 сах.
6. Саъдиев Садрӣ. Маркази адабии Самарқанд дар шоҳроҳи таъриҳ. / Садрӣ Саъдиев. – Тошканд, 2012. –398 сах.

АБУЛҲАСАНИ ШАҲИД ШОИРИ МАҶНІҲОИ РАНГИН

Шаҳиди Балхӣ тарафдори маҷніҳои рангину дилнишин дар шеър будааст. Аз ҳамзамонони тавонои Устод Рӯдакӣ буда, шеъри ўро нақд кардааст ва ба сифати рангину хаёлангез онро васф кардааст. Шеъри ками аз Шаҳид боқӣ монда рангину дилнишин буда, яке аз шоирони номдори замони Сомониён будани ўро собит менамояд.

Калидвожаҳо: талвино, забони порсӣ, содабаёнӣ, маонии рангин, тавсиф, мадҳ, лафз, маъни

АБУЛҲАСАН ШАҲИД ПОЭТ НАСЫШЕННОГО СТИХА

Шаҳиди Балхи был сторонником насыщенности и содержательности стиха. Являясь современником искусного мастера речи Рудаки, он рассуждал (критиковал) и воспевал его качественно яркое воображение стиха. Малая часть стихов, которые остались от Шахида имеют яркость, привлекательность, доказывая таким образом, что он является одним из знаменитых поэтов времён Саманидов.

Ключевые слова: персидский язык, простота изложение, яркое содержание, характеристика, воспевание, речь, значение

ABULHASAN SHAHID POET OF COLOFURL POEM

Shahidi Balkhi was follower of colorful and profound (pregnancy) poem. Being contemporary of skilful master of word Rudaki criticized and praised his best colorful and **attractive poem**. Less poems, remained from **Shahid** has brilliance and attraction, thus proving that he is one of the prominent poet of Somonis period.

Keywords: Persian language, simple of statement, colorful meaning, character, praise, word (speech), meaning.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

Маълумот дар бораи муаллиф: Анзурати Маликзод - ходими илмии шуъбаи адабиёти классикии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология; тел.: +992 95 163 37 47; e-mail: anzuratm-2005@mail.ru

Сведения об авторе: Анзурати Маликзод - научный сотрудник отдела классической литературы Института языка и литературы им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук; тел.: +992 95 163 37 47; e-mail: anzuratm-2005@mail.ru

About the author: Anzurati Malikzod is a senior researcher at the Department of classical Literature of the Rudaki Institute of Language and Literature, of the Academy of Sciences of Tajikistan ph.: +992 95 163 37 47; e-mail: anzuratm-2005@mail.ru

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

УДК: 891.550.092

ТАЪЛИМИ ОСОРИ МАВЛОНО ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Чамолиддин Саидзода

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

*Таҷриба-в таълим бешу кам кунад,
То якero аз яке аълам кунад.*

Мавлавӣ

Мавлоно ба барномаи таълим аз соли 1987 ворид гардид. Банда ифтихори онро дорам, ки дар воридшавии ў ба барномаи таълим саҳм доштам ва бо итминон метавонам бигӯям, ки тибқи дарҳости мо - омӯзгорони мактаби миёнаи рақами 63-и ш.Душанбе («Ақлҳоро ақлҳо ёрӣ дихад. Газетаи муаллимон, 15 ноябри соли 1986) Мавлоно нахустин бор ба барнома дохил гардид. Ибтидо, 2 соат барои омӯзиши ҳаёту эҷодиёти ў вақт ҷудо карданд (дар қисми хониши адабӣ), баъдан, соатҳо андак-андак зиёд шудан гирифт.

Зимнан бояд арз кард, ки аз он вақт (1987) то имрӯз 28 сол гузашт. Дар ин муддат ҷомиа пеш рафт, тағиیر ёфт ва билохира, мо ба истиқлол расидем. Аз ин рӯ, таълими ҳаёту эҷодиёти Мавлоно низ тағиир меҳоҳад ва таҷдид металабад. Он бояд аз дидгоҳи нав ва тибқи талаботи замони истиқлол пешниҳод ва омӯхта шавад, то ки мо ҳар чӣ беҳтар ва бештар ба осори ин шоири гаронмоя ва орифи бебадал ошно бишавем ва аз андешаву орои дураҳшон ва серпаҳлуву пур аз рамзу роз ва милливу исломию инсонии ў воқиф гардем ва дар таълими дуруст ва судманди рӯҳонию миллию исломию инсонӣ ва ҳудшиносиву ифтихори миллии шогирдон ҳиссагузор бошем. Аммо барои он ки мо дар ин боб муваффақ бошем, бояд пеш аз ҳама, таълими ҳаёту осори Мавлоноро дар мактабҳои олий, ки маншаъ ва маркази тайёр кардани муаллимони забон ва адабиёт ва мутахассисони воқеии мактаб маҳсуб мешаванд, беҳтар ва дигаргун намоем ва шеваҳои судманди онро ба роҳ монем ва омӯзгорони воқеӣ ва донандаи қасби худ, яъне мутахассисони варзидаи забону адабиёт, аз ҷумла, Мавлоноро таълиму тарбия кунем, ба камол расонем ва ба мактабҳо барои кору фаъолияти пурсамар равона бинамоем. Дар ин сурат, мо метавонем адабиёт, аз ҷумла, ҳаёту осори Мавлоноро, ки яке аз мавзӯҳои муҳим ва

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

мушкили таълими адабиёт мебошад, саҳеҳ ба роҳ монем ва дар таълими он муваффақиятҳои ҷашмгир ба даст биёрем. Ман намедонам, ки дар факултетҳои суханшиносӣ (филологӣ) Мавлоно чӣ тавр омӯхта мешавад, аммо замоне ки мо донишомӯз будем, ҳаёту осори Мавлоно ба таври обзорӣ (умумӣ), на монографи омӯхта мешуд. Шояд имрӯз аҳвол дигар бошад, аммо ба ҳар ҳол Мавлавиро амиқ ва ҳамаҷониба ва аз дидгоҳҳои мухталиф, назаргоҳҳои тоза ва аз нигоҳи замони истиқлол бояд омӯхт ва омӯзонд. Вақте ки донишҷӯ ба дунёи Мавлоно ба гунаи боиставу шоиста ворид мешавад ва моҳияти аслии афкору ороъ, шеваю баёни ўро фаро мегирад, ў ба хубӣ ва ба осонӣ метавонад онро ҳангоми кор дар мактаби миёна ва таълими мавзӯи Мавлоно ба шогирдон ба беҳтарин нахв бифаҳмонад ва тадрис қунад. Ба қавли Саноӣ:

*Ҳар чӣ устод барнабишту биронд,
Тифл дар мактаб он тавонад ҳонд [14, 7].*

Ва Низомӣ гӯяд:

*Даромӯз аввал ба ман расму роҳ,
Пас он гоҳ зи ман роҳ рафтан бихоҳ [5, 132].*

Дигаре фармояд:

*Сабакро нағз ҳонданҳои шогирд
Бувад вобаста бар таълими устод [16, 113].*

Бо вучуди он ки қуллиёти осори ин адиби беназир чоп шудааст. Бархе аз китобу рисола ва тадқиқот дар қишвар дар заминаи мавлавишиносӣ ба майдон омадааст, ҷанде аз китобу рисолаҳои донишмандони ҷаҳонӣ, ба вижа ҳамзабонон низ фарочангӣ мо қарор доранд, аммо дидгоҳи мо, тасаввури мо нисбат ба Мавлоно ағлаб ҳуроғӣ, гайрииљӣ ва ҳамроҳ бо таассуб ва ҳадафоти исломию тасаввуфию ирфонӣ ва мӯҷизаву каромот мебошад. Бадтар аз ҳама аксари шарҳу тадқиқот, ки то имрӯз дар бораи Мавлоно ва осори ў ба анҷом расонида шудаанд, асосан ҷанбаи ирфонию тасаввуғӣ доранд ва дур аз воқеъият ва яксӯ мебошанд. Аз ин рӯ, наметавонанд моҳияти аслии осори Мавлоноро бозтоб бидиҳанд. Маълум мешавад, ки назари аҳли ҷомиа, табақоти мухталифи он, ҳусусан намояндагони расмии дин, ки дар ҷомиа аз нуғузи зиёд бархурдоранд, дар шинохти Мавлоно муассир будааст. Лиҳозо, ҳанӯз дар замони зинда будани Мавлоно ба осори ў аз дидгоҳҳои гуногун ва ғаразкорона наздик мешуданд ва

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

моҳияти осори ўро ба ин ё он навъ таҳриф менамуданд. Беҳуда нест, ки худи Мавлоно ин маъниро босароҳат дар оғози «Маснавӣ» ибroz доштааст:

*Ҳар касе аз занни худ шуд ёри ман,
Аз даруни ман наҷӯст асрори ман [3, 16].*

Албатта, гурӯҳе осори ўро дуруст дарку тафҳим накарданд, гурӯҳи дигар озодандешӣ ва ҷуръату аззамати ўро дар баррасии ҳаёту мамоти инсонӣ зери шубҳа гузоштанд ва ҳам қасоне буданд, ки барои манфиатҳои гурӯҳиву табақотии худ бар алайҳи ў мебаромаданд ва ба ҳар восита ба ў ва осораш метохтанд ва вайро ба бадмазҳабӣ муттаҳам кардан меҳостанд.

Аммо Мавлоно роҳу равиши худро дунбол мекард ва аз бозгуфтани паёме, ки рӯҳонӣ, ирфонӣ, имонӣ ва инсонӣ буд, даст намекашид ва бо нерӯи бузург ва ҷуръати шигифтангезе андешаву орои худро пиromуни зиндагии инсон, ҷаҳони моддиву маънавӣ, ҳастию нестӣ, шариату тариқат ва адолат ироҳа менамуд ва маҳбубияту маъруфият меёфт. Бо бадгӯию тангназарии тангдилон, мутаассибон, бeroҳаравон, муҳолифон парвое надошт. Ачиб ин аст, ки осораш, бо он ҳама душманию муҳолифатҳо, таҳрифкориҳо густариш меёфт. Албатта, бархеҳо онро як маҷмӯаи достонӣ, афсонаву ҳикоя, масалу тамсилоти муқаррарӣ мепиндоштанд ва аълон ҳам мепиндоранд ва ба зоҳирни осори ў, ба виже «Маснавӣ» саргарм мешуданд, ба ботини он фурӯ намерафтанд. Ҳол он ки худи Мавлавӣ муқаррар ба онҳо гӯшрас мекард, ки ба зоҳирни он не, балки ба ботини он, ки саршор аз рамзу рози муҳталиф аст, бингаранд:

*Эй дарего, арсаи афҳоми ҳалқ
Саҳт танг омад, надорад ҳалқ ҳалқ [3, 216].*

Гузашта аз ин, гурӯҳе аз намояндагони расмии ислом ва оштинопазир ба озодандешӣ ин китоб ва умуман, осори Мавлавиро заарнок меҳисобиданд. Ҳусусан, ба «Маснавӣ» ва муаллифи он ба ҷашми душмани менигаристанд ва метохтанд. Ин андеша хеле машҳур аст:

*Ин қаломи сӯфиёни шум нест,
«Маснавии маънавӣ»-и Рум нест [10, 55].*

Зимнан бояд гуфт, ки тақдири Маснавӣ-и Мавлавӣ бо тақдири «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ як навъ шабоҳат дорад, зоро Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ўро, ки хилоғи сиёсати Маҳмуд буд

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

ва рӯхи миллӣ дошт, Султон Маҳмуд намеписандид ва мухолифи панҳшавии он буд. «Маснавӣ»-ро низ мухолифон, ба вижа, намояндагони расмӣ ва мутаассиби исломӣ, хуш надоштанд ва намеписандиданд ва барои паҳншавии он мамониат мекарданд, лекин бо ин ҳама, «Маснавӣ» дар байни мардум роҳ меёфт, паҳн мешуд ва мавриди қабулу эҳтироми онон қарор мегирифт ва рӯз аз рӯз шӯҳрат пайдо мекард.

Аз ин рӯ, намояндагони расмии исломӣ аз ин шӯҳрати рӯзафзуни «Маснавӣ» дар таҳлука афтода, барои пӯшонидани рӯҳияи озодандешонаи он ба таҳрифи моҳияту мавзӯӣ ин асари озодандешонаву инсондӯстона пардохтанд ва ба таъбиру тафсири диниву ирфониву тасаввуфи он камари ҳиммат бастанд ва барои пинҳон кардани афкору рӯҳияи озодандешонаи он «Маснавӣ»-ро як навъ тафсири «Қуръон» донистанд ва ин байти муаммоомезро, ки муаллифаш маълум нест, аммо як чиз маълум аст, ки бо маънии духӯра ва ибҳому ихом ва тазод ҳамроҳ аст, сармашки кори худ қарор доданд. Агарчи зоҳири он ба як навъ китоби муқаддаси дини мубини ислом - Қуръон будани он далолат мекунад ва рӯхи динии онро бозтоб медиҳад, аммо ботини он, ки шояд ботиниёну озодандешону озодагон гуфта бошанд, яъне рӯхи миллии онро менамоёнад. Хусусан, ибораи «забони паҳлавӣ», агарчи асрорангез аст, аммо сароҳат ҳам дорад, ки онро як китоби миллӣ, дорои орову андешаи ориёй муаррифӣ мекунад, ки ба забони модарии муаллифи он - забони паҳлавӣ - форсии тоҷикӣ навишта шудааст ва он, яъне Қуръони дигарест. Ба ҳар ҳол, ин байт дар аксари нашрҳои «Маснавӣ» ба масобаи катиба оварда мешавад:

«Маснавии маънавӣ» -и Мавлавӣ

Ҳаст Қуръон дар забони паҳлавӣ [11, 5].

Мутаассифона, то имрӯз осори Мавлоно аз ҳамин дидгоҳ, яъне танҳо аз дидгоҳи исломӣ, қуръонӣ ва ирфонию тасаввуфӣ баррасӣ, тафсир ва тарғиб мешавад. Агарчи аз асри XIX сар карда, андак-андак дар шинохти осори Мавлоно тағйироте ба вучуд омад ва донишмандони ростин кӯшиданд, ки ба асли матлаби Мавлоно наздик шаванд, аммо ба сабабҳои айнию зеҳнӣ натавонистанд, ки ин корро сомон бибахшанд ва Мавлавиу осори ўро аз асорати афкори асримиёнагӣ раҳо намоянд. Ҳатто урупоиён, ки бисёр озодфикру воқеъгароянд, низ

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

натавонистанд, ки мохияти ҳаётгароёнаву инсондүстонаю озодандешонаи осори Мавлавиро пурра кашф намоянд. Аз ин рӯ, ба осори Мавлоно баҳои яктарафа дода, ўро ҳамчун сӯфии расмӣ муаррифӣ намуданд ва ба додани унвони бузургтарин сӯфии олам» (Николсон, Орберри) иктифо карданд. Аз сӯи дигар, онон «Маснавӣ»-ро ифодагари рӯхи динӣ, исломӣ ва мушаввиқи ғояҳои исломӣ ва ақоиди ҳазрати Муҳаммад ҳисобидаанд ва асосан Мавлавиро муфассири Қуръон ва «Маснавӣ»-ро шарҳи он донистаанд. Рӯхи иҷтимоӣ сиёсӣ, маънавӣ, миллӣ ва инсонии онро нодида гирифтаанд, эътироф накардаанд ва ё рӯяқӣ ба он баҳо додаанд. Ба қавли худи Мавлавӣ, ба зоҳири он фирефта шуданд ва ботини онро надиданд, ба пӯст дода шуданд ва мағзро канор гузоштанд ва танҳо рӯҳониятро диданд, аммо зиндагиро надиданд. Ҳол он ки рӯҳоният ва зиндагӣ дар осори Мавлавӣ, ба визжа, дар «Маснавӣ», тавъам аст. Агарчи Мавлавӣ ба зоҳир аз марг ва фано сухан мегӯяд, аммо зиндагиро ҳеч гоҳ фаромӯш намекунад, ҳаёт ҳамеша дар афкори ў мечӯшад, мераксад, рубоб мезанад ва танинандоз аст ва рӯхи инсонию заминии ин асар ба он рӯхи рӯҳонӣ бахшидааст ва ҷовидонагии Мавлоною афкори ўро таъмин намудаанд. Бад-ин далел аст, ки имрӯз ҷаҳониён ба Мавлавӣ рӯи ниёз оварда, аз он барои ниёзу хостаҳои худ, ки муҳталифанд ва ҷанбаи ахлоқӣ, маишӣ, рӯҳонӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, маънавӣ, инсонӣ, рӯҳонӣ ва ҳатто манғӣ доранд, суд мечӯянд. Ин аз ҳамон рӯҳи ҳаётӣ ва рӯҳонӣ доштани ин китоб, ки имрӯз ба башарият чун обу ҳаво лозим аст, дарак медиҳад, яъне имрӯз замоне даррасида, ки дар шинохти Мавлавӣ таассубу ғаразҳои динию сиёсию иқтисодию гурӯҳии худро канор бигузорем ва аз рӯи ғаразҳои инсонӣ ба ин асар наздик шавем ва барои тараққиёти ҷомиаи инсонӣ ва такомули маънавии башарият саҳмгузор бошем. Ин кор маҳз аз мактаби миёна шурӯъ мешавад.

Мо, омӯзгорон, дар баробари нишон додани рӯҳи ирфонию сӯфиёнаи осори Мавлавӣ рӯҳи инсонӣ ва ҳаётии ашъори ўро низ бояд ба хонандагон ёдрас намоем. Ба ҳарфи дигар, Мавлавӣ бояд ҳамчун инсондӯст муаррифӣ ва таълиму тадрис шавад ва дар баробари ҷанбаи рӯҳонияти осори ў ҷанбаи ҳаётдӯстонаашро низ ба шогирдон таъкид бинамоем. Ҳусусан, ҷанбаи миллию байналмилалии осори шоирро, ки замони истиқлол талаб менамояд ва бо тарбияи ифтихор ва худшиносии

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

миллӣ иртибот (мегардад) пайдо мекунад, дар мадди аввал гузорем. Дар ин росто, мо, пеш аз ҳама, бояд бидонем ва таълим бидиҳем, ки Мавлоно фарзанди миллати тоҷик, аз Ҳурӯсон ва аз яке (аз) шаҳрҳои он - Балх мебошад, аммо бо сабабҳои айниую зеҳнӣ ватани худро тарқ карда ва дар Рум (Туркияи имрӯза) маскан гузidaаст. Аз ин рӯ, дар Үрупо ўро ба номи Ҷалолиддини Румӣ мешиносанд, аммо ҳақиқат ин аст, ки ў на Румӣ, балки Балхӣ аст. Ба ин маънӣ ў худ дар дафтари аввал сарҳан чунин навишта: «Ин бандай нотавон ниёзманд ба раҳмати Ҳудои баландпоя. Муҳаммад ибни Ҳусайнӣ Балхӣ, ки Ҳудо бандагии ўро қабул кунад ... Ман дар татвили ин китобии манзуми «Маснавӣ» кӯшидаам, китобе, ки шомили достонҳои шигифту нодир, суханони дураҳшон ва раҳнамоиҳои равшан аст» [7,15]. Лиҳозо, Ҷалолиддини Румӣ гуфтан матлуб нест, Балхӣ бояд гуфт. Албатта, ў дар Рум зиндагию эҷод кард. Бинобар ин, ў на танҳо барои мардуми он диёր, балки ҷаҳон низ хидмат кард. Барҳақ имрӯз румиён аз ў ифтихор мекунанд ва ўро ҳамчун шоир ва андешаманди қишвари худ талақӣ ва муаррифӣ менамоянд ва менозанду ифтихор менамоянд, аммо Мавлоно пеш аз ҳама фарзанди ҳалқи тоҷик аст, ки аз он на танҳо мо ва қишвари Рум (Туркияи имрӯза), балки ҷаҳониён менозанд ва ифтихор мекунанд. Аз ин рӯ, шоиста аст, ки мо ўро Мавлонои Балх ва ё ақаллан Мавлонои Балхии Румӣ бигӯем. Албатта, барҳе аз ҳамдиёрони мо аз фарти ноогоҳӣ танҳо Ҷалолиддини Румӣ мегӯянд ва гуфтори носаҳехи дигаронро такрор менамоянд, ки зебандай миллати бедору ҳушӯру қуҳанбунёди мо нест. Ин ҷониб солҳо пеш мақолае ба унвони «Ҷалолиддини Румӣ ё Балхӣ?» (Адабиёт ва санъат, 5 феврали соли 1999) навишта будам ва дар он ҷо бо далелҳои зиёд ва мӯътамад Ҷалолиддини Балхӣ будани ўро исбот намуда, аз ин ба баяд бо ин ному насаб зикр кардани ўро пешниҳод карда будам, аммо ин пешниҳод шояд ба гӯши ҳамаи ҳамдиёҳои мо нарасида, ки имрӯз низ бисёриҳо Ҷалолиддини Румӣ мегӯянд. Аммо банди ба пешниҳоди пешинаи худ меафзојам, ки ҳамдиёрони мо ақаллан дар ин марҳала Ҷалолиддини Балхии Румӣ гӯянд, нуран алонур мешавад, ба истилоҳ на сих месӯзад ва на қабоб. Дигар, аз гуфтани фарзанди бузурги Шарқ, ки мо маъмулан мегуфтем, низ бояд худдорӣ кард, зоро имрӯз мо дар даврони дигар зиндагӣ мекунем, миллати тоҷик баъд аз 1000 сол истиқлолият ёфт ва инро

СУХАНИНОСӢ, №3 2016

Президенти мӯҳтарами мо Эмомалӣ Раҳмон ҳамарӯза таъкид менамояд. Аз ин рӯ, мо бояд ҳама чизро ба номи худ ва асли худ зикр намоем. Мо миллати озодем. Пас мо ҳуқуқ дорем, ки Синоро, Мавлавиро фарзанди ҳалқи тоҷик бигӯем, бинависем ва бад-ин тариқ тадрис намоем ва ҳақиқати таърихио инсониро риоя ва барқарор кунем ва барои намоёндани ҷеҳраи ҳақиқии худ саъю қӯшиш бинамоем. Ба ҳарфи дигар, фарзанди ҳалқи тоҷик муарифи кардани Ҷалолиддини Балхӣ-Мавлоно натанҳо аҳамияти сиёсию иҷтимоӣ, балки аҳамияти инсонию имонию вичдонӣ низ дорад, ки мо бояд онро риоя намоем, зеро ин амал низ яке аз роҳҳои тарбияи ифтихор ва ҳудшиносии миллӣ аст, ки имрӯз давлати мо пеш гирифтааст ва ин амал ва сиёsat маҳз дар мактаб ва дарсхои адабиёт ва ҳангоми мутолиаи ҳаёту осори Мавлавӣ метавонад татбиқ шавад ва ҷомаи амал бипӯшад.

Зимнан пешниҳод мешавад, ки осори Мавлоно, ки яке аз қуллаҳои адабиёти мост, аз синфи V то XI омӯхта шавад. Гузашта аз ин, осори ўмувоғиқи синну сол ва ифодай ғояҳои мутараққӣ дар қитобҳои синфҳои ибтидой бештар гунҷонида шаванд. Умуман, мо пешниҳод меқунем, ки омӯзиши Мавлавӣ аз қӯдакистон шурӯй гардад ва то поёни мактаби миёна ва мактаби олий идома ёбад. Мо бояд танҳо ба омӯзиши расмии Мавлавӣ иқтиро нанамоем, балки осори Мавлавӣ бояд чун «Шоҳнома», девони Ҳофиз, «Гулистон», «Бӯстон» қитоби рӯймизии миллати мо бошад ва мо натанҳо аз он рӯҳоният, балки зиндагию ҳудшиносӣ низ биёмӯзем:

*Рӯзҳо фикри ман ин асту ҳама шаб суханам,
Ки ҷаро ғофил аз аҳволи дили ҳештанам?
Аз кӯҷо омадаам, омаданам баҳри чӣ буд?
Ба кӯҷо меравам оҳир, нанамоӣ ватанам.
Мондаам саҳт аҷаб, қ-аз чӣ сабаб соҳт маро,
Ё чӣ будаст муроди вай аз ин соҳтанам? [4, 503].*

Аммо мушаххасан дар қӯдакистону синфҳои ибтидой мо метавонем ин осорро интиҳоб намоем ва ба қӯдакон биёмӯзем:

*Ҳоҳӣ, ки ҳамеша шоду ҳуррам боӣ,
Ҳар ҷо ки равӣ, азизу маҳрам боӣ.
Покиза шаву рост бизӣ, илм омӯз,
То тоҷи наберагони Одам боиӣ [7, 85].*

***

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

---

*Биё, то қадри якдигар бидонем,
Ки то ногаҳ зи якдигар намонем.
Фаразҳо тира дорад дӯстиро,
Фаразҳоро чаро аз дил наронем? [14, 269].*

Аммо дар мактабҳои миёна, ба вижа, дар синфҳои V - XI, мо бояд ба панҷ ҷанбаи осори Мавлоно дикқат бидиҳем: 1.Ҷанбаи рӯҳонӣ; 2.Ҷанбаи миллӣ; 3.Ҷанбаи иҷтимоӣ-аҳлоқӣ; 4.Ҷанбаи зебописандӣ; 5.Ҷанбаи башардӯстӣ.

*Намунаҳо барои ҷанбаи рӯҳонӣ:
Миллати шиқ аз ҳама динҳо ҷудост,
Ошиқонро миллату мазҳаб Ҳудост [3, 162].*

***

*Чу пар ёбӣ, ба сӯи доми Ҳақ пар,
Ки аз домаши раҳоӣ маслиҳат нест [12, 55].*

***

*Бишнав аз най ҷун ҳикоят мекунад,
Аз ҷудоиҳо шикоят мекунад,
Қ-аз найистон то маро бубридаанд,
Дар нағират марду зан нолидаанд [3, 16].*

Ҷанбаи миллӣ:

*Форсӣ гӯ, гарчи тозӣ хуштар аст,
Ишкро ҳуд сад забони дигар аст,
Бӯйи он дилбар чу паррон мешавад,
Он забонҳо ҷумла ҳайрон мешавад [3, 313].*

***

*З-ин ҳамраҳони сустаносир дилам гирифт,
Шери Ҳудову Рустами Дастанам орзуст [7, 71].*

***

*Дар сафар гар Рум бинӣ ё Ҳутман,
Аз дили ту кай равад ҳуббулватан? [3, 183].*

Ҷанбаи иҷтимоию аҳлоқӣ:

*Гар таваккул мекунӣ, дар кор кун,
Кор кун, пас такя бар ҷаббор кун [3, 39].*

***

*Оламеро як сухан вайрон кунад,
Рӯбаҳони мурдаро шерон кунад [3, 45].*

***

*Аз ин оташ, ки дар олам фиристодаст,
Зи дуди лашкари тотор ҷунӣ? [13, 297].*

СУХАНИШИНОСЙ, №3 2016

Чанбаи зеботисандй:

*Күзаи чашими ҳарисон пур нашуд,
То садаф қонеъ нашуд, пурдур нашуд [3, 16].*

***

*Ишқи ту шаробест, ки сўзад дилу чонро,
Чуз ошиқи шўрида нанӯшаад кас онро [12, 31].*

***

*Миёни бод гули сурх ҳою ҳўй дорад,
Ки бўй кунед даҳони моро, чӣ бўй дорад? [2, 76]*

Чанбаи башибардўстона:

*Пас забони маҳрамӣ худ дигар аст,
Ҳамдилӣ аз ҳамзабонӣ беҳтар аст [3, 46].*

***

*Ҳар набиву ҳар валиро маслакест,
Лек то Ҳақ мебурад, ҷумла якест [3, 94].*

***

*Ҷумла ҳафтоду ду миллат дар ту аст,
Ваҳ, ки рӯзе он барорад аз ту даст [3, 99].*

***

*Паркандагӣ аз нифоқ ҳезад,
Пирӯзӣ аз иттифоқ ҳезад [14, 153].*

Зимнан бояд гуфт, ки мо бояд бештар ба тадқиқотҳо такя намоем, на шарҳҳо, зеро шарҳ як чиз аст, тадқиқот чизи дигар. Аслан мисраъ ба мисраъ, байт ба байт маъниидод кардани шеър, яъне шеърро ба наср гардонидан маънӣ надорад, зеро тароват ва зебоии шеърро мебарад ва шеър дигар ҳамчун шеър намемонад. Бинобарин, шеъри Мавлоноро бояд таҳлил ва баррасӣ кард, то аз уқёнуси орову афкори ў бархурдор гашт. Бо сухани дигар, ба афкору орои Мавлоно аз назаргоҳҳои муҳталиф бояд наздик шуд ва дар уқёнуси андешаҳои ў ғаввосӣ кард, то дурданаҳое рӯҳонӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ҳаётӣ, ахлоқӣ, фалсафӣ, инсонӣ, зебоофарин, башибардўстона ва амсоли инро берун кашид ва тақдими шогирдон намуд. Танҳо бо шарҳҳо, ки аксар яктарафа иншо шудаанд ва чехраи асилии Мавлоно ва моҳияти осори ўро ба пуррагӣ бозгӯй наменамоянд, иктифо кардан имрӯз судманд нест, чунки моро дур аз матлаб қарор медиҳад. Дигар, тавре ки гуфтем, аксари шарҳҳо сўфиёнаву ирфонианд ва «Маснавӣ»-ро ҳамчун китоби дарсии мақомоти маънавӣ, ки дар хонақоҳҳо ва

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

бошигоҳҳои сӯфиён хонда мешуд, муаррифӣ менамоянд. Ҳол он ки «Маснавӣ» на танҳо ҷанбаи рӯҳонӣ, балки ҷанбаи ҳаётӣ, низ дорад, ки шореҳон ва мавлавишиноносони расмии исломӣ нодида гирифтаанд ва ё дар идроки он очиз мондаанд. Ба ҳар ҳол, «Маснавӣ» танҳо як китоби дарсии мақомоти маънавӣ нест ва муфассирону шореҳони он дар ин ҷода ифрат кардаанд ва аз тавзеху ташреҳи маънини аслии он дур мондаанд, яъне ба таассубу манфиатҷӯй роҳ додаанд. Лиҳозо, ин ҳақиқатро аллома Иқбол, ки дар шинохти Мавлавӣ яди байзо дорад, хуб дарк карда ва дар ҷое гуфтааст:

*Шарҳи ў карданду ўро қас надид,
Маънии ў чун гизол аз мо рамид [9, 349].*

Аз ин хотир, мо бояд ба яксӯгароӣ хотима бидиҳем, Мавлоноро аз ҳонақоҳу масcid ва доираи мутаассибону ҳурофотгароён берун биёрем, озод бинамоем ва осорашро ба хидмати зиндагӣ, миллат ва кулли башарият бигузорем:

*Ҳар қучо тобам зи мишикоти даме,
Ҳал шуд он ҷо мушкилоти оламе [3, 65].*

Дигар, «Маснавӣ» баъд аз Қуръон ягона китобест, ки дар он барои таҷаддуди ҳаёти мусалмонон мулоҳизаронӣ шудааст, зеро дар сар то сари ин китоб на танҳо алоқаи Мавлоно ба маънавиёт, балки ба ҳаёти моддӣ низ эҳсос мешавад. Мавлоно талабгори мардонагиу ҳиммату часорат, кору пайкор аст ва ҳонақоҳгароӣ, савмаъанишинӣ, узлату гӯшагирӣ, бекорию тавакқулро намеписандад. Лиҳозо, чунин дастуроти нофез ба инсонҳо медиҳад:

*Чу по дорӣ, бирав дасте бичунбон,
Тур бедаступоӣ маслиҳат нест [12, 55].*
***

*Андар ин роҳ метарошу меҳароӣ,
То дами охир, даме фориг мабоиш [3, 62].*

Воқеан, Мавлоно инсони кӯшо, фаъолро дар иҷтимоъ мепажӯҳад, он инсонеро, ки дорои азamatу шукӯҳ ва нерӯи талошу мубориза мебошад:

*Бинмой рух, ки боду гулистонам орзуст,
Бикишой лаб, ки қанди фаровонам орзуст.
Эй офтоби ҳусн, бурун о, даме зи абр,
К-он чеҳраи мушаъшаъи тобонам орзуст.*

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

---

*Ин нону оби чарх чу сел аст бевафо,
Ман моҳиям, наҳангам, Уммонам орзуст.
З-ин ҳамраҳони сустансир дилам гирифт,
Шери Худову Рустам Дастанам орзуст.
Дӣ шайх ба чарог ҳамегашт гирди шаҳр,
К-аз деву дад малӯламу инсонам орзуст.
Гуфтанд: «Ёфт менашавад, ҷустаём мо»,
Гуфт: «Он, ки ёфт менашавад, онам орзуст» [6, 71-72]...*

Аз ин рӯ, омӯзгорони мо бояд Мавлоноро тибқи мавозини хунарию зебошиносӣ ва дар асоси таҳлилу баррасиҳои амиқу воқеъӣ ва ошноии жарф ба осори ӯ, ки мушкилтарин кор аст, ба шогирдон таълим бидиҳанд. Албатта, имкониятҳои мо маҳдуданд, мо ҳанӯз тадқиқотҳои бунёдӣ дар заминаи мавлавишиносӣ низ надорем. Бинобар ин, рисолоту ниғоришотеро, ки то имрӯз дар хориҷ аз кишвари мо - Ҳинд, Покистон, Эрон, Уропою Амрико ва ғайра мавҷуданд, ба кириллӣ бозгардонӣ намоем ва дар дастраси омӯзгорон қарор бидиҳем ва бад-ин тартиб таълими Мавлоноро на танҳо дар мактабҳои миёна, балки ойӣ низ мувофиқи мақсад, яъне талаботи замони Истиқлол ба роҳ монем ва аз шарҳу тавзехи яктарафаи осори ин абармарди ҷаҳони адабу андеша ба шарҳи ҳаматарафаи он комёб шавем. Ба қавли худи Мавлоно:

*Ҳамӯши бош, ки гуфтӣ басеву қас нашунид,
Ки ин дуҳул зи чӣ бол асту ин баён зи кучост? [12, 23].*

Дар воқеъ, мо медонем, ки Мавлавӣ дар як замони бисёр ошуфта, пурмоҷаро, пур аз ҳаводис, барбаријат ва ваҳшонияти муғул мезист ва ҷомиаи исломӣ ва инсонӣ рӯ ба таназзул оварда буд. Мардум сарсону саргардону овора ва дар нобасомонӣ ба сар мебурданд, ҳонақоҳу савмаъаҳоро қароргоҳи худ қарор дода буданд ва дар зери сояи тасаввӯф паноҳ оварда буданд. Он ҳам ҷанбаҳои манфии он, аз қабили фано, ҷабр, қаноат, ризо, таслим, таваккул, узлат, гушагирӣ, аҷз, нотавонӣ, хоксорӣ, ваҳдати вучуд ва амсоли ин. Як навмедӣ ва ғурез аз зиндагӣ дар рӯҳияи саросари мардуму ҷомиа ҳокимијат мекард, зоро онҳо аз ин тоҳтузузу күшторҳо зарару зиёни зиёд дида буданд ва мачоли муқовиматро надоштанд. Аз ин рӯ, Мавлавӣ ягона касе буд, ки мардумро аз беорзӯй ва навмедӣ ба сӯи орзу ва умед мекашид ва

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

бо шевае пайдову пинҳон паёми зиндагӣ ва одамиятре ба гӯши инсонҳо мерехт:

*Биё, уммед бин, ки нек набвад,
Дар ин уммеди беҳад ноумедӣ [14, 304].*

*Баъди навмедӣ басе умединост,
Аз паси зулмат басе хуршедҳост [3, 290].*

Аммо рӯҳониёни расмӣ, ки бо аҳли зулм забон як карда буданд ва ҷангӯи хунрезии муғулро балои осмонӣ талаққӣ мекарданд ва мардумро аз муборизачӯӣ, озодандешӣ бозмедоштанд, ба қаломи Мавлавӣ рӯҳи сиёсӣ ва динию созишкорона медоданд ва онро дар доираи ҳонақоҳҳо, масҷидҳо ва манфиати худ ва истилогарони муғул ва умуман ҳокимону аҳли давлату сарват шарҳу баст менамуданд. Асли матлаби Мавлоноро ба ҳеч ваҷҳ ошкор намекарданд ва Мавлоно барои ҷомиа симои ошно набуд, балки ҳеле гарibu ноошно менамуд ва ҳам муаррифи мешуд. Бинобар ин, Мавлоно як ҷеҳраи бисёр ношинохта ва ё камшинохта буд ва ҳаст. Зоро ба қавли Ироқӣ, ки дар замони зиндагии Мавлоно зиставу дар маҷлисҳояш иштирок мекард, «ӯро камоянбагӣ касе идрок накард. Ӯ дар олам гарib омад ва гарib рафт» [1].

Воқиан, афкори Мавлавӣ мунҳасир ба мактабҳои фикрии сӯфия ва фарогири рӯҳияи маънавии инсон нест, балки дар батн ва матни он афкору орое нуҳуфтааст, ки барои башар муғиду созандаву инқилобӣ аст ва метавонад дар роҳи камолоти моддию маънавӣ ва рушди ҷомиа нақши бориз бибозад. Ба ҳарфи дигар, таълимоти Мавлавӣ танҳо фарогири рӯҳоният нест балки саршор аз ҳаёт, талош, тараққӣ, навсозӣ аст, ки ба зиндагии инсон ва шаъну шарафу қайфияти моддию маънавии он таъсири мусбат мерасонад. Ин гуна афкори Мавлавиро бояд шикофт, ёфт ва бо шогирдон датрис кард.

Ин вазифаи ҷонии муаллимони адабиёт дар садаи XXI аст, садае, ки инсон ҳамагуна хурофоту таассубу ҷаҳ劳累о пушти сар гузошта ва ҳамвора барои камолоти моддию маънавии худ мекӯшад, пеш меравад, то дар зиндагӣ комёб бошад ва аз нозу неъматҳои зиндагӣ, ки Ҳудованд ба инсон арzonӣ доштааст, оқилонаю одилона ва босамар истифода намояд ва як ҳаёти пуршукӯҳу бочалол ва шоистаи инсониро дарнавардад, зоро рӯҳи Мавлоно як рӯҳи мутаҳаррик, фаъолу зиндагисоз ва инқилобӣ аст.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Ү худ бо сароҳат мегүяд: «Муҳаммадиёнро хилвату чилла нест ва дар дини мо бидъат аст. Аммо дар шароити Мӯсо ва Исо алайҳиссалом будааст ва ин ҳама мұчоҳидоти мо барои осоиши фарзандону ёрон аст, ҳеч хилвате мұхточ нест» [1].

Дар ҳақиқат ислом табъан дини гору күхгаро нест, аммо коргардонҳою намояндагони мутаассиб ва расмии он ба инхироф роҳ додаанд. Ҳусусан, бархе аз фирмәҳои сўфия, ки мұчиби канорагирии мардум аз кору қўшишу фаъолият шудаанд ва ононро ба узлату гўшанишинй қашидаанд, дар ин амали манғӣ сахм гирифтаанд, аммо Мавлоно бо нерӯи ақли даррок ва масъулияти инсонию исломиу миллии худ ба онҳо хушдор медод, ки ин амали носавоб ба рӯҳи мо бегона аст ва ба ислом ҳеч гуна иртибот надорад, бояд аз он ҳуддорӣ кард, лекин ҳайҳот мардум сухани ҳақро намефаҳмиданд ва ҳоҳиши фаҳмидан ҳам надоштанд, гўё ҳама карру гунг буданд, вагарна ин маслиҳатро кор мебастанд ва имрӯз ба ин ҳоле, ки доранд, намерасиданд ва аз моҳияти динни ислом ба дур қарор намегирифтанд:

*Маслиҳат дар дини мо ҷангу шукӯҳ,
Маслиҳат дар дини Исо гору кӯҳ* [1].

Мавлавӣ як марди ба зиндагӣ бетафовут набуд, балки ӯ гўяндае масъул буд, ҳар чӣ ки пиromуни ӯ мегузашт, ӯ онро ба доираи баёну таҳқиқ макашид ва неку бади онро дармёёфт. Аз некӣ ситоиш мекард, аз бадӣ мазаммат. Масалан, ӯ ҳамлаи муғулро, ки ваҳшату даҳшату күштор ба бор оварда буд, нодида намегирифт, балки шадидан ба сарзаниши муғулон барҳоста буд ва аз онон интиқод мекард. Ӯ ба масобаи як раҳнамо, ҷанговар ва шоири муваззафу мутааҳҳид ба мардум дарси мардонагӣ, муборизаро бар зидди лашкари муғул медод ва роҳҳои раҳой аз асоратро талқин мекард ва симои аслии ин лашкари ҳаётсӯзу инсонкӯшро ошкор месоҳт:

*Тотор агарчи ҷаҳонро ҳароб кард ба ҷанг,
Ҳароб ганҷи ту дорад, ҷаро шавад дилтанд?* [1].

Дар воқеъ, Мавлоно гўяндае буд, ки зидди ҷараёни об мерафт ва замонасозӣ намекард, балки мардум ва ҳаммаслаконашро ба мубориза даъват мекард ва онҳоро бар алайҳи лашкари муғул бармеангехт. Ӯ бо чуръати том аз ваҳшонияти муғул ҳарф мезад:

*Аз ин оташ, ки дар олам фитодааст,
Зи дуди лашкари тотор ҷунӣ?* [13, 297].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Бо назардошти ин гуфтахो мо бояд дар омӯзиши ҳаёту осори Мавлоно хеле мудаққиқона ва эҳтиёткорона рафтор намоем. Албатта, аввал намунаҳое аз афкори ирфонию сӯфиёнаи Мавлоноро, ки ў дар ҳамин шева мумтоз ва машхур аст, пешкаши шогирдон намоем ва биёмӯзонем ва бад ин тартиб онҳоро ба таълимоти ирфонӣ ва тасаввуфи форсии тоҷикӣ (Эронӣ), ки бахши муҳимми фикру андешаи мардуми моро ташкил медиҳад, ошно бинамоем ва бо ин роҳ дар тарбияи рӯҳонии шогирдон саҳм бигирем. Аммо бояд зина ба зина ба боло равем ва дар баробари омӯзондани ҷанбаҳои ирфониву сӯфиёнаи осори Мавлоно ба ҷанбаҳои дигари осори ў низ даҳолат бинамоем ва нишон бидиҳем, ки Мавлоно танҳо шоири ирфонию исломӣ нест, балки шоири миллию ҷаҳонӣ ҳам ҳаст ва имрӯз башар маҳз барои ҳамин андешаҳои башардӯстонааш Мавлавиро меҳонад, меписандад ва дӯст медорад, зоро инсоният имрӯз ба ҳамин гуна афкору орои муттаҳидсозу мутараққӣ, ки бар хираду донишу рӯҳоният меафзояд, ниёз дорад:

*Рӯзи шодист, биё, то ҳамагон ёр шавем,
Даст бо ҳам бидиҳему бари дилдор шавем.
Чун дар ў данг шавему ҳама якранг шавем,
Ҳамчунин рақскунон ҷониби бозор шавем [12, 328].*

Аз ин рӯ, агар, масалан, дар барномаи соли 2006 дар синфи VII (5 соат), ки хониши адабӣ маҳсуб мешавад, аз ёд гуфтани ҳикояву андарзҳо ва нақли мазмуни онҳо пешниҳод шуда бошад, дар синфи IX, ки таърихи адабиёт омӯхта мешавад, дар баробари омӯзондани ҷанбаи ирфонию сӯфиёна ва аҳамияти рӯҳонии он, дигар ҷанбаҳои мутараққии осори ў низ бояд омӯзондаву мавриди таъқиду таъйид қарор бигирад. Ба вижа, ҷанбаи миллию иҷтимиою инсонии осори вай, ки имрӯз барои миллати мо ва башарият зарур мебошад. Бад-ин тартиб мо бояд афкори Мавлоноро ҳам аз дидгоҳи ирфону тасаввуф, ҳам ислом ва ҳам миллату ҳам кулли башарият таҳлилу тавзеху баррасӣ бинамоем ва ба шогирдон биомӯзонем.

Дар ин сурат мо кори савоб менамоем. Агар мо танҳо аз дидгоҳи ирfonivу тасавvuфиyo исломӣ ва ҳатто мазҳабӣ, ки то ҳол мекунанд, ба андешаву афкори Мавлоно наздик шавем, яъне онро таъбиру тавзех намоем ва ба шогирдон биёmӯzem, амали номатлуб менамоем ва орову афкори ин бузургмарди дунёи шеър

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

ва андешаи ҷаҳониро яктарафа маънидод менамоем, ки ин амал дар ҷаҳони мусир, ки дар баробари рӯҳоният зиндагию ҳаётро ҳам пурарзиш мешуморад, қобили қабул нест. Дигар, худи тасаввуф як ҷараён ва таълимоти мавҳуму маҷхул, ношикофта аст, агарчи мо онро ҳамчун манбаи афкори инсонӣ, як шакли бузурги зебой ва таълимоти бонуфуз дар ҳаёту зиндагии инсон инкор наменамоем, меомӯзем, аммо мо имрӯз муваззаф ҳастем, ки бештар ба ҷанбаҳои мусбати ин ҷараёни фикрӣ ва орову андешаи намояндагони он, ба вижа, яке аз бузургтарини онҳо Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, мутаваҷҷех бошем ва он чизеро интихоб ва дар маързаи омӯзиш қарор бидиҳем, ки ҳам ба рӯҳоният, ҳам ба миллият ва ҳам бани одам будани мо мусоидат намояд, моро ба сӯи тараққиву такомул ва тамаддун, ки ҳадафи тамоми инсонҳост, бибарад. Ин муҳимтарин нукта дар омӯзиши ҳаёту осори Мавлавӣ мебошад, ки мо масъулони мактабу маорифу омӯзишу парвариш онро бояд ба инобат бигирем. Ҳароина, аз ҳурофот афсонаву ривоёти боварнокарданӣ, қаромот, ки бо сабабҳои айнию зеҳнӣ ба рӯҳи мо созгор афтодааст ва садсолаҳост, ки моро аз тамаддуну воқеъият ва ақлгароию донишситоӣ ба қафо бурдааст, ҳуддорӣ биварзем, зоро зиндагии мардуми мо, бадбахтона, дар тӯли таъриҳ бо ин аносир, яъне аносирӣ гайривоқеъӣ оғӯшта будааст ва бар ақламон ҳоким, вагарна имрӯз ҳочат ба шинохтану аҳамияти ин аносир дар миён намемонд ва мо чун соири милали мутамаддин ақлро пешвои корамон қарор медодем, на нақлу ҳурофоту қаромотро. Аз ин рӯ, ҳангоме, ки ҳаёту фаъолияти Мавлонро меомӯзем ва меомӯзонем, оқilonаву одилона бояд ба он наздик шавем, то аз ин омӯзиш маърифате, суде барои ҳуд, миллати ҳуд ва тараққии қишвари ҳуд ба даст орем. Мо бояд гарки ривоёт, ҳикоёт ва нақлҳои соҳтаву бофтае, ки дар ҳаққи Мавлоно мавҷуданд, нагардем. Мо бояд онҳоро биомӯзем, бидонем, аммо таҳтушшуи онҳо наравем, балки аз онҳо ба сифати ривояту нақл, зимнан, истифода намоем ва бештар ба асл, ба воқеъияти осори Мавлавӣ ручӯъ ва такя бинамоем, на ривоёти соҳтаву бофта, ки дар ҳаққи бузурге чун Мавлоно ба майдон омадаанд ва манфиатҳои гуногуни иҷтимоӣ, динӣ, сиёсӣ, гурӯҳӣ, мазҳабӣ ва амсоли инро ифода менамоянд ва ба асли матлаб, ҳаёту осори ростини Мавлоно ҷондон иртибот надоранд. Бигирем ин ҳикоятро, ки Афлокӣ аз Шамсиддини Милтӣ ривоят мекунад: «Рӯзе дар хидмати Мавлоно ба боғи Ҳисомуддин Ҷалабӣ рафта

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

будем. Мавлоно ҳар ду пойро дар ҷӯи об карда, маъориф мефармуд. Дар аснои калом ба сифати Шамси Табрезӣ машғул гашта, мадҳхое бениҳоят фармуд. Яке аз асҳоб (Бадруддин Валади мударрис) оҳе қашиду дарёф аз ин, ки мазҳари Шамсро дарк накардааст, изҳор дошт. Мавлоно соате хомӯш монда сипас фармуд: «Агар ба хидмати Шамсуддин нарасидӣ, ба равони муқаддаси падарам, ба қасе расидӣ, ки дар ҳар тори мӯи ӯ сад ҳазор Шамсӣ Табрезӣ овангон аст (овезон аст) ва дар идроқи сирр ҳайрон» (1). Ӯ дар ҷои дигар аз Султон Валад нақл мекунад, ки «рӯзе дар мулоҳимати падарам ба боғи Ҳисомуддин рафтем, ёрон маро савор карда буданд ва дар ақибашон оҳиста-оҳиста мерафтам, дидам, ки ҳазрати падарам аз азамати раҳмати илоҳӣ дарёе шуда ва дар миёни хокдон ба сони хокиён равон гашта. Ҳамоно дар замирон гузашт, ки мункири инчунин султонеро ба шамшери бурро пора-пора мекардам ва ба сагон медодам, ки чаро аз ин эътиroz менамоянд ва аз ҷунин дарёи раҳмат аъроз (дурӣ) мекунанд. Фармуд: Баҳоуддин! Ин эъҷоби (тааҷҷуби) нафси ту ҳам аз балои болӣ аст, ки савор гаштай ва ёрон пиёда мераванд, лоҷарон аз шумии он қадар баландӣ ҳамла бар мастан мекунӣ, туро бо мункирон ва мутакаббiron ва мӯътақидон чӣ кор?...» Ҳамон дам аз асп фуруд омадам ва бар қадами Мавлоно сар ниҳодам ва истиғфор кардам, фармуд: «Маро ҳуш наояд мардуми мункирро бо бадӣ ёд кардан, ҳамагон муссаҳари (вобастаи) майшатанд (ҳоҳишанд), ба фазли иллоҳӣ умед аст, ки он хислат биравад ва ҷунон шавад, ки шумо ҳоҳед» (1). Аммо вай ин ҳикоятро аз забони Ҳисомуддин нақл мекунад: «Пас аз марги Мавлоно Иҳтиёрудин ӯро гусл медод ва ӯ нақл мекунад, ки як қатра аз оби гусли Мавлоно бар замин нареҳт, зоро муридон, ҳамон тавре ки мӯъминон оби гӯсли часади пайғамбарро нӯшиданд, онро ба тайамун ва табаррук ошомиданд. Ҳангоме ки даст бар онаи муборакаш ниҳодам, ҳаракати азиме кард ва аз ман беихтиёр наъраи азиме баромад ва рӯи худро ба синаи бекинаи муборакаш ниҳодам ва мегиристам, ки ба дasti рост ҷунон гӯшамро бигирифт, ки ҳушам бирафт, яъне, ки «дам мазан» ҳамҷунон, мутаҳайир будам, ки овози хотифero (гайберо) шунидам «алло инна авлиё-ул-лоҳи ло ҳавфа алайҳим ва ло ҳум юҳзинун», яъне авлиёи Худоро аз марг тарсе набошад» [1].

Аз ҳамин қабил ривоёт дар бораи дигар ҷаҳроҳои бузурги адабу фарҳанги мо зиёданд, ки дилгиркунанда, ҳастакунанда ва дур аз ақлу хираданд. Аммо ҷунин ривоёт дар мавриди

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Чалолиддини Балхӣ, ки як шахсият ва истеъоди беназир аст, зиёдтар аз дигарон аст. Масалан, дар бораи мулоқоти нахустини ў бо Шамси Табрезӣ гӯянд: «Ҳангоме, ки бар Мавлоно ворид шуд, дар баробари вай китобҳои зиёде дид ва пурсыд: «Дар ин китобҳо чӣ ҳаст?». Мавлоно аз зоҳири жӯлида Шамсро марде оммӣ (бесавод) тасаввур карда буд, гуфт: «Чизҳое, ки ту надонӣ» ва билофосила китобҳо оташ гирифт ва Чалолиддин наърае зада аз хуш рафт» [8].

Дар ин боб ривояти дигаре ҳам ҳаст: «Шамси Табрезӣ китобҳоро дар баробари Мавлоно бардошт ва дар об андохт. Мавлоно исоб кард ва ранҷид, аз ин ки баъзе кутуби падараш дар миёни онҳо буд. Он вақт Шамс як-як аз об дар овард, бидуни он ки тару хутути он пок шуда бошад» [8].

Албатта, мо метавонем дар ин маврид ривоёту ҳикоёти зиёди мӯчизаомезро, ки бар рӯҳу димоги афсонагаро ва хирадгурези мардуми мо ҳоким аст, нақл намоем, аммо гумон мекунам, ки ин мисолҳо барои баёни матлаб коғӣ аст ва аз ҳамин чанд намуна низ метавон дид, ки чӣ гуна ҳаёту осори Мавлоно печида ба афсонаву хурофоту ривоёт аст ва хонандай ноогоҳу ноҳушманд, алалхусус, насли ҷавонро метавонад ба роҳи ғалат андозад. Дигар, ҳуди зиндагии Мавлавӣ ва осори ў саҳт печида аст ва агар мо бо ин афсонабофиҳо, ки дар тӯли 800-сол кардаанд, боз афсонаҳои худро зам намоем, чӣ мешавад? Ин фикра аз шоири шаҳири олмонӣ Гёте аст: «Чалолиддини Румӣ аз аввал бо ҳақиқати одӣ ва рӯзмарра аз дари носозгорӣ даромад, саъю қӯшиш ба ҳарҷ дод, ки омилҳои зоҳирӣ ва ботинии мушкилоти ҷаҳони маънавии инсонро на аз тариқи мантиқ, балки аз рӯҳу маънӣ ҳал қунад. Аз ин ҷиҳат осори ў сарчашмаи муаммоҳо ва мушкилоти тоза шуд ва ин дар навбати худ боиси тафсирҳо ва таъбирҳои ҷадид гардид. Ниҳоят, ў рӯ ба таълимоти ваҳдати вучуд овард, ки бо ёрии он бисёре аз мушкилотро кушод ва басе муаммоҳои тоза низ эҷод кард» [6].

Ниҳоят, барои расидан ба қунҳи осори Мавлоно ва ҳадафи аслии ў ман гумон мекунам, ки донишҳои инсонии мо қифоят намекунанд, зеро дар осори ў ба ҷуз орову афкори зардуштию авастоӣ, буддоиву ҳиндӣ, масеҳию исломӣ ва ғайра, боз ҳазорон ҳазор нуктаву ибороту ишороти рамзиву киноиву маҷозиву талмехиву ташбехӣ аст, ки барои таъбири тафсири ҳамаи онҳо қувваю нерӯи инсонӣ камӣ мекунад. Аммо мо бояд ба

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

муҳимтарин чамбаҳои афкору осори Мавлоно ошно бошем ва то чое, ки имкон дорем, онро барои худ ва дигарон, ба виза, ба шогирдон тадрис бинамоем, то бар маърифати миллию исломию инсонии худ бияфзоем ва дар шукуфой ва ояндаи дурахшони халқу ҷомиаи хештан, ки ба маърифату дониши баланди шаҳрвандон, ба виза, насли наврас вобастааст, саҳм бигирем. Ба қавли Мавлоно:

*Гарчи очиз омад ин ақл аз баён,
Оцизона бояд дар он [13,951].*

Китобнома:

1. Акрам, Саид Муҳаммади. Иқбол дар роҳи Мавлавӣ / Саид Муҳаммади Акрам// Ҷавонони Тоҷикистон, 19 январи соли 1991.
2. Балхӣ, Ҷалолуддин. Куллиёти девони Шамс. Ҷ.1 /Ҷалолуддин, Балхӣ. – Техрон: Фирдавс. 1374.
3. Балхӣ, Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ/ Ҷалолуддин, Балхӣ. – Техрон: Замон, 2006.
4. Балхӣ, Ҷалолуддин. Гузидай ғазалиёти Шамс/Ҷалолуддин Балхӣ,. - Техрон, 1372.
5. Ганҷавӣ, Низомии. Куллиёт. Ҷ.5 / Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984.
6. Гёте, Йоҳан Волфганг Сафар ба диёри шеъру суруд / Йоҳан Волфганг Гёте // Адабиёт ва санъат, 13 сентябри соли 1990.
7. Гулшани адаб: маҷмӯаи осори адабони классик. Ҷ.2. - Душанбе:
8. Даштӣ, Алии. Сайре дар девони Шамси Табрезӣ / Алии Даштӣ //Паёми Душанбе, 1 марта соли 1991.
9. Лоҳурӣ, Муҳаммад Иқбол. Куллиёт / Муҳаммад Иқбол Лоҳурӣ. – Исломобод: Граффити, 1997.
10. Нӯъмонӣ, Шиблӣ. Савонеҳи Мавлавии Румӣ / Шиблии Нӯъмонӣ. - Техрон, 1332.
11. Одилов, Н. Ҷаҳонбинии Румӣ / Н.Одилов. - Душанбе: Ирфон, 1974.
12. . Румӣ, Ҷалолиддин. Девони Кабир. Ҷ.1 / Ҷалолиддини Румӣ. – Душанбе: Адиб, 1992.
13. Румӣ, Ҷалолиддин. Девони Кабир. Ҷ.2. / Ҷалолиддини Румӣ. – Душанбе: Адиб, 1993.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

---

14. Саноӣ. Ҳикоёти дилнишин / Саноӣ. – Душанбе: Адиб, 1991.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ, Ҷ.1. - Москва, 1969.
16. Ҷавҳаризода, Суҳайли. Гулшани афруҳта/ Суҳайли Ҷавҳаризода. - Салинобод, 1959.

ТАЪЛИМИ ОСОРИ МАВЛОНО ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Мавлоно Ҷалолиддин Балхии Румӣ аз ҷеҳраҳои бузурги адабу фарҳанги мо ба ҳисоб меравад. Мутаассифона, бо сабабҳои айниу зеҳнӣ осори ин абармарди бузург дар мактабу мадориси гузашта мавриди омӯзиш қарор нағирифта буд. Танҳо дар поёни асри гузашта мардуми мо маҷоли ошнӣ ва омӯзиши осори ўро пайдо намуданд ва Мавлоно ба барномаҳои таълим ворид гардид. Ҳусусан дар замони истиқлол ин раванд густариши ҳамаҷониба пайдо кард.

Дар мақола роҷеъ ба ҳамин масъала, яъне ошнӣ бо осори Мавлоно ва роҳҳои тозаву судманди омӯзиши он дар мактабҳои олию миёна сухан меравад. Воқеан, то имрӯз осори Мавлоноро асосан аз дидгоҳи мазҳабӣ ва ирфонӣ тафсиру тадбир менамоянд ва таълим медиҳанд. Аз ин рӯ, дар мақола на танҳо таълими ҷанбаи рӯҳонӣ, балки ҷанбаи миллӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ, зебоиниёсӣ ва инсонии ў низ пешниҳод ва нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: барномаи таълим, тасаввуф, ирфон, паёми рӯҳонӣ ва инсонӣ, шариату тариқат, худшиносӣ, худошиносӣ, инсондӯстӣ, кӯдакистон, мактабҳои миёнаву олӣ, шарҳҳо, пажӯҳишҳо, тотор, ноумедӣ, умед, ривоёт, ҳикоёт, шогирдон, омӯзгорон, таълим, истиқолият, шаҳрвандон, насли наврас.

ИЗУЧЕНИЕ СОЧИНЕНИЙ МЕВЛЯНА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В данной статье рассматривается сочинение выдающегося персидско-таджикского поэта, суфия Мевляна Джалалад-Дин Мухаммад Балхи Руми. К сожалению, в силу различных объективных и субъективных факторов, его сочинение ранее не было включено в учебную программу. Только в конце прошлого столетия наш народ ознакомился с его творчеством, и познал его.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

Таким образом, изучение жизнедеятельности и творчества Мевляна было внесено в учебную программу. Особенно в период независимости всесторонне изучается творческий путь Мевляна Джалал ад-Дин Мухаммад Балхи Руми .

В статье рассматриваются именно вопросы, связанные с ознакомлением с творчеством и новых путей изучения Мевлянав общеобразовательных учреждениях и высших учебных заведениях. Действительно, до сегодняшнего дня творчество Мевляна трактовали только с религиозной мифологической точки зрения. Поэтому в статье рассматривается не только обучение религиозных особенностей, но также представлены и проанализированы национальные, социальные, эстетические, нравственные и гуманистические аспекты его творчества.

Ключевые слова: учебная программа, суфизм, мистицизм, самопознание, рассказы, тарикат, шариат.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чамолиддин Сайдзода - ходими калони илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ АИ ҶТ, номзади илми педагогика

Сведения об авторе: Джамолиддин Сайдзода - старший научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки АН РТ, кандидат педагогических наук..

Information about the author: Jamoliddin Saidzoda - senior researcher of the Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of Tajikistan, Ph. D. in pedagogy.

ҲОЛАТҲОИ СЕГОНАИ ТАШБЕҲ ДАР АШЬОРИ АБДУЛЛОҲ ОРИФИ ЧОҲОБӢ

*Mирзомуҳаммади Рустоӣ
ДДОТ ба номи С.Айнӣ*

Адабиёт яке аз руқнҳои бузурги улуми инсонӣ ба шумор меравад, ки умдатарин ва шохистарин қисмати онро фунуни адабӣ ё фунуни зебоишиносӣ ташкил медиҳад.

Дониши зебоишиносӣ (фунуни адабӣ), ки дар фарҳангӣ исломӣ онро балоғат низ мегӯянд, масоиле чун маъонӣ, бадеъ, баён, қоғия ва арӯзро, ки дар воқеъ созандай як қулли забонӣ ва баёни олий ва ё як сухани зебо ва дилкашанд, дар бар дорад, ки хulosатан чунинад:

- илми маъонӣ аз таносуби қалом ба иқтизози ҳол ва мақом;
- илми бадеъ ё илми ороиши сухан аз санои лафзӣ ва санои маънавӣ;
- илми баён, ки шинохти қавоиди ироди маъонӣ ба анҳои мухталифро дар бар дорад, аз ташбех, истиъора, киноя ва маҷоз;
- қоғия аз шинохтани аҳволи қалимоти ҳамоҳангӣ охири мисраъҳо;
- ва илми арӯз аз вазни шеър ва баҳрҳои мухталиф баҳс меронад.

Аммо он чӣ акнун ба гунаи мухтасар мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дорад, марбут ба илми баён мешавад ва он ҳам баррасӣ ва шинохти ҳолатҳои сезонаи ташбех (ташбехи адно, ташбехи мутавассит ва ташбехи аъло) дар ашъори шоирони муосир, баҳусус дар ашъори ширин ва гуворои марҳум Абдуллоҳ Орифи Ҷоҳобӣ мебошад, ки барои ташхиси заъф ва қуввати ин навъи ташбехот, аз он ашъор истифода ба амал меояд.

Қабл аз вуруд ба баҳси мушаххас рӯйи табиин ва арзишёбии ҳолатҳои сезонаи ташбех (аз назари нерӯмандӣ ва сустӣ), бе ҷо наҳоҳад буд, то *макси* кӯтоҳе дар боби ташбех дошта бошем.

Ташбех, ки дар луғат шабеҳ, кардан ва ё чизеро ба чизе монанд кардан маъно медиҳад, дар воқеъ, мушорикати ду чизро дар як маъно нишон медиҳад, ки аз он ду, он чӣ ташбех мешавад,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

мушаббаҳ ва он чӣ ба он ташбеҳ мешавад, мушаббабиҳӣ ном дорад ва ин ду чиз (мушаббаҳ ва мушаббабиҳӣ) ду рукни аслии ташбеҳ маҳсуб мешаванд, ки бидуни зикри онҳо дар қалом, ташбеҳ соҳтмон ва хусусияти аслиашро аз даст медиҳад [3, 50].

Ташбеҳ ду рукни дигар низ дорад, ки яке он ваҷҳи шубҳ (сифати муштарак байни мушаббаҳ ва мушаббабиҳӣ) ва дигари он адоти ташбеҳ (калимот ё гурӯҳдои далолаткунанда бар ҳаммонандӣ дар ташбеҳ) мебошад. Пас ташбеҳ чор руқн дорад: **мушаббаҳ, мушаббабиҳӣ, ваҷҳи шубҳ ва адоти ташбеҳ.**

Ваҷҳи шубҳ ва адоти ташбеҳ аз ҷумлаи аркони фаръӣ буда, гоҳе дар қалом меоянд ва гоҳе ҳазф мешаванд ва ҳар гоҳ ҳарду сурат дар як қалом истеъмол гардад, **ташбеҳи заиф** ва агар яке аз он истеъмол шавад, **ташбеҳи мутавасситро** ба вучуд меоварад.

Лозим ба зикр аст, ки дар ташбеҳ бар хилофи истиора ва маҷоз, лафз дар маънои ҳақиқие ба кор бурда мешавад ва ҷонмояи аслии он муболиға, иғроқ ва ҳаёлангезӣ дар мадҳ ва зам ё баёни моҳияти касе ва ё ҷизе мебошад [1, 85].

Донишмандони арсаҳои фунуни адабӣ, хосатан, улуми баён, дар риштаҳои гуногуни ин илм билҳаз дар заминай ташбеҳот, пажӯҳишҳои дақиқ ва мабсусе доштаанд, аммо, ҳамон тавре ки қаблан ёдовар шудем, бо инсироф аз ҳар баҳси дигар дар ин ҷо, анвои ташбеҳро аз назари қувват ва заъф дар ҷанд шеър ба баррасӣ мегирнем:

А) Ташбеҳи адно (заиф):

Каломе, ки дар он ваҷҳи шубҳ ва адот ҳар ду зикр шавад, ташбеҳи адноро ба вучуд меоварад, мисли аёти зайл аз марҳум Орифи Ҷоҳобӣ:

Риши зоҳид гар ба даст оред ӯро қал кунед,
Чун сафои хонаи оина, хушсайқал кунед [8, 81].

Дар ин ҷо «калии риш» ба сафоии «хонаи оина» ташбеҳ шудааст, ки «қал» мушаббаҳ, «оина» мушаббабиҳӣ «чун» адоти ташбеҳ ва «сафову сайқал» ваҷҳи шубҳ ё сифати муштарак миёни қалий ва оина дар байти фавқ мебошад. Ва ё:

Дуди қалён гирди рухсори ту чун абри баҳор
Аз муҳаббат пешишे дорад ба даври офтоб [8, 23].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Гарчанд дар ин байт ду ташбөх ба кор рафтааст, вале бо васфи мавчудияти ду мушаббаах ва ду мушаббабиҳй дар ин мисраъ, адоти ташбөх дар мисраи аввал ва вачхи шубх дар мисраи дуввум ба унвони аркони фаръии ташбөх низ омада ва ба ин тавр ташбөхи адноро сохта аст. Яъне дар ин чо «дуди қалён ё чилим» ба «абри баҳор» ва «гирди рухсор» ба «даври офтоб» ташбөх шуда ва «чун» дар мисраи аввал ва «печиш» дар мисраи дуввум аркони фаръиро ба вучуд оварда, боиси эчоди ташбөхи заиф гардидаанд.

Дар мисраи поён «лола»-и сурхранг ба шаҳиди хунин ва рангинкафан ташбөх шуда, иттифоқан дар мисраи аввали он ду нишонае аз адоти ташбөх он ҳам аз гурӯҳҳои пайвандӣ вучуд дорад, мислии «ки», яъне «ҳамчунон ки» ва «чу».

Он дам, ки лолаҳо чу шаҳидон ба растхез,
Раигинкафан баромада, маҳшар ба по
кунанд [6, 23].

Дар мисраи мазбур, «лола» ва «шашид» тарафайни аслии ташбөх, «рангин» вачхи шубх миёни тарафайни ташбөх ва «ки» ва «чу» аз адоти ташбөх ба шумор меравад.

Дар ташбөхи адно, гоҳе ҳам баъзе аз аркон, метавонанд ба такрор биёянд, мисли намунаи қӯҷаки зер:

Охир ин хона маро мебалъад,
Чун шаби тира, ки бикишуда даҳан,
Чун шаби тира, ки доман занадаши Аҳриман [6, 199].

Дар мисоли фавқ «хона» ба «шаб» ташбөх шуда, аммо «тира», ки сифати муштарак ва робитаи ҳаммонандиро миёни «шаб» ва «хона»-и хавфнок, ки гӯё ўро мебалъад, мерасонад ва «чун», ки адоти ташбөх ва ҳатто бо худи «шаб», ки мушаббабиҳй буда, мукаррар зикр шуда аст. Ва дар шеъри баъдӣ низ чунин ҳолате ба мушоҳида мерасад:

Ман хушики хушики хушкам, ту рудбори ҷорӣ,
Ман як сукути сардам, ту як қафас қанорӣ
Ман шӯълаи шикаста дар остани мағриб,
Ту як тулӯъи сабзӣ, аз шаҳри шаб фарорӣ.
Ман як шаби ғаминам, бемоҳ, беситора,
Ту бомдоди равшан, ту субҳи як баҳорӣ [6, 252].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Гарчанд, ба қавли донишмандони ришта, гуфтор ва ашъоре, ки вачҳи шубҳ ва адот дар он ба кор рафта бошад, дар марҳалаи ташбеҳи адно ё фурудин қарор мегирад, аммо ман дар ин замина мутараддидам, зеро ҳар шеъре, ки дарёфти робитаҳои дарунӣ ва зебоишинохиаш ниёз ба диққати зиёд дошта бошад, боист нерӯманд ва аъло гуфта шавад, мисли истиъора, мачоз, ки лафз дар он дар маъни ғайри ҳақиқӣ ба кор рафта ва арзёбӣ ва шинохти он ниёз ба диққат ва заҳмати фаровон дошта, нисбат ба ташбеҳ, қавитар ва пурнерӯтар ба шумор биравад. Аз ҳамин рӯ, ҳар сухане, ки мақсадаш зудтар ва ба осонӣ дарёфт гардад, боист дар марҳалаи адно қарор бигирад. Зеро дар мавҷудияти тарафайни ғайри аслӣ дар шеър ҳам мақсад дертар ба даст меояд ва ҳам таркибҳои ҳунарӣ ва резкориҳо ва зарофатҳои ба кор гирифташуда дар ин гуна ашъор, афкорро дар адно шумурданаш мағшуш ва мутараддид месозад.

Б) Ташбеҳи мутавассит (миёна):

Ташбеҳи мутавасит он аст, ки яке аз тарафайни ғайри аслӣ (адот ва ёвачҳи шубҳ) дар он зикр шавад, масалан: Маҳмуд чун офтоб аст ё Маҳмуд дар зебой офтоб аст;

Ва ё:

Ишқ ҳамчун афсар ва саодат аст,

Ё:

Ишқ меъмори оламаст [11, 113].

Дар мисоли аввал «Маҳмуд» мушаббаҳ ва «офтоб» мушаббабиҳӣ, ки тарафайн ва аркони аслӣ ташбеҳ гуфта мешавад, бо адоти «чун» омада аст, vale аз вачҳи шубҳ дар ин мисол суроғе нест. Аммо дар мисоли баъдӣ танҳо, «зебой» ба унвони вачҳи шубҳ миёни тарафайни аслӣ - (Маҳмуд ва офтоб) оварда шуда ва дар он миён адоти ташбеҳ вучуд надорад.

Ҳамин тавр, дар мисоли савумӣ адоти ташбеҳ «ҳамчун» бо як мушаббаҳ ва ду мушаббабиҳӣ ва дар мисоли охирӣ вачҳи шубҳ «олам» ҳамроҳ бо як мушаббаҳ ва як мушаббабиҳӣ омада ва ба ин гуна, ташбеҳи мутавassитро ба вучуд оварда аст.

Дар байти зер аз Ориф Ҷоҳобӣ, ду бор тарафайни аслӣ ташбеҳ ва ду бор адоти ташбеҳ «ки», ки мағҳуми «ҳамчунон ки»-

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

ро мерасонад, ба кор рафта ва бо адами ҳузури вачҳи шубҳ дар он, ташбеҳи мутавасситро сохта аст;

Ҳазар қунед зи ришват, ки ришват озор аст.

Касе, ки моили ришват бувад, ситамгор аст [8, 40].

Ё дар ин байти ҳазрати Ҳофиз (р), ки тарафайни аслӣ бидуни қадом воситае дар мисраи дувум омада ва бо зикри адоти ташбеҳ дар мисраи аввал онро ба ташбеҳи мутавассит табдил намуда аст;

Ҳою, ки ман аз дар ду ҷафои ту бинолам,

Бедоди рафиқон ҳама лутф асту киромат [12, 62].

Ҳамин тавр, дар ҳар гуна сухани адабии манзум ё ғайриманзум, ки яке аз аркони фаръӣ дар он ҳузур надошта бошад, ба он ташбеҳи мутавассит, ки нисбат ба мартабаи аввал (ташбеҳи адно) бартар аст, гуфта мешавад. Ба байти зайл таваҷҷӯҳ шавад:

Мурғони шаб ба шоҳаи бедор хуфтаанд,

Ҳамчун наво, ба мисраи ашъор хуфтаанд [10, 231].

Дар мисрои боло, «мурғ» ба «наво», ки аз тарафи сифати ҳам ба мурғ шуда метавонад ва «шоҳа» ба «мисраи шеър» ташбеҳ гардида, яъне «мурғ» ва «шоҳа» дар ин ҷо мушаббаҳ ва «наво» ва «мисраи шеър» мушаббабиҳӣ ва «ҳамчун» адоти ташбеҳ мебошад.

Дар намунаи зер аз аркони ғайри аслӣ, аз вуҷӯҳи шубҳ ба тартиби «тарона, заҳм ва шикастан» ёд гардида, ки бо ин тартиб, ташбеҳи мутавасситро ба даст додааст:

Ҷандест мурғи дил пайи рафтан зи лона нест,

Ӯро ба сар ҳавои баҳору тарона нест [5, 254].

***

Бар заҳми сина судаи алмос марҳам аст

Рӯзи аёб саҳт парешону дар ҳам аст [8, 401].

***

Ҳар ду фарзанд бигиранд зи пеши назарам,

Ай фалак, ҷарҳи ҷафопеша шикастӣ камарам [8, 205].

Муъмин Қаноат як тан аз сароишгарони маъруфи забони порсии дарӣ дар ҷое аз сурудай зебои нимояш дар боби таърифи забон, ӯро (забонро) ба шири модар ва меҳр модар ташбеҳ карда, мегӯяд:

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Баҳри ман танҳо забони модарист, ҳамчу ишири модараст,

Баҳри ў ташбехи дигар нест-нест, чунки меҳри модараст [7,205].

Намунаи фавқ, марбут ба навъи дувуми ташбех ё ташбехи мутавассит буда, ки дар он фақат яке аз тарафайни фаръӣ (адоти ташбех) нишон дода шуда аст.

Лозим ба ёдоварист, ки бо зикри вачҳи шубҳ дар калом, ташбехи «муфассал» ва бо ҳазфи он ташбехи «мучмал» ба вуҷуд меояд ва ҳамин тавр бо ҳузури адот дар калом, ташбехи «мурсал ё сареҳ» ва бо ҳазфи он ташбехи «муаккад» сохта мешавад.

Ба ҳар ҳол тағйирот ва номгузориҳо ҳар чӣ бошад, бошад, аммо он чӣ мавриди назари баҳс аст, ин аст, ки аз мавҷудияти аркони фаръии ташбех дар калом ташбехи зарьиф ва аз мавҷудияти як руҳи аз он аркон ташбехи мутавассит ташкил мегардад.

В) Ташбехи аъло:

Ташбехи аъло ба ташбехе гуфта мешавад, ки мустасно аз вачҳи шубҳ ва адот бошад, яъне шоир дар ин гуна ташбех, сирф тарафайни аслии ташбех (мушаббаҳ ва мушаббабиҳӣ)-ро, он ҳам ба манзури зебо сохтан ва қувват бахшидан ба оваридан хеш, зикр менамояд ва то он ҳад мекӯшад, ки **фосилаи бартариро** аз миёни мушаббаҳ ва мушаббабиҳӣ бардоранд.

Масалан, вақте ки бигӯем **«Аҳмад фаришта аст»** ё **«Ришод шер аст»** мусалламан, аз ин ҷумла, ки бигӯем **«Аҳмад дар ҳулқу ҳӯй монанди фаришта аст»** ва ё **«Ришод дар шучоъат ба монанди шер аст»** қавитар аст, чун бо зикри тарафайни аслии ташбех, Аҳмад ва Ришод ба гунаи мустақим ва бидуни воситае ба **«фаришта ва шер»** ташбех гардида аст, ки ин навъ ташбех, ташбехи навъи сеюм ё аъло номида мешавад.

Ташбехи аъло ҳамчунон аз лиҳози нерӯмандӣ ва марғубият ба ду шакл (ташбехи балиғ ва ташбехи музмар ё зимнӣ) тақсим шуда аст, ки дар зайл ба он ишора мегардад:

1. Ташбехи балеғ: Дар ташбехи балеғ, вачҳи шубҳ ва адот комилан ҳазф шуда ва бартарии мушаббаҳ аз мушаббабиҳӣ ба фаромӯшӣ (таносӣ) супурда мешавад (5,75). Масалан, дар намунаи зер аз Ориф Ҷоҳобӣ (Дар васфи Кобул), ба ҷузъ аз

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

тарафайни аслии ташбех, дигар радди пойи ҳеч гуна адот ва ё вачхи шубх дар он дида намешавад:

*Мабар васфи Төхрону Иронзамин,
Замин Исфаҳону Исфаҳон Кобул аст.
Зи Дехлӣ шунидам ба савти дуҳул,
Гулистони Ҳиндустон Кобул аст [3, 75].*

Пажӯҳишҳо нишон дода аст, ки намудҳои мутафовит чи дар қолаби шеъри кӯҳан ва чи дар қолаби ашъори нав чунон дар таволии мағоҳим ва таркибҳо гиреҳ ҳӯрдаанд, ки гоҳ-гоҳе ба саҳтӣ мешавад, ташбехоти аълоро мустасно ва ба дур аз ҳолатҳои ташбехӣ адно ва авсат, нигаҳ дошт, аз ҳамин рӯ, қолабҳои муҳталифи шеърӣ, ба хусус, қолабҳои навин, ҳолати муҳталати ташбехотро дар худ доштааст.

Масалан, байти отӣ аз адоти ташбех орӣ буда, valee вачхи шубх дар он вучуд дорад:

*Қоматаш сарвасту абрӯ - моҳи нав,
Ин қиёматқад чӣ тӯғон мекунад [8, 74].*

Ҳамин гуна, дар аксарияти осори шуаро, тасвирсозиҳо ва робитаи маонӣ ва мағоҳим ё пайвастагии равобити анвои ташбехот бо ҳам, амри иҷтиюнӣ-назар ба назар мерасад.

Намунаи зайл, равобити маҳкам ва ногусастани ҳама анвои ташбехотро чунин менамоёнад:

*Баҳорро мебинам,
Дигар
Ҳайкали маҳуфи пар-пар карданро
Дар хоб намебинад.
Ва мерояд,
Пироҷани наvrӯzии духтаракони боғро
Бо рангҳои қирмиз ва бунафи
Ва замзама мекунад
Дар гӯши шукуфаҳо
Марги ҳаюлои пажмуруда соҳтанро,
Чун музедагонии ҷонбахӣ.
Ва бовар дорад
Рӯйидани ҳанда бар лабҳои ғунчаҳоро
Ки ҳазони ситам онро рабуда буд [3, 202].*

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Дар ин қолиб, мушаббаҳ, мушаббабиҳӣ, ваҷҳи шубҳ ва адоти ташбеҳ ба зуҳур расида ва шоири тавону бо овардани вожа ва таркиботи зебо чун «гӯши ўшкуфаҳо, лаби ғунча, ҳазони ситам, пироҳани наврӯзӣ, марги ҳаюло» ва ғайра дар он, бо зарофати хосе миёни нишонаҳои ташбеҳиаш талфиқ ва ҳамоҳангӣ ба вучуд оварда аст.

Ташбеҳи музмар ё зимнӣ:

Дар ташбеҳи зимнӣ ва музмар бо васфе, ки тарафайни ғайри аслӣ (ваҷҳи шубҳ ва адот) зикр намешавад, тарафайни аслӣ ҳам зоҳир ва ошкор набуда ва аз қаринаҳои маъно, ташхис мегардад;

Масалан, дар ин байт аз марҳум Орифи Ҷоҳобӣ:

Шаб дар оғӯшам даромад боз гуфтам кистӣ?

Ҳанда карду гуфт: “Ориф шуд сияҳрӯйи хунук [8, 114].

Дар ин байт дида мешавад, ки илова бар набуди ваҷҳи шубҳ ва адоти ташбеҳ дар он, тарафайни аслӣ ҳам аъён ва ошкор ба назар намерасад, аммо аз қаринаи маънӣ дарк мешавад, ки дар ин ҷо ҳузури «ёр» ба «гармӣ» ташбеҳ шуда аст, зоро ҳамоғӯшии ёр боиси ҳарорат ва гармӣ ва сабаби ҳуҷлат ва сиёҳрӯй, сардӣ ва хунуки шуда аст.

Ва ё ин байт:

V.

Ба даргоҳи Ҳудо роҳе надорад одами муфлис,

Чаро воҷиб нағашта Каъба марди бебизоъатро.

Дар ин ҷо «даргоҳ ва Каъба» тарафайни аслӣ ташбеҳ буда ва муфлисию бебизоатӣ қинояе аз шахсе, ки нисоби лозимро барои адои ҳаҷ тақмил накарда, мебошад, ки ба гунаи пӯшида ва номушаҳхастар тарҳ гардида аст.

Дар намунаи зайл низ, дар аввал, бар фаҳми равобити ташбеҳӣ навъе аз иститор ва пӯшидагӣ дида мешавад, аммо баъд аз диққат ва ғавр мақсади гӯянда дарёфт мегардад;

То ба ду абрӯи ту даст наёбад касе,

Пеши ду шамишер ман сина сипар кардам [9, 577].

Марҳум Ориф бо тарҳи матлаби зер ва сардаргумии мухотаб, тавре тазоҳур намуда, ки гӯё қасди ташбеҳро надорад, аммо бо миқдоре диққат ва тааммуқ аз нишонаи маънӣ метавон робитаи ташбеҳиро дар ин байт дарёфт намуд ва он ҳам ҳаммонандӣ (қасовати қалби зоҳид) ба «санги сиёҳ» мебошад- яъне ҳамон

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

гуна, ки қўшиши борон дили санги сиёҳро наметавонад нарм намояд, қатароти ашки риёни зоҳид ҳам ин товоонро надорад, то дили саҳт ва санги ўро нарм бисозад.

Аммо як робитай ташбехӣ дар он, ки борон ва ҷашми тар аст, бе заҳмат зоҳир мебошад; ба мисол таваҷҷӯҳ шавад:

*Сайи борон накунаад нарм дили санги сиёҳ,
Зоҳидо! чанд ба ҷашми тари худ менозӣ [8, 193].*

Ин абёти Амир Муъизӣ ҳам, ташбехи зимниро зоҳир месозад;

*Гар нури маҳу равшани шаъм турост,
Ин коҳиши сузинши ман аз баҳри чирост?
Гар шаъм тӯй, маро ҷаро бояд сӯҳт,
Вар моҳ тӯй маро ҷаро бояд кост? [2, 643]*

Намунаҳои фавқ, ин нуктаро мерасонад, ки дар ташбехи музмар шоир ҷизеро ба ҷизи дигар чунон монанд мекунад, ки дар зоҳир ба сурати ташбех маълум нагардад, аммо бо таваҷҷӯҳи дақиқ, манзури аслии шоир, ки дар ташбех ниҳон аст, ба даст меояд.

Китобнома

1. Аҳмаднажод, Комил. Фунуни адабӣ/ Комил, Аҳмаднажод. - Техрон: Интишороти Поё, 1382.
2. Доиратулмаорифи форсӣ. -Техрон: Амири Кабир, 1380.
3. Қавим, Абдулқайюм. Фунуни адабӣ / Абдулқайюм, Қавим. - Кобул, 1376.
4. Қавим, Абдулқайюм. Шеъри муосири порсӣ-дарӣ / Абдулқайюм, Қавим. - Кобул, 1386.
5. Қудсӣ, Сайд Фатхулло. Ба нақл аз “Шеъри муосири порсӣ-дарӣ”/ Сайд Фатхулло, Қудсӣ. - Кобул, 1386.
6. Муҳаммадраҳим Илҳом. Шеъри муосири порсӣ-дарӣ.-Кобул, 1386.
7. Қаноат, Мӯъмин. Ба нақл аз “Шеъри муосири порсӣ-дарӣ”/Мӯъмин, Қаноат. - Кобул, 1386.
8. Орифи Ҷоҳобӣ. Девони Орифи Ҷоҳобӣ / Ҷоҳобӣ, Орифи . - Лоҳур, 1373.
9. Фарҳанги форсии Амид. Ҷ.1. -Техрон, 1379.
10. Ҳаким, Аскар. Шеъри муосири порсӣ-дарӣ / Аскар Ҳаким. - Кобул, 1386.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

---

11. Ҳарид. Ба нақл аз “Афкори Җовид, Ғуломризо Воҳидӣ”. - Техрон: Оташкада, 1327.
12. Ҳофизи Шерозӣ. Девони шеър / Шерозӣ, Ҳофиз. - Техрон: Мунфарид, 1375.

ҲОЛАТҲОИ СЕГОНАИ ТАШБЕҲ ДАР АШЬОРИ АБДУЛЛОҲ ОРИФИ ЧОҲОБӢ

Дар ин мақола истифодаи ташбек ва руқнҳои он дар ашъори Орифи Чоҳобӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Зимни баррасӣ муайян мегардад, ки ташбек дар осори адиб чор руқн дорад. Ин руқнҳо бо мисолҳои мувоғиқ аз осори шоир таҳқиқи илмӣ шудаанд. Барои тақвияти фикр ва муқоиса аз ашъори дигар шоирон низ истифода гардидааст.

Калидвожаҳо: *ташбек, руқн, шоир, шеър, балоғат, баён, қоғия, арӯз.*

АЛЛЕГОРИЯ И ЕЁ РАЗНОВИДНОСТИ В ПОЭЗИИ АБДУЛЛО ОРИФ ЧОХОБИ

Данная статья посвящена аллегории и её элементам в стихах Абдулло Ориф Чохоби. При рассмотрении данного вопроса автор статьи установил, что в произведениях поэта можно выделить четыре элемента аллегории. В ходе исследования были проанализированы не только примеры из творчества Абдулло Ориф Чохоби, но также для сопоставления приводились примеры из стихотворений других поэтов.

Ключевые слова: аллегория, элементы, поэт, стихи, риторика, поэтическая речь, рифма, аруз.

ALLEGORY AND ITS VARIETIES IN THE POETRY OF ABDULLOORIFCHOHOBI

The article is devoted to the allegory and its prosodic elements in verses of AbdulloOrifChohobi. Having considered this question, the author found out that four prosodic elements of allegory can be identified in the works of the poet. During the study, not only

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

---

examples of the oeuvre of Abdullah OrifChohobi were analyzed, but also the poems of others.

Keywords: *allegory, elements, poet, verses, rhetoric, poeticspeech, rhyme, arud.*

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ: Рустоӣ
Мирзомуҳаммад - докторанти кафедраи назария ва таърихи
адабиёти ҶДОТ ба номи С.Айнӣ. Телефон: 917591354. E-mail –
M.Rustoyee@yahoo.com

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ: Рустоӣ Мирзомуҳаммад –
докторант факультета таджикской филологии ТГПУ им. С.
Айни. Телефон: 917591354. E-mail –M.Rustoyee@yahoo.com

INFORMATION ABOUT THE AUTHER: Mizomuhammad
Rustoi - a doctorant of Department of Tajik Philology of the Tajik
State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel.:
917591354. E-mail –M.Rustoyee@yahoo.com

УДК:1Ф3.9

ЭТИЧЕСКОЕ УЧЕНИЕ АБУ ХАТИМА АР-РАЗИ

Ниёзбеков Давлат

Институт гуманитарных наук им. Б. Исакандарова АН РТ

Настоящая статья посвящена исследованию этических воззрений Абу Хатима Рazi (874-934) — известного исмаилитского философа, одного из основателей философского исмаилизма.

Следует отметить, что этическое учение Абу Хатима Рazi и исмаилизма в целом, пока не изучено на том уровне, на каком они заслуживают. В историко-философской науке нравственные принципы исмаилитов в общей форме рассматривались В. Ивановым в работе «Организация фатимидской пропаганды», в которой он пишет о моральном кодексе³ да‘и исмаилизма, но при этом почему-то о «Китаб ал-Ислах» ничего не пишет. Для исследования этики исмаилизма В. Ивановым использованы другие источники, о которых он даёт краткую информацию: «Крайне интересные богословские размышления относительно идеальных качеств да‘и содержатся в трактате знаменитого кади Абу Ханифы ан-Ну‘мана (ум. 363/974), автора великого свода законов исмаилизма «Да‘а’им ал-Ислом» [6, 33]. После ан-Ну‘мана В. Иванов упоминает другие даи, которые занимались проблемами этики, но жили намного позже Абу Хатима Рazi и потому не представляют для нас интереса. Нам представляется, что более поздние авторы могли продолжать и развивать идеи Абу Хатима Рazi.

В общих чертах о нравственных принципах исмаилизма писал Х. Додихудоев [5, 368-406], затем появились исследования о персоналиях, в которых подвергаются анализу этические учения того или иного исмаилитского мыслителя [1, 2; 3, 73-92].

В статье «Этика исмаилизма» А.В.Смирнов даёт компаративный анализ этики исмаилитов в системе исламских этических учений, опираясь, в основном, на труды Хамид ад-Дина Кирмани. Но статья имеет большую теоретическую ценность и методологическую значимость для исследования

³ Понятие «этический кодекс да‘и» принадлежит Шину Номото. У самого Абу Хатима Рazi это понятие не употребляется.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

этики исмаилизма в целом и учения таких мыслителей, как Абу Хатим Рazi, хотя её содержание не отражает этические мысли ни его, ни предшественника Кирмани, ни других последующих исмаилитских мыслителей, например, Насира Хусрава.

В указанной статье А.В.Смирнов пишет: «Этические построения исмаилизма отмечены печатью влияния неоплатонических и, в меньшей степени, платоновских и аристотелевских идей, пришедших вместе с арабоязычным перипатетизмом, что проявляется прежде всего в выдерживании оппозиции «природное-внеприродное», или «мир Природы – мир Разума»: первое ассоциируется с порочностью, ущербностью и потенциальностью, второе – с совершенством, полнотой и актуальностью, первое рассматривается как источник страдания, второе – как обитель счастья. Исмаилитские учения испытали влияние и суфизма и ишракизма, хотя оно менее заметно. Исмаилитская этика безусловно укоренена в общеисламской почве, сохраняя принципиальные установки и логику выстраивания понятий, характерную для мусульманской этики. Главным философским произведением исмаилизма служит «Рахат ал-‘акл» («Успокоение разума») Хамид ад-Дина ал-Кирмани (XI в.). Некоторые философские идеи, воспринятые исмаилизмом, отражены также в трактатах «Братьев чистоты» («Ихван ас-сафа»)» [9].

Практически А.В.Смирнов этику исмаилизма оценивает относительно отрицательно. Он пишет: «Исмаилитская этика отличается ригористичностью⁴ и угрюмым оптимизмом: необычайно узок и тернист рисуемый ею путь к спасению, слишком легко от него уклониться и навсегда потерять стезю, велико зло, творимое в мире не вставшими на путь, хотя в конечном счете те, кому удалось удержаться подле истины, получат полную награду. Как вариант шиитской этики, она в значительной мере отличается от суннитской тем, что ориентирует своих последователей на максимальное приложение сил и достижение не просто посильного, но абсолютного. Для нее характерна, вместе с тем, и крайняя нетерпимость: если в

---

⁴ Т.е. своим непреклонным следованием определённым нравственным принципам, бескомпромиссное поведение, чрезмерная прямолинейность и суровость в их соблюдении.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

суннитском учении человек не считается потерявшим статус верующего (а значит, заслуживающего конечного счастья) даже, как правило, после совершения великих грехов, не говоря уже о доктринальных расхождениях, то исмаилитские теоретики объявляют последователями подлинной веры только тех, кто принимает исмаилитское учение, и относят всех прочих к злонамеренным учителям или заблудшим душам, поддавшимся вредоносным учениям»[9]. Возможно, у кого-то из исмаилитских мыслителей такая этика существует. Но в этических взглядах Абу Хатима Рazi такие качества отсутствуют. Этот мыслитель ко всем школам ислама относился толерантно и критиковал лишь тех, кого он считал еретиками. Таковыми он считал, например, Абубакра ар-Рази и всех дахритов.

Этика Абу Хатима Рazi непосредственно связана с его онтологией творения и учением об Универсальной душе, нуждающейся в полноте, чтобы стать подобием Универсального интеллекта. Душа человека, как след от Универсальной души, тоже нуждается в совершенстве. Человек, как «плод этого мира», совершенствуется вместе с совершенствованием мира и, наоборот, мир совершенствуется по мере совершенствования человека [8, 34]. Этот, на первый взгляд, непонятный тезис Абу Хатима Рazi имеет глубокий онтологический, гносеологический и этический смысл.

Следует подчеркнуть, что Абу Хатим Рazi прежде всего опирается на моральные качества пророка Мухаммеда, посвящая ему отдельную главу «А‘lam ан-нуувват». В этой главе Абу Хатим рассматривает такие кате-гории как «честность» (сидк), «правдивость» (амонат), «шедрость» (саховат), «кротость», «снисходительность» (халим), «прощение» (афв), «храбрость», «мужество» (шучоат), «достоинство», «твердость» (разонат), «долг и верность долгу» (вафо ба ахд), «вежливость», «учтивость» (тавозӯ), «яркость поведения» (хусни хулк), «созрелость мысли и дел» (эътидоли сурат ва сират), «красота и совершенства» (чамол ва камол). С точки зрения Абу Хатима Рazi все указанные моральные качества присущи пророку ислама [4, 19].

Кроме того, подвергая критике Абубакра ар-Рази, Абу Хатим Рazi пытается провести линию демаркации между истинной религией и ересью. И здесь автор «А‘lam ан-нуувват»

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

обвиняя оппонента в предвзятом отношении к пророкам, подчеркивает истинность их учений, высокие моральные качества и ложность тезиса о ненужности пророчества для человечества. Верующие должны последовать за пророками в своей вере в ценности ислама, в нравственной жизни и деятельности пророка ислама [4, 19].

У Абу Хатима Рazi в книге «Китаб ал-Ислах» моральные нормы даны в форме этического кодекса миссионеров (ду‘ат), призванные донести до других божественную истину, изложенные в Коране. Этот кодекс изложен в первой части «Китаб ал-ислах», в котором Абу Хатим Рazi исходит из задач, стоящих перед проповедниками исмаилизма и которые предъявляют к ним соответствующие нравственные требования. Вместе с тем, он пишет и о правах миссионера в том аспекте, что он может и что ему запрещено при организации да‘ват в определенной религиозной общине [10, 106].

Обсуждение темы морального поведения миссионеров Абу Хатим Рazi проводит в форме комментария (та‘вил) к различным стихам Корана. Этот стиль изложения этических вопросов имеет место и в других частях «Китаб ал-Ислах». Шин Номото отмечает, что свои комментарии к стихам Корана Абу Хатим Рazi выражает в терминах да‘ват. Герменевтические упражнения Абу Хатима Рazi – это обобщение личного опыта автора «Китаб ал-Ислах», успешно пропагандировавший исмаилизм в разных регионах Средней Азии, Ирана и Азербайджана. С точки зрения Абу Хатима Рazi да‘и, в первую очередь, должен сам верить в исмаилизм и в то, что он пропагандирует. Иначе говоря, да‘и не должен лицемерить. Да‘и обязан хорошо знать пророческие циклы, учения каждого из шести пророков в истории человечества. Причем, любой из пророков занимает в организации да‘ват⁵ свое место в соответствии с тем, что сказано в Коране.

Абу Хатим Рazi в самом начале первой части «Китаб ал-Ислах» приводит следующий стих Корана: «О вы, которые уверовали, не входите в дома, кроме ваших домов, пока не

---

⁵ В данном случае да‘ват употребляется в широком смысле, как призыв в свою веру любым из шести пророков цикла.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

спросите позволения и пожелаете мира обитателям их. Это – лучше для вас, – может вы опомнитесь! Если же не найдете там никого, то не входите, пока не позволят вам. А если вам скажут: «Вернитесь!», – то возвращайтесь. Это – чище для вас, а Аллах знает то, что вы делаете. Нет на вас греха, что вы входите в дома необитаемые, в которых ваше имущество. Аллах знает, что вы обнаруживаете и что вы скрываете!» [7]. Эти стихи Корана Абу Хатим Рazi истолковывает так: «Его (Бога) слова «О, вы, которые уверовали», адресованы членам внутренней иерархии людей истинного призыва (*rāffathudūdahlal-da'wahal-hakikiyah*), так как стих уже перемирил их, и договор уже включил их. Таким образом, так как они выполняют то, что они обещали Богу делать, они все верующие. Это потому что они имеют веру и искренние [по отношению к Богу]» [10, 111]. Далее в том же духе, с привлечением аллегорического метода, Абу Хатим Рazi истолковывает стихи Корана и только в их контексте пишет о добродетели, справедливости, разрешенном и запретном, о совершенном человеке и т.д.

Для совершенства человека необходимы знания. Знание составляет хотя и необходимый, но не единственный инструмент совершенства человека. Не менее важны и «дела» (предписываемые или поощряемые законом действия или совершения намаза, поста, паломничества, заката и джихада), доставляющее ему этическое совершенство, т.е. освобождающее от пороков и дающее нравственные добродетели. Хотя второе служит подготовкой души к принятию истинных знаний, эти два аспекта должны и далее оставаться неразрывно связанными, чтобы сохранить свою истинность. Добротель знания придает чистой, нравственно добродетельной душе истинную форму – ту, благодаря которой эта индивидуальная душа и соединяется с Универсальной душой после завершения её земной жизни.

Абу Хатим Рazi отличает божественную справедливость от человеческой. Нарушение божественной справедливости может привести к победе зла, что влечет за собой нарушение социальной гармонии и беспорядков в обществе. Верующий обязан исполнять предписания божественного Закона (шариат), соблюдать установленные нормы поведения.

В своем кодексе морали миссионера Абу Хатим Рazi пишет о скрытом и явном, об обучении скрытому или тайной

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

интерпретации (хакаик аль-та'вил) захир (внешнее), которое адресовано натыку (глаголющему пророку) для людей священного закона (ахли аль аль-шари'a). Последние должны верить фактам тайной интерпретации, их вера находится в распознавании и знании. При этом Абу Хатим Рazi уверен, что миссионер делает это для защиты религии ислама и верующих в Аллаха от заблуждений в познании батин. Как худджат, Абу Хатим Рazi пытается обосновать исмаилитскую иерархию как полномочных свыше людей донести знания нуждающимся и «Бог объяснить вам эти иерархические ранги, чтобы Вы могли вспоминать и признавать ваши знания в вашей религии, и воздерживаться от любого агрессивного действия и в этом порядок в отношении миссионера» [10, 112].

Абу Хатим Рazi рекомендует служителям да'ата быть терпеливыми и справедливыми по отношению к адептам и вместе с тем не открывать перед ними то, что не положено им знать. Миссионер должен испытать их на верность своему учению, соблюдать осторожность. Если миссионер обнаружит лживое отношение к его словам, то ему лучше молчать [10, 112-116].

Миссионер в целях безопасности должен контролировать свой собственный язык [10, 118]. В этих рекомендациях Абу Хатима Рazi отражено реальное положение да'и, деятельность которого проходила в условиях враждебного отношения властей к исмаилитам. Казнь ан-Насафи и других да'и не напрасно волновали худжата Абу Хатима Рazi. Его помощники работали во многих районах Ирана и Азербайджана, и чувство ответственности за их жизни заставило его написать этот кодекс поведения. Он целиком и полностью основан на исмаилитском та'виле (интерпретации) стихов Корана. В этом кодексе ныне, кажется, ничего интересного нет, он представляет интерес только для историков, хотя имеются в нем актуальные элементы.

Как явствует из вышеизложенного в своих этических воззрениях Абу Хатим Рazi практически не выходит за рамки исламской философии. Он был уверен, что социальные реалии его времени являются оптимальными как установленные Богом через своих пророков. Вместе с тем, порядки при каждом новом пророке должны отличаться от прежних порядков в силу совершенствования религии и божественного Закона для

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

каждого народа. Смена шариатов есть вместе с тем смена циклов пророчества, что составляет суть священной истории. В этом смысле, как нам кажется, профетологии и имамологии Абу Хатима Рazi.

Как идеолог раннего исмаилизма, Абу Хатим Рazi много внимания уделял исмаилитскому да'вату и пытался направить деятельность всех да'и в русла разработанного им этического кодекса в соответствии с моральными требованиями Корана и других священных текстов ислама.

Литература:

1. Арабзода Н. Носири Хусрав / Нозир Арабзода. - Душанбе: Дониш, 1994. -175 саҳ.
2. Арабзода Н. Ҷаҳони андешаи Носири Хусрав. /Н. Арабзода. -Душанбе: Ирфон, 2003. - 276 саҳ.
3. Волькер П.Е. Ҳамидад-дин Кирмани. Тафаккури исмоилийа дар давраи ал-Ҳаким биамр Аллаҳ / пер. с англ. Ф.Бадрай. Техрон: Фарзон, 1379. С. 73-92.
4. Гулям Риза А'вони. Муқаддима // Ар-Рази, Абу Хатим. А'лом ан-нубувват.
5. Додихудоев Х. Философия крестьянского бунта. /Х. Додихудоев. -Душанбе: Ирфон, 1987. - 432 с.
6. Иванов В.А. Очерки по истории исмаилизма. / В.А. Иванов. -СПб.: Зодчий, 2011.-198 с.
7. Коран. 24:27,28,29.
8. Рazi, Абу Хатим. Китаб аль-Ислах / Абу Хатим Рazi. – Каир, 1956.
9. Смирнов А.В. Этика исмаилизма // Энциклопедический словарь «Этика». / А.В. Смирнов.–М.: Гардерики, 2001. URL:
10. Nomoto Shin. Introduction. Introduction//Ar-Razi, Abu Hatim. Kitab al-Islah. -Tokyo, 2003.
http://iph.ras.ru/~orient/win/publchn/text/eth_sps.htm

ЭТИЧЕСКАЯ ДОКТРИНА АБУ ХАТИМА РАЗИ

Эта статья посвящена этическим учениям Абу Хатима Рazi, особенно о содержании этического кодекса Исмаилиды. Автор исследует этот вопрос в соответствии с широким кругом

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

философии Абу Хатима и объясняет код Абу Хатима, что затронуты все философские вопросы исмаилитов. Передавать исламскую этику, которую Абу Хатим Рази считает качеством пророка Ислама, было одной из главных задач исмаилитов в мусульманском мире. Поэтому этическое учение Абу Хатима Рази остается одним из интересующих вопросов до сегодняшнего дня.

Ключевые слова: *этическое исследование, Абу Хатим Рази, Китабаз-Зинат, философия.*

ТАЪЛИМОТИ АХЛОҚИИ АБҮҲОТАМИ РОЗӢ

Дар мақола дар бораи таълимоти ахлоқии Абӯҳотами Розӣ, хусусан аз моҳияти кодекси ахлоқии доии исмоилия сухан меравад. Муаллиф масъаларо дар доираи васеи фалсафаи Абуҳотами Розӣ тадқик намуда, мазмунни кодекси доиро пеш аз ҳамаи файласуфони исмоилия, аз ҷумла пеш аз ал-Кирмонӣ ва дигарон кор кардааст. Таблиғи ахлоқи поки ислом, ки Абӯотам онро сифати пайгомбари ислом медонист, яке аз вазифаҳои асосии доиёни исмоилия дар байни аҳли ислом ва ҳар ҷамоате дониста мешуд. Бинобар ин, таълимоти ахлоқии Абӯҳотами Розӣ имрӯз низ аз аҳамият ҳолӣ нест.

Вожаҳои алидӣ: *таълимоти ахлоқӣ, Абӯҳотами Розӣ, Китобуз-зинат, андешаҳои фалсафӣ.*

THE ETHICAL DOCTRINE OF ABU HATIM RAZI

This article deals about the ethical teachings of Abu Hatim Razi, especially about the substance of ethical code of Ismailida'i. The author researches this issue according to wide range of Abu Hatim philosophy and explains the Abu Hatim's code that all the Ismaili philosophies was affected. To convey the Islamic ethic that Abu Hatim Razi considers as the quality of Islam prophet was one of main tasks of Ismailida'i is around the muslimjamaat. Therefore, the ethical teaching of Abu Hatim Razi remains one of the interested issues till today.

Keywords: *ethical study, Abu Hatim Razi, Kitabaz-Zinat, philosophy.*

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Маълумот дар бораимуаллиф: Ниёзбеков Давлат Толибекович – ходими калони илмии Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б.Искандарови АИ ҶТ, номзади илмҳои филологӣ; тел.: +992 93505 8384.

Сведения об авторе: Ниезбеков Давлат Толибекович – старший научный сотрудник Институт гуманитарных наук им. Б. Искандарова АН РТ, кандидат философических наук; тел.: +992 93505 8384.

About the author: Niyozbekov Davlat Tolibekovich – senior researcher of the Institute of Humanitarian Studies named by B.Iskandarov AS RT; Phone: +992 93505 8384.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

УДК:891.550.092

ТАХИЯИ БАРНОМАИ КОРКАРДИ НАСРИ МУСАЧЧАЙ
(ДАР МИСОЛИ «ГУЛИСТОН» - И САЪДИИ ШЕРОЗӢ)

Ниёзбоқиев Обидҷон Сафарбоқиевич

Донишгоҳи технологи Тоҷикистон

Дар замони мусир татбиқи масоили вобаста ба матн ва таҳлили оморӣ, фонетикӣ, морфологӣ ва сарфиву наҳвии он дар технологияҳои иттилоотӣ аз мушкилоти муҳими забоншиносии иттилоотӣ ба ҳисоб меравад. Ин масъала бархурди соҳаҳои информатика ва забоншиносии мусир ба вуқӯй пайваст. Заро бо истифодаи шеваҳои математикӣ дар таҳлили матни лингвистикӣ боиси ба вучуд омадани як қатор мушкилоти соҳа гаштааст.

Инкишофи назария ва амалияи забоншиносӣ истифода бурдани усулҳои дақиқ ва объективии таҳлили забон ва матнро тақозо мекунад. Ин аст, ки имрӯз ҳалли бештари масъалаҳои забоншиносӣ дар натиҷаи фаровон истифода бурдани усулҳои риёзӣ ичро мешаванд. Вақте ки сухан дар бораи иртиботи забоншиносӣ ва риёзӣ меравад, бояд қайд кард, ки чӣ забони табиӣ ва чӣ забони риёзӣ системаҳои рамзии интиқол ва ҳифзи иттилоот мебошанд.

Тазоди забони табиӣ ва забони риёзӣ, тақозо мекунад, ки бояд барои ҳар як объекти забоншиносӣ як объекти риёзӣ мувоғиқ гузошта шавад. Чунин тафсироти риёзӣ аз тақсимоти объектҳои забонӣ ба ҳиссаҳои ҷудогонаи мустакил, ки дар мавриди таҳқики минбаъда қарор дода мешаванд, вобаста аст. Мақсади истифодаи усулҳои риёзӣ дар забоншиносӣ - дар иваз намудани системаи парокандай ба тарзи эҳсоси пешакӣ ифода ёфта ва масъалаи ҳалли пурра надоштаи забоншиносиро ба ғурӯҳи масъалаҳои содатари ба тарзи мантиқӣ ифода гардида ва дорои ҳалли алгоритмӣ буда мебошад.

Дар марҳилаи начандон зиёди солҳои охир татбиқи усулҳои технологияи иттилоотӣ дар риштаҳои гуногуни тадқиқотӣ, маҳсусан дар соҳаи забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ фаровон мушоҳида мешавад.

Чи хеле ки ба ҳамагон маълум аст, рушду пешравии ҳар як риштаи илм дар радифи омӯзиши мағҳумҳои илмӣ, инкишофи соҳтори ботинӣ, унсурҳо ва меъёрҳои он, инчунин аз дараҷаи истифодабарии восита ва усулҳо ва шеваҳои илмҳои табиӣ низ вобастагии зиёд дорад. Дар айни замон дар улуми мусосири

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

чахонй истифода аз шеваҳои риёзӣ, хосатан шеваҳои оморӣ ва воситаҳои хеле пешрафтаи техникаи компьютерио коммуникатсионӣ дар риштаҳои адабиётшиносӣ ва забоншиносӣ падидает, ки ба ҳукми анъана даромада истодааст [1].

Технологияи мусори компьютерӣ ва низомҳои коммуникатсионӣ дар маҳфуз доштан ва фавран дастрас намудани мероси ганин адабиёти тоҷику форс ва захираҳои интернетӣ ба забони тоҷикӣ имкониятҳои бағоят васеъ фароҳам меоварад. Ва бо ин гуна техника дар мавриди истифода қарор додани шеваҳои риёзӣ ва оморӣ барои таҳқиқ дар риштаҳои филологӣ ва сабкшиносӣ метавонад натиҷаҳои назаррасро дар муҳосиба ва танзими дақиқи маводҳои гуногун дихад. Чунин натиҷаҳо барои таҳқиқ дар ташхиси сабки нигориши муаллиф, яъне таъйин ва ташхиси асолати матнӣ, ки ба муаллиф нисбат дода мешавад, ҳамчун атрибутия (асолати матнӣ) ба он қӯмак расонида метавонад.

✓ дар асоси истифодаи технологияҳои тарҳрезии системаҳои иттилоотӣ ва усулҳои визуалии моделронӣ бо истифода аз унсурҳои забоншиносии иттилоотӣ гузарондани таҳлилҳои оморӣ бо матн;

✓ системабандӣ, гузарондани таҳлилҳо ва шарҳ додани масъала бо роҳи математикий ва оморӣ;

✓ коркард ва татбиқи модел бо истифода аз системаҳои стандартӣ.

Дар натиҷаи татқиқот ба чунин натиҷаҳо расидан мумкин аст:

✓ таҳқиқи баъзе вижагиҳои осори матнӣ дар сабкҳои гуногун;

✓ истифодаи барномаи маҳсуси компьютерӣ дар шинохти калима, ифода ва ҷумлаҳои санъати саҷъ бунёдёфта;

✓ шинохт ва таҳқиқи санъати саҷъ дар матнҳои классикий тариқи замимаи компьютерӣ.

Дар матнишиносии мусор таҳлили матни шеърӣ таваҷҷуҳи бисёр муҳаққионро ба худ кашидааст. Чунин ба назар мерасад, ки осори насрине классикии тоҷик аз сабаби соҳти мураккаб ва печида доштан камтар мавриди таҳқиқу баррасии муҳаққиқони ватанию ҳориҷӣ шудааст. Вале бо вучуди ин дар адабиёти классикии тоҷик асарҳое вомехӯранд, ки дорои ҳусусияти хоси эҷодӣ буда, омӯзиши забон ва услуби нигориши муаллифон метавонад дар ташаккули насрине мусор таъсирӣ муҳим расонад. Ин гуна асарҳо қарнҳо боз мавриди аҳли таҳқиқ қарор дошта бошад ҳам, баъзе ҳусусияти онҳоро бо диди нав ва бо шеваҳои тоза бояд таҳқиқу баррасӣ намуд. Яке аз намунаи барҷастай насрине классикий ин “Гулистон”-и Саъдии

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Шерозй мебошад. Бисёр муҳаққиқон дар бораи аҳамияти илмӣ – бадеии “Гулистан” – и Саъдӣ ибрози ақида намуда, маҳз забони онро аз беҳтарин намунаҳои забони классикӣ қаламдод намудаанд. Аз ҷумла, устод Айнӣ дар бораи аҳамияти илмӣ ва бадеии “Гулистан” сухан ронда, хусусияти муҳимтарини онро дар забони шево ва равони он мебинад. Ҳосатан, истифодаи санъати саҷъ на факат таваҷҷӯҳи устод Айнӣ, балки мавриди эътибори дигарон низ қарор гирифтааст. Дар ин маврид устод Айнӣ мефармояд “«Гулистан» - и Саъдӣ дар наср бадеии форс – тоҷик як мисоли «саҳли мумтанеъ» аст, яъне ба назар осон менамояд, аммо мислашро сохтан мумкин нест: ў дар ин китоб бо ҳикоячаҳои кӯтоҳ – кӯтоҳ ва бо фақраҳои мӯъҷази ду – се қалимагӣ як ҷаҳон маъниро ифода карда, хонандаро бо ғизои маънавӣ сер мекунад.” [2].

Забони асарҳои Саъдӣ ниҳоят ҷолиб буда, омӯзиш ва баррасии он хеле мубрам мебошад. Саҷъ яке аз санъатҳои бадеии буда, бештар дар наср истифода мешавад. Саъдӣ зимни тасвири лаҳзаҳои ҷолиби зиндагӣ санъати саҷъро истифода намуда, таъсирбахшии асарро хеле боло бурдааст.

Саҷъ яке аз вижагиҳои ҳоси сабки Саъдӣ мебошад. Яке аз хусусиятҳои наср мусаҷҷаъ дар он аст, ки ҷумлаҳо муҳтасару муаффо ва гуворову назаррас баён мешаванд. Маҳз ҳамин хусусият тавонист “Гулистан” – и Саъдии Шерозиро маҳбуб дар байни хонандагон гардонад.

Мо ҳам дар ин мақола бо истифодаи таъминоти барномавӣ ва забони барномасозӣ вижагиҳои “Гулистан” – и Саъдиро коркард намуда, ба ин васила асолати матн ва баъзе хусусияти сабки илмии муаллифро нишон медиҳем.

Айни замон аз ҷониби олимону мутахассисон якчанд барномаҳое, ки матнро таҳлил менамоянд, таҳия гардидаанд. Вале бо вучуди ин чунин барномаҳо наметавонанд пурра ҳама самтҳои матнро омӯзиш ва баррасӣ кунанд.

Барномаи муайянкунданаи қалимаҳои ҳамқофия дар “Гулистан” – и Саъдии Шерозӣ дорои ҷандин хусусиятҳо ва бартариятҳо мебошад:

1. Ҳар фард дар қадом соҳае фаъолият нанамояд, ҳамеша фикр ва ақидаи худро тавассути забон иброз менамояд. Барнома, ки аз омилҳои забонӣ бой мебошад, истифодабарандаро аз хусусияти забони тоҷикӣ огоҳ менамояд;

2. Барнома дар тамоми компьютер ва нотбукҳои новобаста аз системаи амалиётиашон гуногун насб карда мешавад;

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

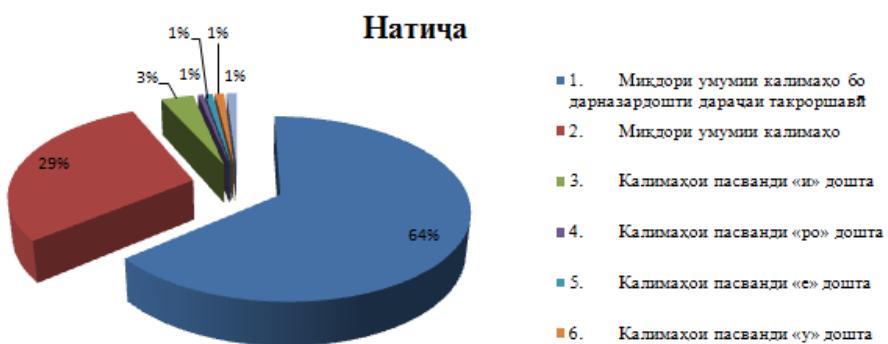
3. Тавассути замимаи мазкур истифодабаранда метавонад аз роҳу равиш ва усулҳои суханварӣ огоҳ шавад ва фонди лугавии ҳудро такмил дихад;

4. Барнома барои соҳтани дигар барномаҳои коркарди матн заминаи мусоид фароҳам месозад.

Барои гузарондани таҳлилҳои оморӣ ва санҷидани раванди кори барномаи таҳияшуда аз “Гулистон” – и Саъдӣ тақрибан бист ҳикоятро интихоб менамоем. Бо ҳикоятҳои интихобшуда таҳлилҳои лозимаро мегузаронем. Дар раванди гузарондани таҳлилҳо чунин натиҷаҳо ба даст омад, ки дар ҷадвали 1 ва расми 1 оварда шудаанд.

**Ҷадвали 1.
Натиҷаи таҳлил**

№	Намуди таҳлил	Натиҷа
1.	Микдори умумии калимаҳо бо дарназардошти дараҷаи тақроршавӣ	4392
2.	Микдори умумии калимаҳо	2008
3.	Калимаҳои пасванди «–й» дошта	233
4.	Калимаҳои пасванди «–ро» дошта	39
5.	Калимаҳои пасванди «–е» дошта	55
6.	Калимаҳои пасванди «–у» дошта	65
7.	Калимаҳои қофиядор	72

Расми 1. Натиҷаи таҳлил

Ҳамин тавр, ба мақсади муайян намудани вижагиҳои санъати саҷъ дар “Гулистон” – и Саъдӣ ба воситаи таъминоти барномавӣ ба роҳ мондем. Ҷараёни таҳлили матн бо ёрии барномаҳои маҳсуси компьютерӣ сурат мегирад. Раванди таҳияи

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

барномаи муайян намудани наси мусаҷҷаъ дар ҳикоёти «Гулистон» – ро дида мебароем. Барои сохтани замима аз манбаи додашудаҳо бояд истифода намуд. Чунки вақти кори барнома, яъне ҷустуҷӯ, коркард ва натиҷагирий дар ин маврид барои замима хеле осон ва зуд мегардад. Манбаи мо дар барномаи Ms Access таҳия мегардад. Барномаи Ms Access барои он интихоб гардид, ки он дар тамоми компьютерҳо наасб карда шудааст ва барномаи мазкур барои ҳама дастрас мебошад [3]. Манбаи додашуда аз як ҷадвал иборат буда, майдонҳои “id”, “дараҷаи такроршавии калима”, “истифодаи пасвандҳои”, “Калимаҳои ҳамқофия” – ро дар бар мегирад.

Қобили зикр аст, ки забонҳои барномасозӣ зиёд буда, вобаста ба самти муайян тақсимбанӣ шудаанд. Ду омили истифодай забонҳои барномасозӣ мавҷуд аст:

1. Таҳияи таъминоти барномавӣ аз лаёқати истифодабарандай забони барномасозӣ вобастагӣ дорад;
2. Забонҳои барномасозӣ самти коркард ва таҳияи замимаҳои худро доро мебошад.

Лозим ба ёдоварист, ки айни замон бинобар сабаби пешрафти илмӣ ва технологӣ, барномаҳо низ ба самти умумӣ омода карда мешаванд. Яъне барномаи таҳияшуда, бояд дар ҳама намуди дастгоҳҳои иттилоотӣ аз қабили нотбук, планшет, смартфон ва гайра истифода шавад.

Хулоса, татбики технологияҳои иттилоотӣ дар забоншиносӣ ва адабиёт яке аз риштаҳои нав буда, имкони таҳлилҳои гуногуни илмиро фароҳам меоварад. Замимаи мазкур яке аз чунин таҳлилҳо аст, ки муайянқунандаи калимаҳои наси мусаҷҷаъ дар мисоли “Гулистон” – и Саъдии Шерозӣ мебошад.

Адабиёт

1. Усмонов З.Ҷ., Одинаев Н.С., Исмоилов М.А., Умаров М. А., Олимова П.Н., Ҷаъфарова Д. Ф. Забоншиносии иттилоотӣ. – Душанбе: Ирфон, 2010. –163 с.
2. Садриддин Айнӣ. Асарҳои адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ. Ҷилди дуввум. –Душанбе: Дониш, 2008
3. Ватсон Б. С#4.0 на примерах. – СПб.: БХВ. –Петербург, 2011. – 608 с: ил.
4. Саъдии Шерозӣ. Гулистон. –Душанбе : Маориф ва фарҳанг, 2008. –232 сах.

РАЗРАБОТКА ПРОГРАММНОГО ПРОДУКТА ОПРЕДЕЛЕНИЯ НАСРИ МУСАДЖА В "ГУЛИСТАН" - Е СААДИ ШИРАЗИ

В статье приводится общая информация о создании программного продукта определения насри мусаджа в произведении “Гулистон”- Саъди Ширази. Насри мусаджа это один из видов текстового произведения, которого используют поэты в прозе и в стихе. Приложение создано в программном обеспечении Microsoft Visual Studio, которое имеет в своей платформе несколько языков программирования. В эту группу входит Си шарп (C#), который был использован.

Ключевые слова: *текст, данные, программное обеспечение, проза, проектирование, алгоритм, специальные библиотеки.*

DEVELOPMENT PROGRAM PRODUCT DEFINITION NASRI MUSADJA in "GULISTAN" SAADI SHIRAZI

This article provides general information about the software product definition Nasri musadja to work "Guliston" – Sadii Sherozi. Nasri musadja is one of the types of text work, which is used therefore in Nasr and in Nazm. The application was created in the software Microsoft Visual Studio, which has several programming languages to its platform. This group includes C Sharp (C#), which has been used.

Keywords: *text, data, software, information, design, algorithm, special libraries.*

ТАХИЯИ БАРНОМАИ КОРКАРДИ НАСРИ МУСАЧЧАЬ (ДАР МИСОЛИ «ГУЛИСТОН» – И САЪДИИ ШЕРОЗӢ)

Тахқиқот ба тахияи барномаи коркарди насри мусаччаъ дар «Гулистон» - и Саъдии Шерозӣ баҳшида шудааст. Насри мусаччаъ як намуд сабке мебошад, ки дар осори назмӣ ва насрӣ барои ҷолиб ва дилчаш намудани асар нависандагӣ ё шоир ба кор мебарад. Заминаи коркарди насри мусаччаъ дар «Гулистон» – и Саъдии Шерозӣ ба воситаи таъминоти барномавии Microsoft Visual Studio, ки дар дохили худ забонҳои барномасозии

СУХАНИШИНОСӢ, №3 2016

гуногунро дорад, таҳия гаштааст. Ба ин гурӯҳ Си шарп (C#), ки ҳангоми таҳияи барномаи ба кор бурда шуд, шомил мегардад.

Калидвожаҳо: матн, иттилоот, таъминоти барномавӣ, наср, тарҳрезӣ, алгоритм, китобхонаҳои маҳсус.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ниёзбокиев Обичон Сафарбоқиевич – муаллими қалони кафедраи “Система ва технологияҳои иттилоотӣ” – и Дошишгоҳи технологи Тоҷикистон. Тел.: (+992)985-85-86-89 Е-майл: nobid84@mail.ru.

Сведения об авторе: Ниёзбокиев Обиджон Сафарбокиевич – старший преподаватель кафедры “Системы и информационные технологии” Технологического университета Таджикистана. Тел.: (+992)985-85-86-89 Е-майл: nobid84@mail.ru.

About the author: Niyozbokiev Obidjon Safarbokievich - Senior Lecturer in Systems and information technology Technological University of Tajikistan. Tel.: (+992)985-85-86-89 E-mail: nobid84@mail.ru.

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК:39(581)

**РАСМИ ХОСТГОРӢ ВА АРӮСИИ СОКИНОНИ
ВИЛОЯТИ ҚУНДУЗ**

Наврӯзали Ализода

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Кишвари бostonии Афғонистон бо таърихии беш аз панҷҳазорсола ва мардуми ин сарзамин дар маҳди тамаддун ба сар бурда, устувор аз назари мавкеяти ҷуғрофиё меҳварии қитъаи Осиёи Марказиро ба зимма дошта, ҳамвора дар меҳвари таваҷҷӯҳ буда, дуроҳай гуногун фароз ва нишебиҳои зиёдеро паймудааст, ки дар натиҷа ин роҳи тӯлонии пурхамупечи таърих гувоҳ ба таҳаввули фарҳанги иҷтимоӣ мебошад.

Ҳарчанд аз давраҳои қабл аз ислом то акнун мардуми ин кишвар фишору саҳтиҳои фаровонро дучор шуда, қурбонии бешумори молӣ ва ҷонӣ додаанд, vale меросдори фарҳанг ва тамаддуни қуҳан будаанд ва ҳоҳанд буд. Мардуми Афғонистон дар пешбури умури зиндагии иҷтимоияшон, аз хотири ин ки дороии таркиби ақвом, қабоили муҳталиф ва забону мазҳаби гуногун ҳастанд, расм ва ривоҷҳояшон агарчи мутаасир аз ҳамдигар мебошанд ва дар баъзе аз манотик шояд ба шакли омехта ба назар бирасанд, vale аксаран мутафовут аз ҳамдигар мебошанд. Чунончи дар эҷоди ташкили хонавода тамоми мардум аз шевай издивоҷ истифода менамоянд.

Расму ривоҷи хостгорӣ ва арӯсӣ дар тамоми дунё барои завҷ шудани оқоён ва хонумон вобаста ба расму оин ва шеваҳои фарҳангӣ ба гунаҳои мутафовут вучуд дорад. Дар байни мардуми вилояти Қундуз расму ривоҷҳои мутаадӣ ба далели қавмҳои гуногун будани он мардум вучуд дорад. Ақвоми муҳталифи мутаасир аз расму ривоҷҳои ҳамдигар дар он вилоят ҳастанд. Ба гунаи мисол дар ҷуфт соҳтани як завҷ духтар ва писар аксаран мароҳили зайл сипарӣ мешаванд.

Аввал духтар ва писар агар ҳамдигарро надида бошанд, маълумоти комил аз вазъияти ҳамдигар пайдо менамоянд, баъд аз маълумоти комил ба хонаи духтар модари писар роҳ мейёбад ва духтарро аз наздик аз лиҳози ахлоқ, рафткор ва равиши

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

мавриди санчиш қарор медиҳад. Гоҳе ба хотири мутмаъин шудан аз вазъи сиҳатии духтар пеши пои он чизеро меандозанд, то бидонанд, ки ҳолати биной ва хушёрий ўхуб аст ё не?

Хатро аз ҷайбаш берун мекунанд ва аз духтар металабад ки ўро барояш бихонад. Баъд аз итминон ҳосил намудан яке аз шабҳо ба хонаи духтар баъд аз сарфи гизо (хӯрок) меоянд ва мегӯянд писари моро ба гуломитон қабул кунед. Падари духтар қисман ғофилгир шудааст. Наметавонад бидуни мушовара аз духтар, модари духтар ва соири аъзои хонавода ҷавоб бидиҳад. Аз онҳо металабад, ки омодагӣ ба ҷавоб гуфтан надорад, тааммули ҳудро тамом накарда, ҳурд аст ва ё ҳам мегӯяд ба кассе, ки шинохте аз ўндашта бошем, ҷавоб дода наметавонем ва аз ин гуна далел... Падари писар маҷбур аст, ки бори дувум баъд аз сипари шудани ҳадди ақали як ҳафта ё ду ҳафта муроҷиат намояд. Дар ин бор, баъзеҳо ҷавоби мусбат медиҳанд ё манғӣ, vale аксаран ин бор табодули назариёт, перомуни чигунагии вазъияти ду тараф сурат мегирад, хостаҳо қисман бозгӯ мегарданд ва кори хостгорӣ (талабгорӣ) ба давраи савум мерасад. Ва бори сеюм, падару модари писар бо омодагиҳое, мисли таҳияи як ё якчанд гуна қанд, ширинӣ ва як ҷуфт гӯшвора ба хонаи падари духтар мераванд. Баъд аз оғози қалому табодули назар, қандшикастан мешавад ва гӯшвораро ба унвони ҳалқа ба гӯши духтар меовезанд.

Баъд аз муддате фақат духтар ба таври нима расмӣ ба номи писар мешавад, ки ин давраро ба номи давраи номзадӣ ё давраи қинголбозӣ ёд менамоянд. Писар ҳақ надорад ба манзили духтар ба таври ошкоро биояд, маҷбур аст ба шакли маҳфӣ бо истифода аз фурсате, ки дар хонаи духтар бародарон ва ё падари духтар ҳузур надошта бошад, ба дидани номзади ҳуд ба қинголбозӣ меравад. Дар нахустин дид ва боздид ба духтар, писар маҷbur ба таҳияи тӯҳфа мисли ангуштарин ва ё лавозими мавриди истеъмоли духтар мебошад, муҳаббат кардан ва мuloibai пинҳонӣ маврид мегирад. Баъд аз тайи муддати як ё ду моҳ бо тавоғуки ҳарду хонавода, маҳфили ширинҳӯрӣ баргузор мегардад.

Дар ин маҳфил ақориби ҳарду хонавода бо ҳам якҷо мешаванд. Аксаран гизои як ва фақат бо пардоҳти ҳазинаи он аз тарафи хонаводаи писар таҳия ва сарф мегардад, қисман бо созу овозҳои маҳаллӣ сурат мегирад ва як сабад гул аз тарафи

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

хонаводаи духтар таҳия мешавад ва ба хонаводаи писар тақдим мешавад. Дар муқобил падари писар маҷбур ба мондани маблаге ба ҷои сабади гул ба гунаи ташаккурӣ мебошад. Писару духтар бо вакти кам ҳам якҷо намешаванд ва ангуштарии таҳияшуда тавассути модари писар ба дasti духтар мерасад. Ин давра давраи номзадбозӣ аст, дар ин давра ҳам писар иҷозаи рафтани ҳар вакт ва новақтро ба манзили арӯс надорад ва ба номзадаш таври оинӣ диду боздид карда наметавонад. Писар маҷбур аст ҷиҳати нишон додани ишқу алоқаи хеш ба таври гайри оинӣ ба дидани духтар биравад.

Дар ин давра писар ҳар бор ба дидани духтар ба таври гайри оинӣ тӯҳфа ҳамроҳи худ таҳия менамояд ва ҳангоми дидани духтар онро барояш тақдим менамояд, ин амр ба манзури таҷдиу тақвияти муҳаббату эҷоди пояҳои тафоҳум ва бо бовармандӣ сурат мегирад.

Баъд аз сипарӣ кардани шаш моҳ ё як сол, ё бештар аз он ҳарду хонавода дар пайи эҷоди маҳфили арӯсӣ мепардозанд. Дар маҳфили арӯсӣ заруриёти зиёде аз писар лозим аст. Таҳияи ҷиҳозия барои духтар аз қабили пардаҳои ҳомақдӯзӣ, либоси ҳомақдӯзӣ (гулдузӣ) зарфиғизо, либоси хоб, мисли ҳофу душак (курпача) аз пунбаҳои нав ва хуб, ҳинобанд ҳам аз тарафи хонаводаи духтар таҳия мегардад. Хонаводаи писар низ маҷbur ба ороста соҳтани як хонаи ҷудогона ва таҷҳизоти он барои писар мебошад, аксар манозил мутобиқи теъдоди хонавода тартиб ва соҳта мешавад, дар ин сурат, ки писар бояд издивоҷ қунад лозим ба соҳтани як хонаи ҷадид мебошад. Муддате эҷоби як андоза масруф ва таҳияи маводи мавриди зарурат менамояд.

Баъд аз омодагиҳои лозим маросими арӯсӣ оғоз мегардад. Аз дур ва наздик ақориби ҳарду хонавода ҷиҳати иштирок фаро ҳонда мешаванд. Шаб ҳино (ҳинобандон), ки фардои он маҳфили арӯсӣ аст, қарор гузошта мешавад, то писар ҳамвора хонавода ва ақориби наздики як, ҷиҳати гузоштани ҳино ба хонаи духтар бираванд ва духтарон ба ҳондани дубайтиҳо маҳфилро гарм месозанд:

*Ҳино биёри ба даст,
Ба дасташ бимолем.
Агар ҳино надорен,
АЗ Кобул биёрен.
Ҳинои Кобул пурҷавзу қаланғур,*

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

---

*Ҳинои Хайна пур нақшу нигина.
Хүш қади баланд дорӣ, меларzonӣ,
Ҳино биёрен,
ба дасташи бимолем.
Дар ду сурати гулҳоро мегардонӣ,
Ҳино биёрен,
ба дасташи бимолем.
Гулҳои раҳа бар сар задӣ, лоиқ дорӣ,
Ҳино биёрен, ба дасташи бимолем.
Ин бачаи нодидара месузонем,
Ҳино биёрен, ба дасташи бимолем.
Ҳино надорем,
аз Кобул биёрем,
Ҳинои Кобул пурҷавзу қаланфур.
Ҳинои Хайна, пурнақшу нигина,
Ёрон, ёрон, Шумо ҷамъи ёронен.
Ҳино биёрен, ба дасташи бимолем,
Ёр мерава, шумо танҳо мемонен,
Ҳино биёрен, ба дасташи бимолем.
То соли дигар ҷон ба саломат монем,
Ҳино биёрен, ба дасташи бимолем,
Ҳино надорем, аз Кобул биёрем.
Ҳинои Кобул пурҷавзу қаланфур.
Ҳинои Хайна пурнақшу нигина.*

Арӯсу домод ба дастҳои ҳамдигар ҳино мегиранд ва дубора аз ҳам ҷудо мешаванд. Фардои он шаб бо сарфи гизо хонаводаи писар бо васоили марбут мисли мошин, асп ё маркаб роҳии манзили духтар мегарданд. Роиҷ аст, ки дарвазаро ба рӯи домод боз намекунанд, то шоҳ (домод) пule ба унвони тухфа дарвазабонро бидиҳад, аз он ки дарвоза боз шавад. Мехмонон пазирӣ мегарданд, хутбаи никоҳ ҳонда мешавад. Иштироккунандагони маросими никоҳ бояд дастҳоро аз ҳам дур ва панҷаҳои дастҳояшонро боз нигоҳ доранд. Пеши рӯи мулоимом як кося об, ки бо шакар ширин шудааст, ҳамроҳӣ бо зарфи ширинӣ гузошта мешавад (ширинӣ ва об тақсим карда маъни ин аст, ки дигарон ҳам ба мурод ва орзухое, ки доранд бирасанд). Ба мулоимом, ки хутбаи никоҳро ҳондааст, пule аз қабл таҳия шуда, ба дастрӯмол, ширинӣ ва як тӯб чапан (чома) дода мешавад.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Таронахонй тавассути хонандагон сар мешавад:

Шаҳомаду шаҳ омаде, шаҳ муборак боде,

Шаҳ аз раҳи дур омаде, шаҳ муборак боде.

Бо лашкари зўр омаде, шаҳ муборак боде,

Бо шоҳ меравем болое, шаҳ муборак боде.

Сайри гули раъное, шаҳ муборак боде

Шаҳ омаду шаҳ омаде,

Шаҳ муборак боде.

Шаҳ аз раҳи дурр омаде,

Шаҳ муборак боде.

Падари духтар бояд камари духтарашро бо дастмол бибандад, ки дар байни дастмол як курс нон ва ё қаломи илоҳиро мегузоранд. Мондани як курс нон дар байни дастмоли камари духтар шугун аст, мардум бовар доранд, ки бо мондани нон дастурхони ўҳамеша бо нон бошад ва мондани қаломи илоҳӣ дар байни истеъмоли камари духтар маънои онро дорад, ки дар тамоми умури зиндагӣ аз он пайравӣ ва истифода намояд. Ва дуои хайр медиҳад ва духтарашро медиҳад, орзуи ояндаи хуб ба ў менамояд.

Баъд аз роҳӣ шудани ба тарафи хонаи домод, духтар ба асп савор намешавад, то падари писар ваъдаи зиндагии хуб, салоҳияти доштани хонаро ба духтар (арӯс) надодааст. Замоне ки ба хонаи шавҳар мерасад ба манзил дохил намешавад, то падари шавҳар наояд ва нагӯяд; Ин хона ҳамвора ба соири чизҳои дигаре, ки дар назар мегирад, дар ихтиёри шумо аст ва аз они шумост. Дар ҳамон шаб ду ё се нафар аз аъзои хонаводai духтар ба таври меҳмон дар хонаи домод мемонанд. Шаби зифоф сипарӣ мешавад, фардои он шаб хонумҳои меҳмон, ки аксаран наздикони духтар, ама ё холаи он мебошанд, бо оромиш ва итминони хотир ба хонаашон бармагарданд.

Дар байни мардуми вилояти Қундуз бикр будани духтар шарти асосии издивоҷ ба шумор меравад. Надоштани бакорат айб ва таънаи бузурге ба духтар ва хонаводai ўпиндошта мешавад. Ба ҳамин манзур аст, ки дар замони номзадӣ ҳеч домод наметавонад ҳамроҳи номзади худ ба гунаи озодона хилват дошта бошад, зеро модари духтар аз қабл ба духтараш ҳушдор медиҳад, ки хифзи бакорати ўзарур аст. Ва афзалияту адами маълумоти ўкоста шавад, то дар амали анҷомшуда ва ғофил аз фаҳми расму ривоҷҳо набошад ва ҳам ҳини диду боздидҳо ҳамвора номзадашро аз

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

тамоми маврид назорат намояд. Ба тарафи муқобил ичозаи ҳулуви истифода аз вучудашро дар ҳангоми мулоиба надиҳад, дар мавқеи эҳсосот ба сарнавишти худ ва ҳонаводааш бозӣ накунад. Қинголбозӣ сирф мулоиба ва тамосҳои зоҳиро мегӯянд. Гуфтушунидҳо, табодули назариёт, афкор ва дар канори он эъзод ва густариши муҳаббат ва дустӣ мебошад.

Китобнома

1. Вижаномаи фолклоршиносии фарҳангӣ. Ройзании фарҳангии Ҷумхурии Исломии Эрон дар Тоҷикистон.-Душанбе, 1385 ҳичрӣ.
2. Аҳмадов, Рӯзӣ . Ҷойгири маросиму оинҳои исломӣ дар фарҳангӣ мардуми тоҷик / Рӯзӣ Аҳмадов. -Интишороти байналмиллалии Алҳудо, 1388 ҳичрӣ.
3. Мардум. Вазорати иттилоот ва фарҳангӣ Ҷумхурии Исломии Афғонистон. – Кобул, 1390 .
4. Мусоҳиба бо Арбоб Абдулазиз фарзанди Муҳаммад Эброҳим 69 сола, вазифа бузурги қавмӣ, сокини қаряи Туркманободи вулусволи Имомсоҳиб.

РАСМИ ХОСТГОРӢ ВА АРӮСИИ СОКИНОНИ ВИЛОЯТИ ҚУНДУЗ

Дар мақолаи мазкур оиб ба анъана ва расму суннатҳои мардумии аҳолии Қундузи кишвари Афғонистон сухан рафта, роҳу равиши маросимҳои арӯсӣ ва баргузории ҷашни издивоҷ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Чунин ба назар мерасад, ки маросимҳои баргузории ҷашни орӯсии мардуми Қундуз ба анъанаҳои мардуми минтақаи Қӯлобу Ҳисори кишвари Тоҷикистон қаробати зиёде доранд.

Вожаҳои калидӣ: ҳонадоркунӣ, хостгорҳо, ҷашни арӯсӣ, маросими никоҳ, мулоқот, маросими ҳинобандон, анъана.

СВАДЕБНЫЕ ТРАДИЦИИ И ОБРЯДЫ БРАКОСОЧЕТАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ КУНДУЗСКОЙ ПРОВИНЦИИ

Статья посвящена фольклорным традициям населения Кундузской провинции ИР Афганистан, где изложено о некоторых свадебных традициях и церемоний бракосочетания, в целом близким к Традициям таджиков Куляба и Гиссара.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

Ключевые слова: сватание, сваты, свадьба, церемония бракосочетания, свидание, церемония хны, традиции.

WEDDING TRADITIONS AND CEREMONIES OF THE WEDDING OF THE PEOPLE OF THE KUNDUZ PROVINCE

The article is devoted to the folklore tradition of Kunduz Province population of the Afghanistan where some wedding traditionand marriage ceremony is close to the tradition of the Kulob and Hisar.

Keywords: *matchmaking, matchmakers, wedding, wedding ceremony, meeting, ceremony henna, traditions.*

Маълумотдарбораимуаллиф: Наврӯзали Ализода – аспиранти кафедраи адабиётифакултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон баноми С.Айнӣ, тел.:+992 90 791 86 86, e-mail: nowrozalizoda@gamail.com.

Сведение об авторе: Наврузали Ализода- соискатель кафедры теория и практика литературы факультета таджикской филологии Таджикского государственного университета имени Садриддина Аини. тел.:+992 90 791 86 86, e-mail: nowrozalizoda@gamail.com.

Information about the author: Navruzali Alizoda- researcher in the Department of the Linguistics and Comparative Typology of Tajik Filology faculty the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone:+992 90 791 86 86, e-mail: nowrozalizoda@gamail.com.

УДК:891.550.092

КОРБУРДИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҶОЛҲОИ МАРДУМӢ ДАР АШЬОРИ РӯДАҚӢ

Исмоилзода Фариудун

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Омӯзиши ҳаёту фаъолият ва осори Абӯабдулоҳи Рӯдакӣ нахуст аз тарафи форсизабонон ва чанде пас аз замони зиндагии шоир дар ибтидои асри 19 аз ҷониби аврупоиён мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Донишмандону пажӯҳишгарони илмҳои гуногун ҳаёту эҷодиёти ўро ба риштаи пажӯҳиш қашидаанд, вале ин ҳама тадқиқоту омӯзиш нисбат ба мақому манзалат ва нубуги шоирии устод Рӯдакӣ коғӣ нест. Аз ин лиҳоз, мессазад, ки осору зиндагиномаи устоди шоирони Аҷамро боз ҳам бештару хубтар биомӯзем. Бинобар ин, мо низ тасмим гирифтем, ки тавассути мақолае роҷеъ ба бâъзе масоили алоқамандии ашъори Рӯдакӣ бо эҷодиёти шифоҳии мардумандешаҳои хешро баён намоем. Маъсалаи равобити осори шифоҳии мардум бо адабиёти ҳаттӣ борҳо аз ҷониби адабиётшиносону таърихнигорон ва фолклоршиносон зимни мақолоту асарҳо зикр гардидааст. Ашъори Рӯдакӣ низ бо эҷодиёти шифоҳии мардум алоқаи наздик дошта, дар равобит бо ҳам ба миён омадаанд. Аз ин рӯ, мо бо боварии комил гуфта метавонем, ки аксарияти шоирону нависандагон аз адабиёти шифоҳии мардум дар ашъору кутуби илмиву назарии худ истифода намудаанд.

Пажӯҳишгарони ҳаёту осори Рӯдакӣ, робитаҳои ҳаматарафа доштани назми замони Рӯдакӣ ва эҷодиёти шифоҳии мардумро собит намудаанд. Роҷеъ ба ин маъсала шарқшиноси рус Е.Э. Бертельс дар китоби худ «История персидско-таджикской литературы» (Москва, 1960) тадқиқоти хуберо оид ба адабиёти ин давра ба анҷом расонида, аз ҷумла чунин менависад: «Ин адабиёт дар марҳилаи муборизай шадид дар роҳи барқарор намудани маданияти миллӣ пойдор гардид, бо эҷодиёти ҳалқ робитаи зич дошт ва аз он ҳусну тароват мегирифт» [2, 245].

Яке аз сабабҳои равобити ашъори Рӯдакӣ бо эҷодиёти мардумро пажӯҳишгарони ашъори шоир дар мавқеи тасвири зебоиҳои табиат дар таълифоти шоир медонанд. Дарвоҷеъ, дар осори бοқимондаи Рӯдакӣ тасвири зебоиҳои табиат мавқеи

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

муҳимро ишғол мекунад. Чунончи, дар мисраъҳои зерини шоир ташбеҳоти «хандидани лола» ба сони Лайло ва «гиристани абр»-ро ба саргузашти Мачнун ва тамоми латофату таровати зебоиҳои баҳорро тасвир кардааст:

*Бихандад лола бар сахро, ба сони чехраи Лайло,
Бигиряд абр бар гардун ба сони дидай Мачнун.
Зи оби ҷӯй ҳар соат, ҳаме бӯи гулбоб ояд,
Дар ў шустаст пиндорӣ, нигори ман руҳи гулгун[4, 32].*

Эҷодиёти шифоҳии мардум, адабиёти хаттӣ, алалхусус, асарҳои бадеӣ аз зебоиҳову таровати табиат маншаъ гирифта, одамон аз он баҳра мебардоранд. Аксарияти рубоиву дубайтӣ ва суруду таронаҳои ҳалқӣ дар сахро, дар назди заминҳои кишт ва дар болои сангӯҳо эҷод шудаанд. Фолклоршиноси тоҷик Амонов Р. андешаҳояшро дар китоби «Ҳақиқати зиндагӣ ва ҳақиқати бадеӣ» хеле хуббаён намудааст. Ў доир ба алоқамандии осори Рӯдакӣ бо фолклор низ мақолаэро зери унвони «Як факти робитаи ашъори Рӯдакӣ ва ҳамасрони ў бо назми ҳалқ» нашр намуда, ба ҷунин ҳулоса меояд: «Як ҷиҳати ифодакунандаи алоқаи назми замони Рӯдакӣ ва эҷодиёти даҳанакии ҳалқ дикқати бисёртарафа ба тасвири табиат, барои ин ду соҳаи қаломи бадеӣ манбаи хос ва беохири тасвирот қарор гирифтани табиат аст» [1, 17].

Аз таҳлили ашъори шоир ва пажӯхишҳои муҳаққиқон бармеояд, ки алоқамандии осори Рӯдакӣ ба тамоми жанрҳои эҷодиёти шифоҳӣ марбут буда аст. Мавриди зикр аст, ки тавассути ин мақола мо андешаҳои ҳудро танҳо роҷеъ ба истифодаи зарбулмасалу мақолҳои мардум дар шеъри Рӯдакӣ ва бардошти шоир аз эҷодиёти мардум ва алоқамандии ин ду осори арзишманӣ баён менамоем.

Зарбулмасалу мақолҳо намунае жанрҳои ҳурди адабиёти шифоҳӣ буда, онҳо дар байни мардум ва дар осори шоирон ҳамчун яке аз унсурҳои ҳулосақунандаи фикр истифода мешаванд. Зарбулмасалҳоро одамон аз таърихи гузаштаи дур, аз як насл ба насли дигар интиқол медиҳанд ва аксарияти зарбулмасалу мақолҳо аз таҷрибаи ҳаётӣ ва рӯзгори мардум ба зуҳур омадаанд. Дар ҳусуси таъриф ва тавсифи жанри зарбулмасал фолклоршиноси тоҷик Бозори Тилавзод дар асари тадқиқотии худ «Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок» ҷунин менависад: «Зарбулмасал матни мӯҷази таъриҳан ба вуҷудомада ва аз нигоҳи

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

семантику грамматики устувор мебошад, ки дар он бо образҳои равшан афкори умум, ҳикмат ва таҷрибаҳои чандинасраи мардум дар контекстҳои таърихӣ-географӣ, ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва психологӣ хулоса шудаанд» [9, 265].

Фолклоршиноси дигари тоҷик Д. Раҳимов низ дар китоби «Донишномаи Рӯдакӣ» (2008) андешаҳои худро роҷеъ ба равобити осори Рӯдакиву фарҳанги мардум дар як чанд мақолаҳои алоҳида баён намудааст. Ӯ дар баробари андешаҳои худ аз осори шоир мисолҳо оварда, бо овардани мисраъҳои шеърӣ фикри худро тақвиятдодааст: «На танҳо дар шеъри Рӯдакӣ, балки дар осори қариб ҳамаи адабони адабиёти форсу тоҷик истилоҳи «**masal**» барои ифодаи наවни хурди адабиёти китобию шифоҳӣ – зарбулмасал ба кор рафтааст. Чунончи, Рӯдакӣ дар мисраи зерин ҷунун гуфтааст:

*Дурусту рост қунод ин масал: «худой варо
Агар бибаст яке дар, ҳазор дар бикиод» [5, 84-85].*

Дар ҳусуси зарбулмасалу мақолҳо дар ашъори бозмондаи Рӯдакӣ нахустин маротиба соли 1958, муҳаққиқ ва донишмандозарӣ Османов Н. О. дар мақолаи худ «Пасловицы и поговорки в поэтическом наследии Рудаки» андешаҳои ҷолиби диққатро зикр намудааст. Аз он ҷумла, ӯ менависад: «Вақте ки мо дар бораи мақолу зарбулмасалҳо дар ашъори боқимондаи Рӯдакӣ гап мезанем, набояд натиҷагирий қунем, ки шоир маводи эҷодиёти ҳалқро айнан истифода карда бошад, балки шоир ин маводро шоирона ва бо маҳорати баланди шоирӣ ба қалам додааст» [8, 168-184].

Муҳаққиқ инчунин дар мақолаи худ як чанд мақолу зарбулмасалҳоро аз адабиёти русу араб оварда, бо зарбулмасалу мақолҳои форсӣмуқоиса намудааст. Дар мақола муҳаққиқ ҷунун зикр менамояд, ки Рӯдакӣ аз эҷодиёти шифоҳии ҳалқ айнан истифода накарда, балки мазмунан ба қалам додааст. Роҷеъ ба ин масъала мо чандон розӣ буда наметавонем ва ба андешаи инҷониб дар як чанд намунаҳои ашъори Рӯдакӣ зарбулмасалу мақолҳо дар шакли айнан ва дар бештари мавриҷҳо дар шакли мазмунан ба кор рафтаанд.

Дар ҳошияи ақидаҳои пажӯҳишгарон ҳаминро бояд зикр намоем, ки Рӯдакӣ худ зодаи деҳоти қӯҳистони тоҷик буд ва албатта аз фарҳанг, одату русум ва ҷашну маросимҳои мардум

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

бехабар буда наметавонист, зеро аз ибтидо шоир чун дигарон дар ҳалқаи панду андарзҳои волидайнаш ба воя расидааст. Аз ин рӯ шоир дар ашъори худ аз ҳикмати арзишманди мардум самаранок ва шоиронаву ба маврид истифода намудааст.

Азмутолиаи нусхаҳои гуногуни «Девони Рӯдакӣ» бармеояд, ки зарбулмасалу мақолҳои мардумӣ дар ашъори шоир дар ду шакл: айнан ва мазмунан ба кор рафтаанд. Ҳамаи он зарбулмасалу мақолҳое, ки дар ашъори Рӯдакӣ истифода шудаанд, метавонем аз лиҳози мазмун ва муҳтавояшон ба ду гурӯҳ тақсим намоем. Ба гурӯҳи аввал мақолу зарбулмасалҳоеро дохил намудан мумкин аст, ки дар шакли пурра, яъне айнан дар дохили мисраъҳои шеърӣ истифода шудаанд. Ин гуна зарбулмасалу мақолҳо чандон зиёд набошанд ҳам, аз дохили рубоиву дубайтӣ ва шеърҳои газалгунаи шоир мушоҳида мешаванд. Масалан, дар байни мардуми тоҷик мақоли маъруфе мавҷуд аст, ки то имрӯз ҳалқ онро дар мавриди зарурӣ истифода менамояд ва Рӯдакӣ ҳангоми навиштани шеър аз он ишора намудааст. Мардум дар зарбулмасалу мақолҳо баъзан суханони қабех ва дуруштро низ истифода мебарад, зеро забони осори шифоҳии ҳалқ содаву оддӣ ва оммафаҳм аст. Чунин мисолро дар зарбулмасали зер мушоҳида мекунем:

«Яг гови рихин подая меолонад» [3, 80].

Чунончи, шоир дар мисраи зерин аз ин зарбулмасалайнан истифода намудааст:

Яке олудае бошад, ки шаҳреро биёлояд,

«Чу аз ғонон яке бошад, ки ғонро қунад рихин» [4, 93].

Зарбулмасали мазкурро одамони кӯҳансол ҳангоми насиҳат кардан ба қӯдакону наврасон иброз медоранд. Дар ҷамъият нафароне вомехуранд, ки бо иҷрои амал ва ё сухани nocte боиси дилозорӣ ва барҳам додани маҳфилу маъракаҳо мегарданд. Мӯйсафедон ё худ шаҳсони ботаҷриба мақоли мавриди зикрро истифода мебаранд, ки насли наврас аз он барои худ ибрат гирифта, одобро риоя кунанд.

Осори шифоҳии мардум, алалхусус, зарбулмасалу мақолҳо мазмуну мӯҳтавои воқеии таҷрибавиро ифода мекунанд. Мардум дар натиҷаи таҷрибаву мушоҳидаҳои ҳаётӣ худ мақолу зарбулмасалҳоро меофаранд. Дар мисоли зарбулмасали дигар

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

низ метавон маъни хубу таҷрибавиро мушоҳида кард. Зарбулмасал дар байни мардум дар ин шакл маъмул аст:

«*Ба як даст ду ҳарбуза набардоранд*» [3, 86].

Рӯдакии бузургвор ҳам ҳамин мазмуни зарбулмасали ҳалқиро дар ашъори худ ба маврид истифода намудааст:

Ай хуни дӯстон ба гардан макун база,

«*Кас барнадоштааст ба дасте ду ҳарбуза!*» [4, 96].

Зарбулмасали мавриди зикрромардум барои он истифода менамоянд, ки ҳеч гоҳ кори ду дастро як даст ичро карда наметавонад ва қуввати ду даст албатта зиёд аст. Дар муқобили ин мазмуни дигарро низ дар мақоли зерин истифода мебаранд: «Зӯри бехуда - миён шиканад».

Мардуми тоҷик аз қадимулайём дар ҷашни Наврӯз бисёр одату суннатҳо доштанд, ки дар баробари фаро расидани соли нав ба тоза кардани ҳонаҳо, партофтани олоти шикастай рӯзгор ва бо орзуву омоли нек нигаристан ба рӯзи нав таманиёти ҳудро дар ин ҷашни фарҳунда амалӣ месохтанд. Дар нишасту ҷамъомадҳои наврӯзӣ бисёр осори фолклорӣ сурӯдаву нақл карда мешуд ва то ба имрӯз низ идома дорад. Ҷунончи, дар мақоли «*Рӯзи наву рӯзии нав*» ё ғунаи дигари он «*Рӯз аз наву рӯзӣ аз нав*» [6, 236]. мардум орзуву умединанд, ки дар соли нав ҳама чиз аз нав; ризку рӯзӣ, кору фаъолият ҳуб шуда, соли нав фаровонӣ меоварад ва мардум бо як нияти нек ба сӯйи оянда менигаранд. Ҳамин мазмунро дар ашъори Рӯдакӣ низ дучор мешавем, ки шоир низ маъни аслиро зикр намудааст. Байт:

Ҳар чӣ дорӣ шаби Наврӯз ба май соз ғарав,

Ғами рӯзӣ чӣ хурӣ? «*Рӯзи наву рӯзии нав*» [4, 77].

Ба ғурӯҳи дуюм зарбулмасалу мақолҳоеро дохил менамоем, ки мазмунан дар ашъори шоир истифода шудаанд. Ба ин ғурӯҳ мақолу зарбулмасалҳои зиёде шомил мебошанд, ки ба мавзӯъҳои гуногун бахшида шудаанд. Аксарияти ин мақолу зарбулмасалҳо ҷанбаи тарбивиу аҳлоқӣ дошта, барои насиҳту маслиҳат ва одобу аҳлоқи инсоният мусоидат мекунанд. Алалхусус, зарбулмасали зерин, ки мазмуни тарбиявӣ дорад ва ҳалқ онро барои ҳар корро дар вақташ анҷом додан истифода мебаранд, дар миёни омма маъмул мебошад. Матни зарбулмасал, «*Оҳанро дар сардияши намекӯбанд*» [3, 84]. буда, мо онро ҳам ба маъни аслӣ ва ҳам ба маъни маҷозӣ метавонем истифода барем. Зоро

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

ҳечгоҳ наметавон оҳани сардшударо, ки он ба ҳолати аввалай худ баргаштааст, ба шакли корд ё шамшере табдил дод. Аз ин чост, ки оҳангарон аввал онро дар ҳарорати хеле баланд тафсонида, дар шакли нисбатан моеъ табдил дода, сипас аз он масолеҳи гуногуни рӯзгори мардумро месозанд. Дар асоси ин гуна зарбулмасал дар байни мардум масалу мақолҳои зиёди дигар низ ба вучуд омадаанд. Гунаи дигари онро метавон зарбулмасалҳои «Ҳама кор дар вақтаси хуб аст» ё ин ки «Намоз дар вақтаси фарз» - ро пиндошт. Устод Рӯдакӣ дар шеъри худ вобаста ба ин мазмун чунин зикр намудааст:

Дило, то кай ҳамечӯй манеро?

Чӣ кӯбӣ беҳуда сард оҳанеро? [4, 29].

Дар байни мардуми тоҷик масали «Назан дарана, назанамдарат»[3, 84]. ё ин ки намунаи дигари он «Дарвозаи касеро мазан ба мушт»[3, 87].низ дар мавридҳои зарурӣ истифода бурда мешаванд, ки мазмуни ахлоқиву тарбиявиро ифода мекунанд. Одамони солҳӯрдаву ботачриба мақоли мазкурро барои озор надодани дигарон истифода мебаранд ва тавассути ин гуна мағҳумҳо фаҳмонданианд, ки бе гуноҳ дари хонаи одамонро ҳеч гоҳ ба мушт назанед, зоро рӯзе мерасад, ки дигарон низ дари шуморо мекӯбанд.

Дар мисраи зерин Рӯдакӣ низ мазмуни мақоли ҳалқии дар боло баён шударо бо истеъоди суханофаринии худ ба риштai назм кашидааст:

Ангушт макун ранҷа ба дар қӯфтани кас,

То кас нақунад ранҷа ба дар қӯфтани мушт [4, 34].

Зарбулмасали «Як дари баста, сад дари күшода» [3, 88]. -ро мардум бо мақсади анҷом додани кори худ истифода мебаранд. Ҳусусан, агар ягон шаҳс барои чизе ё олote ба хонаи каси дигар равад ва он шаҳс ҷавоби манғӣ диҳад, дар ҷавоб мегӯяд, ин ҷо нашуд дигар ҷо ҳаст ва ба ҷои дигар рафта эҳтиёҷоташро анҷом медиҳад. Ин зарбулмасал маънни дигарро низ ифода карда метавонад. Масалан, ҳудованд барои инсонҳо агар як дареро баста бошад, сад дари дигарро боз мондааст, то одамон ҳаёту зиндагии худро пеш баранд. Маҳз ҳамин маънни дуввумро Рӯдакӣ дар ашъори худ моҳирона ба қалам додааст:

Агар баст яке дар, ҳазор дар бикишиод,

Худой арии ҷаҳонро чунин ниҳод ниҳод.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

---

*Эзид ҳаргиз дар набандад бар ту,
То сади дигар ба беҳтарӣ накушояд [4, 35].*

Мардуми тоҷик мақоли маъмулоро барои масоили дӯстиву душманӣ истифода мебаранд, ки мувофиқи маълумоти ин мақол таъсири бадии як душман аз ҳазор дӯст бештар мебошад. Мақоли «Ҳазор дӯст каму як душман бисёр аст» [3, 85], мазмунан ба он рост меояд, ки душман як то бошад ҳам, ҳасми ўхеле зиёд аст. Чунин мазмунро дар ашъори Рӯдакӣ низ дучор мешавем, ки шоир дар ду мисраи шеърӣ маънни як мақолро моҳирона ба риштai назм кашидааст:

*Маялғанҷ душман, ки душман яке,
Фузун асту дӯст ар ҳазор андаке [4, 120].*

Ростиву накӯкорӣ яке аз масоили муҳими ҳаётии башарият буда, дар ҳама давру замон роҷеъ ба ин масоил инсонҳои шариф фикру мулоҳизаҳо мекрданд ва аҳамияти ҷиддӣ медоданд. Ростгӯйӣ ва роҳи ростро интихоб кардан дар зиндагӣ албатта одамро ба қуллаҳои муродаш мерасонад, vale баръакси он бошад, ба пастиву қасифӣ ҳоҳад расонд. Махӯз ҳамин масъала ҳаст, ки инсонҳои шарифу пуртакриба мақоли «Ростиро завол нест»-ро ҳамеша ба забон меоваранд ва тавассути он ҷавонону наврасонро ба роҳи рост ташвиқу тарғиб мекунанд. Ин масъала дар ашъори шоирон ва адабиёти шифоҳии мардум ҷойгоҳи маҳсус дорад. Чунончи, дар осори бозмондаи Рӯдакӣ дар ду мисраи шеърӣ оварда шудааст [3, 90]:

*Ҳар к-ӯ биравад рост, нишастаст ба шодӣ,
В-он к-ӯ наравад рост, ҳама мужса ҳамедии! [4, 88].*

Одамизод дар ҳар маврид бояд забони худро аз гуфтори ноҷо нигоҳ дорад, чунки як сухани манғӣ метавонад сари одамро ба зери дор барад. Вобаста ба ин масъала мақоли «Забони сурҳ сари сабз медиҳад бар бод» [6, 189] дар байнӣ мардуми мо роиҷ аст. Бинобар ин, инсон бояд аввал бо диққат ба атрофи худ нигарад ва пас суханони худро дар майнааш санҷида, сипас ба забон орад. Ин мазмунро дар ашъори Рӯдакӣ низ дучор мешавем. Байт:

*Замона гуфт маро ҳашми хеш дор нигоҳ,
«Киро забон на ба банд аст, пой дар банд аст» [4, 32].*

Дар ин асно агар мақоли ҳалқиро бо мисраи шеърии Рӯдакӣ муқоиса кунем, дар ҳарду маврид як мазмунӣ ба ҳам монандро

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

бардошт хоҳем кард, зеро Рӯдакӣ низ таъкид намудааст, агар шахс забонашро нигоҳ дошта натавонад, атбатта пойи ў дар банд хоҳад монд.

Зарбулмасали «*Андӯҳи дилсӯхтагон, сӯхта донад*» [6, 274]. Миёни халқ хеле маъмул аст ва дар мавридҳое исфода мешавад, ки ягон балое ё мусибате ба сари касе омада бошад, то якдигарро тасаллӣ диҳанд. Ба андешай ин ҷониб, то воқеа ё ҳодисае ба сари шахс наояд, аз ин гуна воқеот боҳабар шуда наметавонад. Рӯдакӣ дар як рубоии худ аз саргузашти Лайливу Мачнун қисса карда, ҳамин мазмунро шоирона баён намудааст:

*Ҷое, ки гузаргоҳи дили маҳзун аст,
Он ҷо дуҳазор найза болоҳун аст.
Лайлисифатон зи ҳоли мо бехабаранд,
Мачнун донад, ки ҳоли Мачнун чун аст* [4, 68].

Мақоли «*Ҳишти аввал чун ниҳад меъмор каҷ, то Сурайё меравад девор каҷ*» [6, 229]. ки ҳам дар адабиёти ҳаттӣ ва ҳам дар адабиёти шифоҳии мардум истифода мешавад, сарнавишти таъриҳӣ дошта, дар ҷое айнан ва дар мавриди дигар мазмунан дар ашъори шоирони мо ва эҷодиёти мардум истифода шудааст. Чунончи, Рӯдакӣ дар як байт бо тағиироти калимаҳои «**лод**» [7, 139] ба маъннии девор ва «**бунлод**» ба маъннии таҳқурсии девор истифода бурдааст, ки мазмуни мақоли болоро айнан ифода мекунад. Байт:

*Лодро бар бинои муҳкам неҳ,
Ки нигаҳдори лод бунлод аст* [4, 78].

Ҳамин тарик, ба хулоса омадан мумкин аст, ки ашъори Рӯдакӣ аз лиҳози забону шевои гуфтор, андешаҳои қаҳрамони лирикӣ ва соҳтори анвои адабӣ бо эҷодиёти шифоҳии мардум алоқаи наздик дошта, дар ашъори ў гайр аз зарбулмасалу мақолҳо инчунин, намунаҳои дигари фолклорӣ чун; образу рамзҳои асотириву таъриҳӣ, маълумот оид ба ҷашиҳои қадимии мардуми ориёй, таҷассуми бовару эътиқодоти мардум ва гайра бозтоб шудаанд. Дар қасида, қитъа, рубоӣ, дубайтӣ, достон ва мисраҳои парокандай бозмондаи шоир нақши пурқимати маданияту фарҳангӣ пешин кадр гардидааст. Бояд гуфт, ки масъалаи зарбулмасалу мақолҳо дар ашъори Рӯдакӣ масоилест, метавонад ба таври васеъ мавриди таҳқиқ ва пажӯҳиши муҳақиқон қарор бигирад, то ҳар чи бештар арзиш ва эътибори шоир барои форсизабонони ҷаҳон равшантар шавад.

СУХАНИШИНОСӢ, №3 2016

Китобнома

1. Амонов Р. Ҳақиқати зиндагӣ ва ҳақиқати бадеӣ.(Маҷмӯаи мақолаҳо) / Амонов Раҷаб. – Душанбе: «Ирфон», 1984.-352с.
2. Бертельс. Е.Э. История персидско-таджикской литературы./Бертельс. Е.Э. –Москва: Издательство Восточной литературы, 1960.-384с.
3. Бозори Тилавзод. Зарбулмасал ва чистонҳои халқӣ ва моҳияти ахлоқию тарбиявии онҳо. /Бозори Тилавзод. – Душанбе: «Шаҳпар», 2012.-292с.
4. Девони Рӯдакӣ, таҳия, тасҳех ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам./Девони Рӯдакӣ. – Душанбе: «Бухоро», 2015.-228с.
5. Доғишномаи Рӯдакӣ. Иборат аз 4 ҷилд, ҷилди 2. / Доғишномаи Рӯдакӣ. – Душанбе: ҶММ «Ксерокс Ланд», 2008.-408с.
6. Муллоҷон Фозилов. Зарбулмасалу мақолҳо ва афоризмҳои форсӣ-тоҷикӣ, Иборат аз 3 ҷилд /Муллоҷон Фозилов. – Душанбе: «Ирфон», ҷилди 2, 1977.- 236с.
7. Нуров Амон. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ / Нуров Амон. – Душанбе: «Маориф», 1990. - 286с.
8. Османов Н.О. Пословицы и поговорки в поэтическом наследии Рудаки / Н.О. Османов // Рӯдакӣ ва замони ў (Рудаки и его эпоха), маҷмӯаи мақолаҳо. – Душанбе: «Ирфон», 1958. – 168-184с.
9. Тилавов Бозор. Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок/Тилавов Бозор. – Душанбе: «Дониш», 1967. -135 сах.

КОРБУРДИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ МАРДУМИЙ ДАР АШЬОРИ РӮДАКӢ

Дар ин мақола мавзӯи иртиботи адабиёти катбӣ ва шифоҳӣ дар мисоли ашъори устод Рӯдакӣ баррасӣ шудааст. Асоосгузори адабиёти классикӣ – устод Рудакӣ барои пуробу ранг ҷилва додани осори хеш аз фарҳанги пургановати мардум – зарбулмасал ва мақолҳои халқӣ истифода намудааст. Муаллиф намунаҳои осори мардумиро, ки дар ашъори шоир ифода гардиаанд, оварда, ҳар намунаэро шарҳу тавзееъ додааст.

Вожаҳои калидӣ: *Рӯдакӣ, фолклор, шеър, зарбулмасал, мақол, адаюиёти китобӣ, эҷодиёти шифоҳӣ, иртиботи дӯҷониба.*

ПРИМЕНЕНИЕ НАРОДНЫХ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК В СТИХАХ РУДАКИ

В данной статье речь идет о взаимосвязи письменной и устной литературы в примере стихах Рудаки. Основоположник персидско-таджикской литературы Абуабдулло Рудаки для обогащения своих сочинений широко использовал народную мудрость и традиционных пословиц и поговорок. Автор приводит примеры стихов и дает комментарию каждому фольклорному тексту.

Ключевые слова: *Рудаки, фольклор, стихи, пословица, поговорка, письменная литература, устная традиция, взаимосвязь.*

THE USE OF FOLK PROVERBS AND SAYINGS IN THE POEMS OF RUDAKI

This article tells about the relationship of written and oral literature in the example Rudaki poems. The founder of the Persian-Tajik literature Abuabdullo Rudaki for enrichment of his poems widely used folk wisdom and traditional proverbs and sayings. The author gives examples of the verse and gives each comment folklore texts.

Keywords: *Rudaki, folklore, poetry, proverbs, sayings, written literature, oral tradition, relationship.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилзода Фаридун - ходими хурди илмии шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ; тел.: (+992) 93 402 62 44; e-mail: mahin_n@mail.ru.

Сведения об авторе: Исмоилзода Фаридун - младший научный сотрудник отдела фольклора Института языка и литературы имени Рудаки АН РТ; тел.: (+992) 93 402 62 44; e-mail: mahin_n@mail.ru.

About the author: Ismoilzoda Faridun – is senior researcher at the Department of Folklore, of the Rudaki Institute of Language Literature of the Academy of Sciences of Tajikistan: Phone: (+992) 93 402 62 44; e-mail: mahin_n@mail.ru.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҶОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла маҷолаю тақризҳо ва аҳбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба табъ мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, маҷолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи маҷола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар маҷолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрамии мавзӯъ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоварӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили таваҷҷӯҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи маҷолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни маҷола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯяи коғази сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Маҷола дар компьютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардози Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳоии дастнавис:

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;

ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;

тақриз - 4 саҳифа;

рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, төъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айнӣ С. Куллиёт. Ч. 1. / С. Айнӣ – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 саҳ.
2. Пугачев В. П. Ведение в политологии : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айнӣ С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.
2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А.Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

---

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодиққат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависхое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризояти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, 35, Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷраи 27, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябрри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

1. Айнӣ С. Куллиёт. Ч. 1. / С. Айнӣ– Сталинобод: Нашр. Дав. Тоҷ. 1958. - 555 саҳ.
2. Пугачев В. П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) для статей - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айнӣ С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.
2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А.Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

СУХАНШИНОСӢ, №3 2016

7.Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шарифджана Хусейнзаде, 35, Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 27, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи точик» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, street. Sharifjan Huseynzade, 35, Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage named. Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 27, the editors of "Literature", tel.: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

SUKHANSHINOSI
Academic Journal

**№ 3.
2016**

**Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and
Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan**

Established in 2010
published quarterly

Quarterly journal established in 2010 by the Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Chief Editor

Rahmatullozoda Sakhidod, Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor

Askar Hakim, Ph.D

Executive Secretary

Shamsiddin Muhammadiev, Ph.D

Address: Attn. Sukhanshinosi editor, Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, office 27, Huseynzoda St. 35, Dushanbe city, 734025. Pnone.: (+992 372) 21-22-40;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru;
www.iza.tj.

Subscription Index in “Pochtai Tojik”
77755

Journal was re-registered by the
Ministry of Culture of the Republic of
Tajikistan on November 12, 2015, №
0095.

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

M.Imomzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

N. Salimi (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

M.Mulloahmad (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

J.Nazriev (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

D.Saymuddinov (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

A.Sattorzoda (Doctor of Philological Sciences, professor)

G.Juraev (Doctor of Philological Sciences, professor)

H.Rajabov (Doctor of Philological Sciences, professor)

O.Hojamurodov (Doctor of Philological Sciences, professor).

P. Jamshed (Doctor of Philological Sciences, professor)

O. Qosimov (Doctor of Philological Sciences)

T. Mardonii (Doctor of Philological Sciences)

Kh.Kalandariyon (Doctor of Philological Sciences)

Sh.Rahmonov (Doctor of Philological Sciences)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, 2016

СУХАНШИНОСЙ, №3 2016

Ба матбаа супорида шуд 2017

Барои нашр имзо шуд 2017

Чони оғсети. Ҷузъи чонӣ 12. Андоza 70x100 1/8

Адади нашр 500 нусха. Супориши №...

*ЧДММ «Дониш Граф»
ш. Душанбе, кӯчаи С. Айни 121,*